

Άνθρωπος – Τόπος – Αρχιτεκτονική:

Η ταυτότητα του οικισμού Κομιτάδες Σφακίων

Άνθρωπος – Τόπος – Αρχιτεκτονική: Η Ταυτότητα του οικισμού
Κομιτάδες Σφακίων

Χαμηλάκης Ιωάννης

Επιβλέπων Καθηγητής: Σκουτέλης Νικόλαος

Χανιά | Σεπτέμβριος 2025

Η παρούσα εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο της ερευνητικής εργασίας στη Σχολή Αρχιτεκτόνων
Μηχανικών Πολυτεχνείου Κρήτης

”Η αρχιτεκτονική είναι ο άνθρωπος μαζί με τον τόπο όπου ζει”

Άρης Κωνσταντινίδης

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στον επιβλέποντα καθηγητή Νικόλαο Σκουτέλη, για το πολύτιμο υλικό που μου διέθεσε, καθώς και για τις χρήσιμες πληροφορίες, τις δημιουργικές ιδέες και τις απόψεις που μοιράστηκε μαζί μου. Η αδιάλειπτη βοήθεια του και η πολύτιμη υποστήριξη του υπήρξαν καθοριστικής σημασίας για την ολοκλήρωση αυτής της εργασίας. Επίσης, είμαι ευγνώμον προς τον Δήμαρχο Σφακίων κύριο Γιάννη Ζερβό και τον Αντιδήμαρχο κύριο Γιάννη Μπραουδάκη για την γενναιόδωρη συμβολή τους. Θερμές ευχαριστίες οφείλω επίσης στην ομάδα του Εργαστηρίου Τεκμηρίωσης και Αποκατάστασης Ιστορικών Κτηρίων και Συνόλων και στον κύριο Παναγιώτη Παρτσινέβελο και το εργαστήριο του για τις λήψεις με drone που μου πρόσφεραν καθώς και στον φίλο μου Μπάμπη Τσαπάκο για τις λήψεις με την φωτογραφική του κάμερα. Τέλος, η εργασία αυτή δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς την απέραντη υποστήριξη των γονιών μου κατά την διάρκεια των σπουδών μου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγικά στοιχεία	
Εισαγωγή	1
Σκοπός και στόχοι της έρευνας	1
Μεθοδολογία μελέτης	1
Δομή της εργασίας	2
ΜΕΡΟΣ Ι – Σχέσεις του οικισμού με τον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο	5
1.1 Η γεωγραφική θέση	7
1.2 Το φυσικό περιβάλλον.....	13
1.3 Οι οικισμοί	24
1.4 Η πολιτισμική ταυτότητα των Σφακιανών.....	27
1.5 Ιστορική ανάλυση	28
1.5.1 Η ιστορία των Σφακιών από την Αραβοκρατία έως τον 20ό αιώνα	30
1.5.2 Τοπωνύμιο	34
1.5.3 Ιστορική επισκόπηση του οικισμού Κομιτάδες	36
ΜΕΡΟΣ ΙΙ – Η οικιστική οργάνωση στους Κομιτάδες	41
2.1 Συνολική χαρτογραφική αποτύπωση του οικισμού	44
2.1.1 Οι σχέσεις κτισμάτων – ελευθέρων χώρων.....	50
2.1.2 Το σύστημα των διαδρόμων – Οι στράτες και τα μονοπάτια των Κομιτάδων	52
2.1.3 Χρονολογική επέκταση οικισμού και χρονολόγηση των κτισμάτων.....	62
2.1.4 Κατάσταση διατήρησης των κτισμάτων	68
2.1.5 Οικοδομικά μεγέθη και χρήσεις	72
ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ – Κατασκευαστικά στοιχεία και δομικά χαρακτηριστικά.....	83
3.1 Τα σφακιανά σπίτια.....	84
3.1.1 Οι τοιχοποιίες.....	88
3.1.2 Η καμάρα.....	92
3.1.3 Το δώμα.....	94
3.2 Τυπολογία κατοικιών	97
3.2.1 Στενομέτωπα	98
3.2.2 Πλατυμέτωπα.....	100
3.2.3 Καμαρόσπιτα.....	102

3.2.4 Ο μοντερνισμός στην Κρήτη: Μια συνύπαρξη παράδοσης και νεωτερικότητας ..	105
3.3 Τα μνημεία και μοναδικά κτίσματα.....	108
3.3.1 Η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική	108
Ναός του Χριστού και του Αρχαγγέλου Μιχαήλ.....	111
Άγιος Γεώργιος.....	117
Συμπεράσματα	121
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ– Φωτογραφική τεκμηρίωση	125
Βιβλιογραφία	157
Πηγές εικόνων	161

Εισαγωγικά στοιχεία

Εισαγωγή

Η παρούσα έρευνα εστιάζει στη μελέτη και ερμηνεία της λαϊκής αρχιτεκτονικής, επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον της στον οικισμό Κομιτάδες στη νότια Κρήτη, στην ευρύτερη περιοχή των Σφακιών. Το θέμα αυτής της εργασίας είναι η ανάλυση του χώρου εγκατάστασης με έμφαση στο πως το φυσικό περιβάλλον, η ιστορία, οι κάτοικοι και το δομημένο τοπίο συνέβαλαν στη διαμόρφωση της ταυτότητας του τόπου. Η χωρική οργάνωση του οικισμού, τα τυπολογικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά του, καθώς και η απλότητα των κτισμάτων και της καθημερινής ζωής στους Κομιτάδες, συνθέτουν ένα πλαίσιο που καθιστά τον τόπο αυτό σημαντικό αντικείμενο διερεύνησης.

Μέσω της ανάλυσης των φυσικών χαρακτηριστικών της περιοχής και της παράλληλης εξέτασης της ιστορικής της διαδρομής επιχειρείται να αποσαφηνιστούν οι δράσεις και τα έργα των ανθρώπων που έζησαν εκεί.

Σκοπός και στόχοι της έρευνας

Σκοπός της μελέτης είναι μέσω της ιστορικής, γεωγραφικής και ανθρωπολογικής καταγραφής των Κομιτάδων, να εντοπίσει πως αυτοί, μέσω από την πάροδο του χρόνου, συνδυαστικά διαμόρφωσαν την εξέλιξη του οικισμού. Στόχος ήταν η αξιοποίηση της συνθετικής προσέγγισης που αναπτύσσεται μέσω της τεκμηρίωσης, ως εργαλείο του αρχιτεκτονικού για την άντληση συμπερασμάτων από την πολυεπίπεδη κατανόηση του τόπου. Τα συμπεράσματα αυτά παρουσιάζονται ενσωματωμένα στα διάφορα τμήματα της έρευνας, χωρίς να εμφανίζονται μεμονωμένα.

Ο σκοπός της εργασίας είναι να παρουσιάσει τη παραδοσιακή αρχιτεκτονική του οικισμού μέσω της καταγραφής χαρακτηριστικών κατοικιών που έχουν διατηρηθεί μέχρι σήμερα. Μέσα από την ανάλυση των κατασκευαστικών και μορφολογικών τους στοιχείων, καθώς και την αποτύπωση της τρέχουσας κατάστασης, επιχειρείται μια ολοκληρωμένη αποτίμηση της αξίας του και των αρετών της συγκεκριμένης συγκρότησης. Στόχοι της μελέτης είναι επίσης η αρχική διερεύνηση των παραγόντων που επηρεάζουν την ταυτότητα των παραδοσιακών κτιρίων, καθώς και τα προβλήματα που προκύπτουν από την ενσωμάτωση νέων κατασκευών στον παραδοσιακό ιστό του οικισμού.

Μέσα από την ανάλυση των διαφορετικών επιπέδων που συγκροτούν την ταυτότητα του οικισμού, και εντοπίζοντας τις αλληλεπιδράσεις και τις συνδέσεις μεταξύ τους, αναζητούνται οι συνθήκες που οδήγησαν σε καθοριστικές αποφάσεις και διαμόρφωσαν τη χωρικού πραγματικότητα. Η έννοια της απλότητας αναδείχθηκε από νωρίς ως βασικό χαρακτηριστικό της ταυτότητας αυτού του ορεινού τόπου, και η ανάδειξη της αποτέλεσε πρωταρχικό στόχο στη μελέτη μας.

Μεθοδολογία μελέτης

Οι πρώτες επισκέψεις που πραγματοποιήθηκαν είχαν ως κύριο στόχο την παρατήρηση του τοπίου και τον καθορισμό του τρόπου με τον οποίο η κοινότητα ανταποκρίνεται στην ευρύτερη περιοχή, θέτοντας τις βάσεις για την κατανόηση της ταυτότητας του οικισμού. Το ενδιαφέρον επικεντρώθηκε στο φυσικό ανάγλυφο, τη βλάστηση και την ανθρώπινη δραστηριότητα που είχε σκοπό να καταστήσει την περιοχή αυτή παραγωγική και κατοικήσιμη. Αυτά τα στοιχεία τράβηξαν την προσοχή από την αρχή της έρευνας. Στις επόμενες επισκέψεις, που ήταν περισσότερες δόθηκε έμφαση στη συστηματική συλλογή δεδομένων του χώρου, που αφορούν σε ζητήματα κάλυψης συγκεκριμένων αναγκών. Οι αποτυπώσεις των κτιρίων και των κατασκευών συνέβαλαν στη δημιουργία μιας ευρείας δεξαμενής πληροφοριών, από την οποία προέκυψαν σημαντικά συμπεράσματα. Οι επαναλαμβανόμενες καταγραφές σε συγκεκριμένα σημεία, οι φωτογραφίες από διαφορετικές οπτικές γωνίες και κλίμακες, καθώς και η προσοχή στις λεπτομέρειες, συνέβαλαν σε μια ολοκληρωμένη καταγραφή και χαρτογράφηση του χώρου.

Η παρούσα εργασία στηρίζεται κυρίως στην επιτόπια έρευνα που πραγματοποιήθηκε στους Κομιτάδες. Αρχικά, έγινε χαρτογράφηση όλων των κτιρίων του οικισμού και δημιουργήθηκαν ατομικές καρτέλες αξιολόγησης για το καθένα. Στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκε φωτογραφική τεκμηρίωση και κατηγοριοποίηση των κτιρίων. Κατά τη διάρκεια αυτής της φάσης, επιλέχθηκαν ορισμένα κτίρια που δεν έχουν υποστεί σύγχρονες παρεμβάσεις και διατηρούν τα μορφολογικά τους χαρακτηριστικά. Αυτά τα κτίρια αποτυπώθηκαν σχεδιαστικά, καθώς θεωρήθηκε ότι εκπροσωπούν του πιο χαρακτηριστικούς τύπους κατοικιών της περιοχής. Τα δεδομένα που συλλέχθηκαν οργανώθηκαν και αναλύθηκαν σε εργαστηριακό χώρο, ενώ παράλληλα συγκεντρώθηκε η σχετική βιβλιογραφία για την περαιτέρω μελέτη.

Η χρήση προηγμένων τεχνολογιών, όπως drone και οι γεωδαιτικοί σταθμοί, υπό την καθοδήγηση εξειδικευμένου προσωπικού από το Πολυτεχνείο, διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο.

Οι αφηγήσεις των κατοίκων ενίσχυσαν σημαντικά τις γνώσεις για τις ιστορικές μορφές και τις οικογένειες του χωριού, καθώς και για τις καθημερινές τους ασχολίες και δυσκολίες. Παράλληλα βοήθησαν να τοποθετηθούν σημαντικά γεγονότα, γειτονίες, κτίρια και τοπωνύμια στον χάρτη. Επιπλέον, οι συζητήσεις με τους κατοίκους, συμπεριλαμβανομένων και με τον Δήμαρχο Σφακιών, πρόσφεραν πληροφορίες σχετικά με την ιστορία και την τρέχουσα κατάσταση του τόπου, ενώ μέσα από τη βιβλιογραφία, αποκαλύφθηκε η διαδικασία καταγραφής και χαρτογράφησης του τοπίου της κοινότητας Κομιτάδων.

Δομή της εργασίας

Στην ερευνητική εργασία “*Άνθρωπος – Τόπος – Αρχιτεκτονική: Η Ταυτότητα του οικισμού Κομιτάδες Σφακίων*”, επιχειρείται μια πολυδιάστατη μελέτη του οικισμού μέσα από τη γεωγραφική του θέση, την ιστορική του εξέλιξη και τα ιδιαίτερα αρχιτεκτονικά του χαρακτηριστικά. Η δομή της εργασίας έχει οργανωθεί σε τέσσερις βασικές ενότητες, επιδιώκοντας να αναδείξει τη σύνδεση του φυσικού περιβάλλοντος, της κοινωνικής ζωής και του δομημένου χώρου.

Αρχικά, στην εισαγωγή, παρουσιάζεται ο σκοπός της έρευνας, ο οποίος επικεντρώνεται στην κατανόηση των παραμέτρων που διαμόρφωσαν την ταυτότητα του οικισμού, μέσα από τις ιστορικές και ανθρωπογεωγραφικές προσεγγίσεις. Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε βασίστηκε τόσο σε βιβλιογραφική ανασκόπηση όσο και σε επιτόπια έρευνα, με χαρτογραφίες, αποτυπώσεις και συνεντεύξεις με κατοίκους.

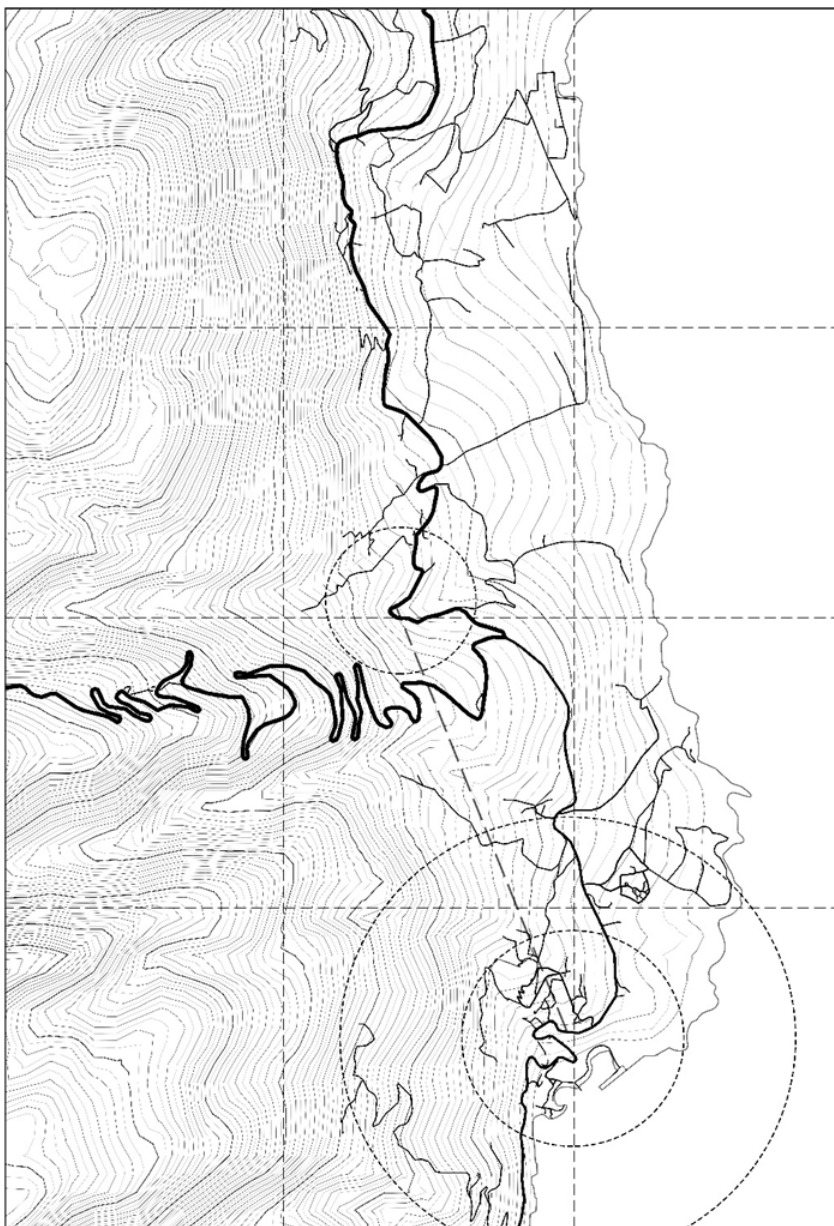
Στο δεύτερο μέρος, η έρευνα επικεντρώνεται στην οικιστική οργάνωση των Κομιτάδων, διερευνώντας τη χωρική διάταξη του οικισμού, το σύστημα των δρόμων και των οικοπέδων, καθώς και τη σχέση των κτισμάτων με τους ελεύθερους χώρους. Εξετάζονται επίσης τα μνημεία και τα ιδιαίτερα στοιχεία που καθιστούν τον οικισμό ξεχωριστό, τόσο από άποψη αρχιτεκτονικής όσο και πολιτισμικής κληρονομιάς.

Το τρίτο μέρος εστιάζει στην τυπολογία και τη μορφολογία των κτισμάτων, παρουσιάζοντας τους κυριότερους τύπους κατοικίας και τα δομικά χαρακτηριστικά των παραδοσιακών κατασκευών. Η χρήση τοπικών υλικών, η προσαρμογή της αρχιτεκτονικής στο κλίμα και το τοπίο, καθώς και οι μεταβολές στον τρόπο δόμησης μέσα στον χρόνο, αποτελούν κεντρικά σημεία αυτής της ενότητας.

Τέλος, στα συμπεράσματα, αναδεικνύονται τα βασικά ευρήματα της μελέτης, υπογραμμίζοντας τη σημασία της αρχιτεκτονικής και της ιστορίας των Κομιτάδων ως στοιχεία της ευρύτερης πολιτιστικής ταυτότητας των Σφακίων. Η εργασία ολοκληρώνεται με την παρουσίαση της βιβλιογραφίας και των πηγών που χρησιμοποιήθηκαν, διαμορφώνοντας έτσι ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο για την κατανόηση του οικισμού και της εξέλιξης του στον χρόνο.

Στο βιβλίο του Άρη Κωνσταντινίδη “*Η αρχιτεκτονική της αρχιτεκτονικής*”, ο Κωνσταντινίδης αναφέρει: Και ο άνθρωπος ζει με το τοπίο του, μόνο όταν η αρχιτεκτονική του γίνεται και είναι... μία δεύτερη φύση. Και συνεχίζει: Φύση, τοπίο, αρχιτεκτονικό έργο: - μία «τριαδική ένωση», ένα «τριαδικό πλέγμα», ένας «τριαδικός κανόνας».^[1] Για αυτή την σύνδεση μεταξύ ανθρώπου και φύσης γίνεται προσπάθεια να αποτυπωθεί και να μελετηθεί, να βρεθεί αυτός ο “*τριαδικός κανόνας*” που έκανε για τόσους αιώνες το χωριό Κομιτάδες δεύτερη φύση για τους κατοίκους του.

^[1] Κωνσταντινίδης, Άρης, *Η αρχιτεκτονική της αρχιτεκτονικής ημερολογιακά σημειώματα*, Εκδόσεις Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2011, σελ. 195

ΜΕΡΟΣ Ι – Σχέσεις του οικισμού με τον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο

Η γεωγραφική ενότητα του Αιγαίου προσδιορίζεται καθοριστικά από τη θέση, το σχήμα και τη γεωμορφολογία της Κρήτης. Το νησί, τοποθετημένο στο νότιο άκρο του Αιγαίου καλύπτει μια επιμήκη περιοχή 8.336 τ.χλμ. και λειτουργεί ως συνδετικός κρίκος που συγκρατεί τον νησιώτικο ελληνικό χώρο σε μια ενιαία γεωγραφική και πολιτισμική δομή.

Η Κρήτη πέρα από τη γεωγραφική της σημασία, υπήρξε διαχρονικά ένας πολιτισμικός πυρήνας, όπου διαφορετικές επιρροές συναντήθηκαν, εξελίχθηκαν και αφομοιώθηκαν. Η μοναδική της θέση στο σταυροδρόμι τριών ηπείρων την ανέδειξε σε κέντρο εμπορικών συναλλαγών, επικοινωνίας και ανταλλαγής ιδεών, καθιστώντας την έναν δυναμικό παράγοντα στη διαμόρφωση του αιγιακού πολιτισμού. Οι πολιτισμικές αυτές εξελίξεις οφείλονται σε τρεις βασικούς παράγοντες: το μέγεθος του νησιού, τη μοναδικότητα της γεωμορφολογίας του και κυρίως, τη στρατηγική του θέση.^[2] Ως διαμεσολαβητικός κόμβος μεταξύ Ευρώπης, Αφρικής και Ασίας, η Κρήτη υπήρξε ένας τόπος συνεχών πολιτισμικών και εμπορικών ανταλλαγών, στοιχείο που διαμόρφωσε την ιστορική και κοινωνική της φυσιογνωμία μέσα στους αιώνες.

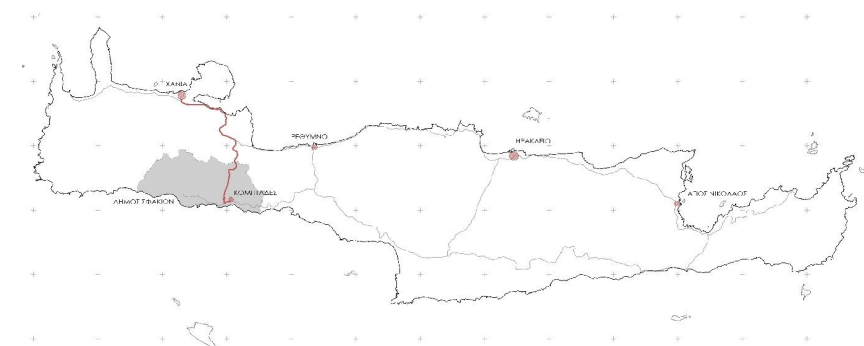
Η σύνδεση ενός οικισμού με το φυσικό ή ανθρωπογενές περιβάλλον της ευρύτερης γεωγραφικής περιοχής κατέχει κρίσιμο ρόλο. Η θέση του στο οικιστικό σύστημα, τα όρια της επιρροής του και η διαμόρφωση της ενδοχώρας του καθορίζονται μέσω της ανάλυσης συγκεκριμένων παραμέτρων. Παρακάτω γίνεται ανάλυση των γεωμορφολογικών χαρακτηριστικών της περιοχής, αναφορά των παραγωγικών δραστηριοτήτων, την καταγραφή του οικιστικού δικτύου και των κύριων οδικών αξόνων, καθώς και μια εκτενής ανθρωπολογική και ιστορική ανάλυση του τόπου.

Εικόνα 01: Η θέση της Κρήτης στον ευρύτερο Αιγαϊακό χώρο

1.1 Η γεωγραφική θέση

Οι Κομιτάδες αποτελούν Τοπική Κοινότητα της Χώρας Σφακίων και ανήκουν στον Δήμο Σφακίων, ο οποίος υπάγεται στην Περιφερειακή Ενότητα Χανίων της Περιφέρειας Κρήτης. Η διοικητική τους κατάταξη, όπως ισχύει σήμερα, προέκυψε στο πλαίσιο της διοικητικής αναδιοργάνωσης της Ελλάδας, που εφαρμόστηκε μέσω του προγράμματος «Καλλικράτης». Η επίσημη ονομασία του οικισμού είναι «Κομιτάδες», με έδρα του δήμου τη Χώρα Σφακίων. Ο οικισμός εντάσσεται στο γεωγραφικό διαμέρισμα της Κρήτης, αποτελώντας μία από τις χαρακτηριστικές περιοχές των Σφακίων. Πριν από την εφαρμογή του προγράμματος «Καλλικράτης», οι Κομιτάδες υπάγονται διοικητικά στο Τοπικό Διαμέρισμα Χώρας Σφακίων του πρώην Δήμου Σφακίων, στο πλαίσιο της διοικητικής διαίρεσης που ίσχυε με βάση το σχέδιο «Καποδιστριας» έως το 2010.

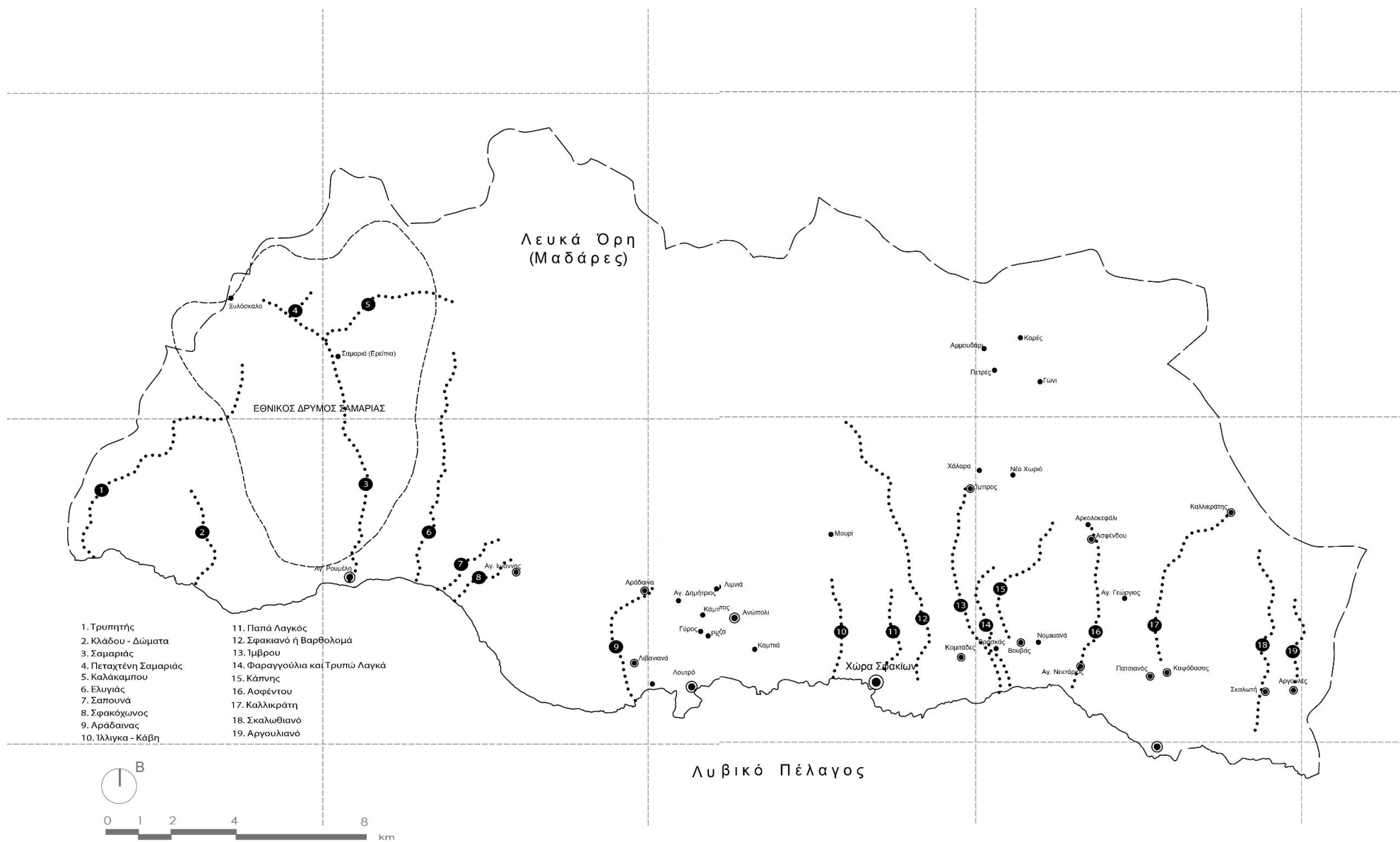

Εικόνα 02: Χάρτης ορίων Δήμου Σφακίων και η τοποθεσία του χωριού Κομιτάδες

Ο οικισμός είναι χτισμένος σε υψόμετρο 210 μέτρων από την επιφάνεια της θάλασσας στους νότιους πρόποδες των Λευκών Ορέων και κοντά στην έξοδο του φαράγγιου της Ίμπρου. Ο οικισμός Κομιτάδες βρίσκεται στο νοτιοανατολικό τμήμα του νομού Χανίων, σε κοντινή απόσταση από την θάλασσα και καταλαμβάνει έκταση 0,40 τ.χλμ. Η πρόσβαση στον οικισμό γίνεται μέσω της εθνικής οδού Χανίων – Ρεθύμνου και της επαρχιακής οδού Βρυσών – Χώρας Σφακίων. Γεωγραφικά, τοποθετείται ανατολικά της Χώρας Σφακίων σε απόσταση 4,5 χιλιομέτρων από αυτή και περίπου 68 χιλιόμετρα από το αστικό κέντρο των Χανίων.

Η τοποθεσία των Κομιτάδων, κοντά στη θάλασσα αλλά και στους πρόποδες των Λευκών Ορέων, επηρεάζει σημαντικά το μικροκλίμα του οικισμού. Οι άνεμοι, κυρίως δυτικοί και νότιοι, διατηρούν τη θερμοκρασία σε ανεκτά επίπεδα το καλοκαίρι, ενώ τον χειμώνα οι χαμηλές θερμοκρασίες και οι έντονες βροχοπτώσεις δημιουργούν δύσκολες συνθήκες διαβίωσης. Η έντονη διαφοροποίηση του φυσικού τοπίου και των υψομετρικών επιπέδων στα Σφακιά έχει ως αποτέλεσμα τη σημαντική μεταβολή των κλιματικών συνθηκών μεταξύ των περιοχών, γεγονός που έχει επηρεάσει διαχρονικά τις συνθήκες κατοίκησης. Η προσαρμογή των κατοίκων στις κλιματικές διακυμάνσεις οδήγησε στη δημιουργία εποχιακών οικισμών, οι οποίοι χρησιμοποιούνται εναλλακτικά ανάλογα με τις καιρικές συνθήκες.

^[2] Σκουτέλης, Νικόλαος, *ΚΡΗΤΗ, Νησιά του Αιγαίου*, Εκδόσεις Εκδοτικός οίκος ΜΕΛΙΣΣΑ, Αθήνα, 2003, σελ. 161

Εικόνα 04: Χάρτης Δήμου Σφακίων με επισήμανση των Φαραγγιών

Κρίνεται σκόπιμο να αναφερθούμε συνοπτικά στη γεωμορφολογική δομή της Κρήτης, καθώς αυτή διαμόρφωσε διαχρονικά τόσο τις μορφές εγκατάστασης όσο και την εσωτερική οργάνωση των οικισμών στο νησί.

Η Κρήτη διαρθρώνεται κατά μήκος του άξονα ανατολής-δύσης, παρουσιάζοντας ποικιλία τοπογραφικών τύπων, από ορεινές εκτάσεις που διαδέχονται πεδινές ζώνες, ενώ οι παραθαλάσσιες περιοχές εναλλάσσονται με κλειστά οροπέδια και απόκρημνες ακτές. Φυσικά λιμάνια συνυπάρχουν με δύσβατους, βραχώδεις όρμους, ενώ πολυσύνθετα φαράγγια και σπήλαια μαρτυρούν την γεωμορφολογική της εξέλιξη.

Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του εδαφικού υπόβαθρου -όπως η σύσταση των πετρωμάτων, οι κλίσεις των εδαφών και η ύπαρξη φυσικών φραγμών- καθόρισαν τόσο τις κατασκευαστικές πρακτικές όσο και τα υλικά δόμησης των οικιστικών εγκαταστάσεων στο νησί. Ένας αρχικός διαχωρισμός των κτιριακών εγκαταστάσεων στη Κρήτη προκύπτει από την ανάλυση των γεωλογικών χαρτών και σχετίζεται άμεσα με το είδος του υποβάθρου, δηλαδή το υλικό δόμησης. Τα στρώματα των πτυχωμένων ασβεστολίθων εμφανίζονται σε περιοχές όπως το Άνω Μεραμπέλο, ο Ψηλορείτης, ο Κουλούκωνας, τα Λευκά Όρη και το Ακρωτήριο, συνεχίζοντας τα πετρώματα της Μάνης. Γνωρίζοντας αυτά, μπορούμε να πούμε ότι η άμεση διαθεσιμότητα έτοιμου υλικού από τη φύση ευνοεί ομοιόμορφες τεχνικές εφαρμογές σε διαφορετικούς απομακρυσμένους τόπους.^[3]

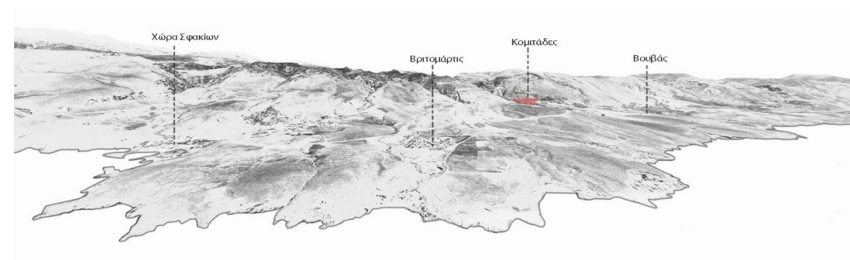

Εικόνα 05: Γεωγραφική κατανομή πλακωδών ασβεστολίθων και φυλιτικών καλυμμάτων στην Πελοπόννησο και την Κρήτη

Γίνεται εμφανές πως το φυσικό ανάγλυφο και η γεωλογία, έχουν καθορίσει διαχρονικά τις μορφές εγκατάστασης και τη δικτύωση των οικισμών. Στη συνέχεια, θα εξεταστεί αναλυτικά το φυσικό περιβάλλον γύρω από τους Κοιτάδες, όπως αυτό διαμορφώνεται σήμερα και πως σχετίζεται με την ιστορική συνέχεια των ανθρώπινων εγκαταστάσεων.

1.2 Το φυσικό περιβάλλον

Η επαρχία των Σφακιών καλύπτει περίπου 427 τ.χλμ. και περιλαμβάνει το ορεινό ανάγλυφο των Λευκών Ορέων με της απόκρημνες βουνοκορφές και τα φαράγγια, στοιχεία που διαμορφώνουν τα βασικά χαρακτηριστικά του σφακιανού τοπίου. Παρά τη μικρή πληθυσμιακή πυκνότητα, καταλαμβάνει εκτεταμένη γεωγραφική έκταση, η οποία διακρίνεται από έντονες γεωμορφολογικές αντιθέσεις. Ολόκληρη σχεδόν η περιοχή είναι ορεινή, καθώς καλύπτεται σε μεγάλο βαθμό από τις Λευκές Οροσειρές, με κορυφές που φθάνουν και τα 2.453 μέτρα υψόμετρο. Τα Λευκά Όρη υψώνονται απότομα από τις ακτές του Λιβυκού πελάγους, δημιουργώντας ένα σκηνικό όπου οι “βράχοι συναντούν τη θάλασσα” (βλ. εικόνα 09). Το ορεινό τοπίο φιλοξενεί πλούσια χλωρίδα με πολλά ενδημικά είδη στα φαράγγια, όπου απαντώνται αραιά δάση από πεύκα, άγρια κυπαρίσσια και πρίνοι, ενώ στις υψηλότερες κορυφές, λόγω υψόμετρου, ισχυρών ανέμων και λιγοστού εδάφους, η βλάστηση μειώνεται σημαντικά και οι πλαγιές παραμένουν σχεδόν γυμνές.

Εικόνα 06: Βόρεια όψη όπου φαίνεται η τοποθεσία των Κοιτάδων και η σχέση του με την Χώρα Σφακιών και το περιβάλλον της περιοχής

Η γεωλογία της περιοχής χαρακτηρίζεται κυρίως από τα σε ασβεστολιθικά πετρώματα, τα οποία έχουν δημιουργήσει απόκρημνες πλαγιές, ακανόνιστα βραχώδη ανάγλυφα και μονοπάτια που συνδέουν τα ορεινά με τα παράλια. Τέσσερα μικρά αλλά γόνιμα οροπέδια διασώζονται ανάμεσα στις απότομες πλαγιές: το οροπέδιο Ασκύφου (600 μ.), της Ίμπρου (780 μ.), της Ανώπολις (600 μ.) και του Καλλικράτη (780 μ.).

Εικόνα 07: Διαμήκης τομή εδάφους όπου φαίνεται η τοποθεσία του οικισμού Κοιτάδες και η σχέση του με το περιβάλλον και το χωριό Ίμπρος

^[3] Σκουτέλης, Νίκος, *Κρήτη Οι οικισμοί της υπαίθρου*, Εκδόσεις Πολυτεχνείο Κρήτης, Χανιά, 2020, σελ. 141

Κομιτάδες

Το Σφακιανό τοπίο ανάμεσα στους ελαιώνες

Εικόνα 09: Φωτογραφία παραλίας του Ίλιγγα – όπου το βραχώδες όρος συναντάει την θάλασσα

Η πολύπλοκη γεωλογική ιστορία του νησιού διαμόρφωσε διακριτές γεωμορφικές ενότητες, οι οποίες, από την προϊστορική έως και τη σύγχρονη εποχή, επηρέασαν καθοριστικά τη χωροθέτηση και την εσωτερική οργάνωση των οικισμών. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του εδαφικού υποβάθρου –όπως η σύσταση των πετρωμάτων, οι κλίσεις των εδαφών και η ύπαρξη φυσικών φραγμών- καθόρισαν τόσο τις κατασκευαστικές πρακτικές όσο και τα υλικά δόμησης. Αυτές οι ιδιομορφίες επηρέασαν άμεσα την τοποθέτηση των οικισμών. Συχνά οι παλαιοί οικισμοί χωροθετούνται σε απόκρημνες κορυφογραμμές ή σε προστατευμένες κοιλάδες, όπου οι φυσικοί φραγμοί προσέφεραν ασφάλεια τόσο απέναντι στις σφοδρές καιρικές συνθήκες όσο και στις επιδρομές.

Το κλίμα στα Σφακιά είναι μεσογειακό, αλλά λόγω της έντονης υψομετρικής διακύμανσης παρατηρούνται σημαντικές τοπικές διαφοροποιήσεις. Στην ορεινή ζώνη, οι χειμώνες χαρακτηρίζονται από χιονοπτώσεις και χαμηλές θερμοκρασίες, ενώ τα καλοκαίρια είναι δροσερά και ξηρά. Στα παράλια, το κλίμα είναι θερμότερο, με ήπιο χειμώνα και ζεστό καλοκαίρι, ενώ οι άνεμοι από το Λιβυκό πέλαγος επηρεάζουν ιδιαίτερα τις παραθαλάσσιες ζώνες.

Οι τοπικές κοινότητες αξιοποίησαν τη μοναδική βιοποικιλότητα της περιοχής μέσω εποχιακών μετακινήσεων προς τα βοσκοτόπια στις Μαδάρες και με την τυροκόμηση σε φυσικούς σχηματισμούς του ορεινού τοπίου, αποδεικνύοντας την ευρηματικότητα τους στην προσαρμογή σε αντίξοες συνθήκες. Αυτή η “εποχιακή” κτηνοτροφία αναπτύχθηκε ως απάντηση στις εποχιακές κλιματικές διακυμάνσεις. Οι Σφακιανοί επέλεξαν θερινά κέντρα στα ορεινά οροπέδια και χειμερινά κατά μήκος της ακτής, ανάλογα με τα υψόμετρα και την ένταση των καιρικών φαινομένων. Κατά τους χειμώνες, οι βροχοπτώσεις και οι άνεμοι έδιωχναν τους κατοίκους από ορεινά χωριά όπως η Ίμπρος σε χαμηλότερα υψόμετρα, προσαρμόζοντας τον οικισμό στις πιο ήπιες συνθήκες. Αυτό πλαίσιο εποχιακής μετακίνησης καθόρισε τη δομή των οικισμών και τις κοινωνικοοικονομικές πρακτικές της περιοχής.

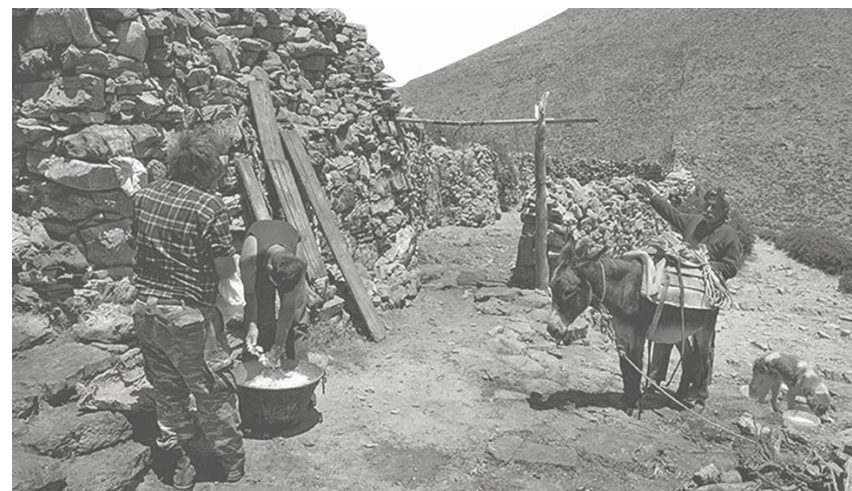
Βουνά

Σύντομη περιγραφή του φυσικού περιβάλλοντος των Λευκών Ορέων

Τα Λευκά Όρη αποτελούν το κυρίαρχο γεωγραφικό χαρακτηριστικό της επαρχίας Σφακίων, καλύπτοντας το μεγαλύτερο μέρος της έκτασης της. Είναι γνωστά και ως Μαδάρες, ονομασία που αναφέρεται στις ψηλότερες κορυφές τους, οι οποίες ξεχωρίζουν για τη φαινομενική τους γύμνια από βλάστηση. Η λέξη «Μαδάρες» προέρχεται από το αρχαιοελληνικό μαδαρός, που σημαίνει «γυμνός», και περιγράφει με ακρίβεια το τοπίο των κορυφών αυτών.

Οι Μαδάρες ήταν τα θερινά βοσκοτόπια των Σφακιανών και διατηρούν έντονο τον δεσμό τους με την παραδοσιακή κτηνοτροφία και τον τρόπο ζωής των κατοίκων της περιοχής. Στους βενετσιάνικους χάρτες του 16^{ου} αιώνα καταγράφονται με διάφορες ονομασίες, όπως Σφακιώτικα Βουνά, Μαδάρες ή Άσπρα Βουνά. Το όνομα «Λευκά Όρη» αποδίδεται είτε στο ανοιχτόχρωμο ασβεστολιθικό πέτρωμα που κυριαρχεί στο έδαφος είτε στα χιόνια που καλύπτουν τις κορυφές τους για το μεγαλύτερο μέρος του έτους.^[4]

Οι Λευκές Οροσειρές (Λευκά Όρη) εκτείνονται από τα δυτικά προς τα ανατολικά της νότιας Κρήτης, καταλαμβάνοντας το 40% του νομού Χανίων. Ο ορεινός όγκος διαθέτει πολυάριθμες κορυφές, εκ των οποίων πάνω από πενήντα ξεπερνούν τα 2.000 μ., ενώ η υψηλότερη κορυφή, οι Παχνές, φτάνει τα 2.453 μ. Η οροσειρά χαρακτηρίζεται από ένα έντονα κατακερματισμένο γεωμορφολογικό ανάγλυφο, το οποίο οφείλεται σε μακροχρόνιες τεκτονικές διεργασίες που διαμόρφωσαν την ιδιαίτερη φυσιογνωμία της περιοχής, με σαφείς αναγλυφικές αντιθέσεις, δημιουργία πολυάριθμων κορυφών, βαθιών φαραγγιών και κοιλάδων. Το σύνολο αυτών των φαινομένων συνέβαλε στη δημιουργία ενός εξαιρετικά πλούσιου γεωμορφολογικού μωσαϊκού.

Εικόνα 10: Οι Ορφανουδάκηδες τυροκομούν έξω από τον κούμο τους στις Σφακιανές μαδάρες (φωτ.: Γιώργος Πατρουδάκης)

^[4]Πλυμάκης, Αντώνης, *Επτά ημέρες, Σφακιά Μύθος και Ιστορία*, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Αθήνα, 1996, σελ. 22

Από γεωλογική άποψη, το κύριο σώμα των Λευκών Ορέων αποτελείται κυρίως από δύο βασικές ομάδες πετρωμάτων: τις πλακώδεις ασβεστολιθικές ενότητες και αυτές του τρυπαλίου. Η πιο εκτεταμένη γεωλογική μονάδα είναι οι «πλακώδεις ασβεστόλιθοι», με χαρακτηριστική στρωμάτωση που καλύπτει μεγάλο μέρος της οροσειράς. Τα πετρώματα αυτά, λόγω της δομής τους, διαχωρίζονται εύκολα σε λεπτές πλάκες, προσδίδοντας χαρακτηριστική λιθολογική υφή.

Τα Λευκά Όρη, εξαιτίας της γεωμορφολογικής της ποικιλομορφίας, αποτελούν έναν από τους σημαντικότερους βοτανικούς θησαυρούς της Κρήτης, με πάνω από 1.500 είδη φυτών, από τα οποία περίπου 650 είναι ενδημικά ή υποενδημικά. Εξαιρετικής σημασίας είναι και η πανίδα, καθώς στην περιοχή συναντώνται πληθυσμοί από σπάνια και απειλούμενα είδη, όπως ο γυπαετός, ο οποίος φωλιάζει στις απόκρημνες πλαγιές της οροσειράς.

Ιδιαίτερης σημασίας είναι και τα εκτεταμένα δάση τραχείας πεύκης, τα οποία εξαπλώνονται κυρίως στις υψηλότερες πλαγιές του βουνού και αποτελούν σημαντικό βιότοπο. Η ορνιθοπανίδα περιλαμβάνει πάνω από 200 είδη, πολλά εκ των οποίων είναι μεταναστευτικά.

Αναφορικά με το κλίμα, τα Λευκά Όρη χαρακτηρίζονται από ισχυρό υψομετρικό και γεωγραφικό κλιματικό διαχωρισμό. Οι ψηλές κορυφές και οι πλαγιές πάνω από τα 2.000 μ. καταγράφουν ετήσιες βροχοπτώσεις με το 80% αυτών να εκδηλώνεται υπό μορφή χιονιού. Περιοχές σε υψόμετρα άνω των 500 μ. παρουσιάζουν επίσης αξιόλογες βροχομετρικές τιμές, ενώ οι ετήσιες χιονοπτώσεις υπερβαίνουν τις 120 ημέρες σε ορισμένα σημεία.

Οι υψηλές θερμοκρασιακές διακυμάνσεις μεταξύ των εποχών, καθώς και οι ισχυροί άνεμοι από βόρειες κατευθύνσεις, εντείνουν τη σφοδρότητα των καιρικών φαινομένων στα ορεινά. Ιδιαίτερα έντονες είναι οι συνθήκες κατά τους χειμερινούς μήνες (Νοέμβριος – Μάιος), με τη χιονοκάλυψη να διατηρείται σε υψηλά μέχρι και τις αρχές του καλοκαιρίου.

Εικόνα 11: Το κάστρο Φραγκοκάστελου με τα Λευκά Όρη στο βάθος

Η ιδιαίτερη φυσιογνωμία του τοπίου των Σφακιών δεν μπορεί να κατανοηθεί ανεξάρτητα από την επιβλητική παρουσία των Λευκών Ορέων, τα οποία διαμορφώνουν όχι μόνο το φυσικό ανάγλυφο αλλά και το πλαίσιο εντός του οποίου διαμορφώθηκαν οι ανθρώπινες εγκαταστάσεις και δραστηριότητες. Η επιρροή τους είναι καθοριστική, καθώς λειτουργούν ως φυσικός φραγμός, ρυθμιστής του μικρόκλιματος, αλλά και πηγή πόρων και επιβίωσης για τις τοπικές κοινότητες. Το ορεινό ανάγλυφο με τις απόκρημνες πλαγιές, τα φαράγγια και τα υψηλά υψόμετρα περιόρισε τις δυνατότητες εκτεταμένης γεωργίας και οδήγησε σε έναν πολιτισμό βασισμένο στην οικονομία των πόρων, στην λιτότητα και στην προσαρμοστικότητα.

Οι Λευκές Οροσειρές λειτούργησαν για αιώνες ως φυσικό καταφύγιο αλλά και ως ο πυρήνας μια ιδιαίτερης πολιτισμικής ταυτότητας που αντανάκλαται στον τρόπο οργάνωσης του χώρου, στη διάταξη των οικισμών και στα ίδια τα δομικά υλικά των κατοικιών. Οι πέτρινες κατασκευές, λιτές και λειτουργικές, αξιοποιούν τα τοπικά ασβεστολιθικά υλικά, εναρμονισμένες με το περιβάλλον και τις απότομες κλίσεις του εδάφους. Οι οικισμοί, είτε φωλιασμένοι σε οροπέδια και φυσικές κοιλάδες είτε αγκιστρωμένοι σε πλαγιές, αποτυπώνουν την ανάγκη προστασίας από τις καιρικές συνθήκες και τη διαρκή αναζήτηση προσβάσιμων πηγών νερού ή φυσικών περασμάτων.

Μέσα σε αυτό το γεωμορφολογικό πλαίσιο, τα Λευκά Όρη δεν είναι απλώς το φυσικό υπόβαθρο αλλά αποτελούν έναν δυναμικό παράγοντα που εξηγεί τη μορφή, τη διάταξη και την εποχιακή χρήση των σφακιανών οικισμών. Η κατανόηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους αποτελεί το κλειδί για την ερμηνεία της ανθρώπινης παρουσίας σε αυτή την τόσο ιδιόμορφη και ταυτόχρονα εμβληματική περιοχή της Κρήτης.

Εικόνα 12: Ανεβαίνοντας προς τους Κομιτάδες των Σφακιών (σκίτσο του κ. Τερζόπουλου - 1936)

Φαράγγια

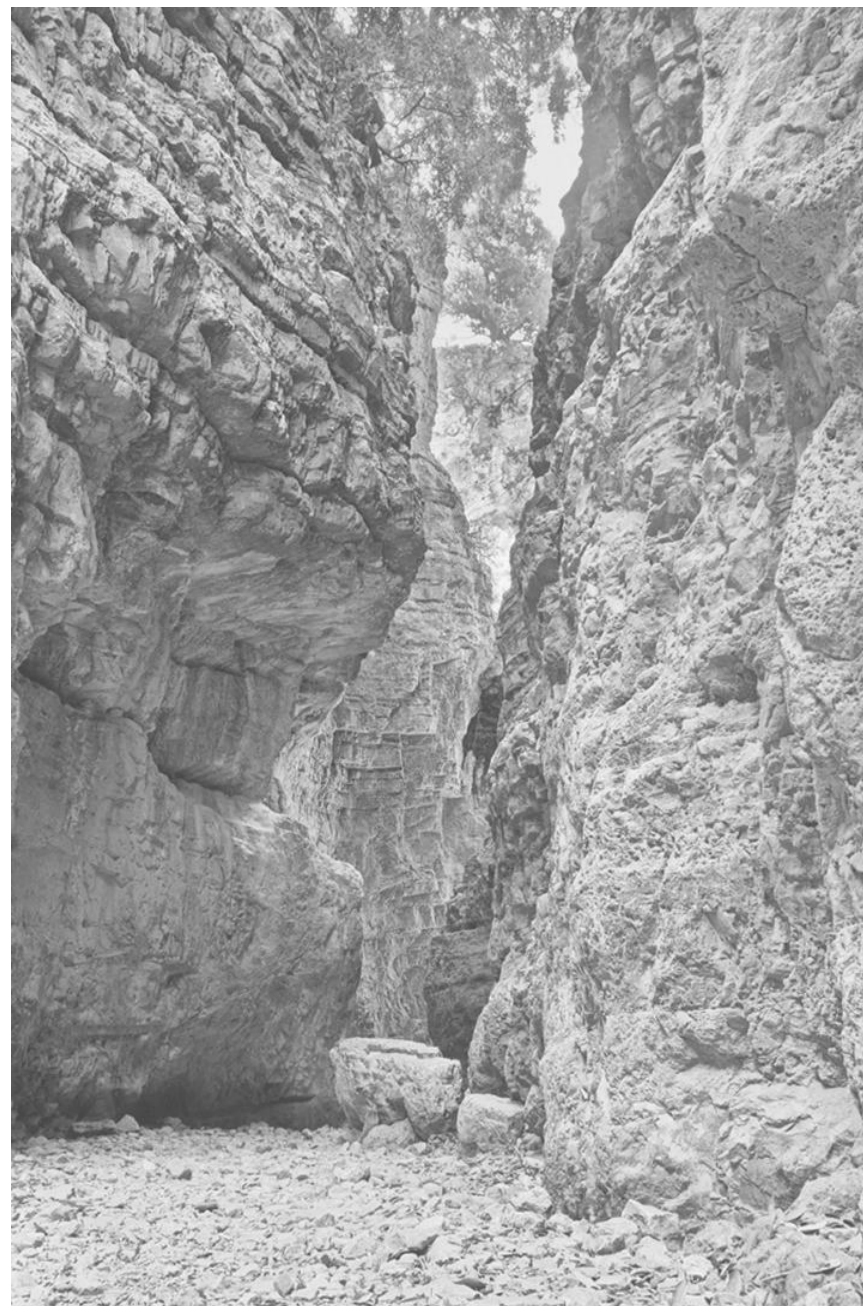
Ο νομός Χανίων διαθέτει περίπου εξήντα φαράγγια, με τα Σφακιά να φιλοξενούν τα περισσότερα από αυτά. Ένα από τα σημαντικότερα γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά που επηρέασαν τη δημιουργία και την εξέλιξη των οικισμών στα Σφακιά και γενικότερα στην Κρήτη είναι η παρουσία φαραγγιών. Τα φυσικά αυτά περάσματα λειτουργούσαν ως διέξοδοι προς το εσωτερικό και τα ορεινά της περιοχής, προσφέροντας ασφάλεια και απομόνωση, γεγονός που συνέβαλε στη δημιουργία προσωρινών ή μόνιμων οικισμών σε προστατευμένες θέσεις.

Ο οικισμοί Ίμβρος και Κομιτάδες αποτελούν παράδειγμα στρατηγικής σημασίας στη χωροθέτηση των οικισμών (βλ. εικόνα 14). Το φαράγγι της Ίμπρου εκτείνεται ανάμεσα στους οικισμούς Ίμβρος και Κομιτάδες, λειτουργώντας ως φυσικό όριο και προσφέροντας στους κατοίκους προστασία και αίσθημα ασφάλειας σε περιόδους απειλής. Τα πολλά παραφάραγγα και αδιέξοδα περάσματα μέσα στα φαράγγια πρόσφεραν πρόσθετη ασφάλεια, καθώς αποθάρρυναν τις επιδρομές και καθιστούσαν την προσέγγιση των κατοίκων από εχθρικές δυνάμεις ιδιαίτερα περίπλοκη.

Το φαράγγι της Ίμβρου, γνωστό και ως Νιμπριώτικο φαράγγι, αποτελεί ένα από τα πιο χαρακτηριστικά φυσικά και ιστορικά τοπία της περιοχής των Σφακίων στη νότια Κρήτη. Με συνολικό μήκος περίπου 8 χιλιομέτρων και υψομετρική διαφορά 600 μέτρων, εκτείνεται από το χωριό Ίμβρος έως τα νότια παράλια, κοντά στο χωριό Κομιτάδες, ενώ το πλάτος του σε ορισμένα σημεία φτάνει μόλις τα 2 μέτρα. Όπως και σε άλλα φαράγγια της Κρήτης, η αρχή του είναι γνωστή ως Ποροφάραγγο ή Πορόλαγγο. Η περιοχή αυτή είναι ανοιχτή, με χαμηλά πρανή, χωρίς ιδιαίτερα ψηλούς γκρεμούς. Εδώ συναντάται αραιή δενδρώδης βλάστηση, με κυπαρίσσια, ασφένταμους, καθώς και άγρια αρωματικά φυτά και θάμνους, που συνθέτουν ένα χαρακτηριστικό μεσογειακό τοπίο. Σε πολλά σημεία του φαραγγιού οι κάθετοι βράχοι είναι τόσο στενοί, ώστε σχεδόν δεν αφήνουν καθόλου χώρο. Κατά το παρελθόν, το φαράγγι αποτελούσε τον μοναδικό πεζοπορικό δρόμο που συνέδεε την ενδοχώρα με τη Χώρα Σφακίων και μέχρι και σήμερα, σε αρκετά σημεία της διαδρομής, διατηρείται το λιθόστρωτο καλντερίμι, πλάτους ενός έως δύο μέτρων.

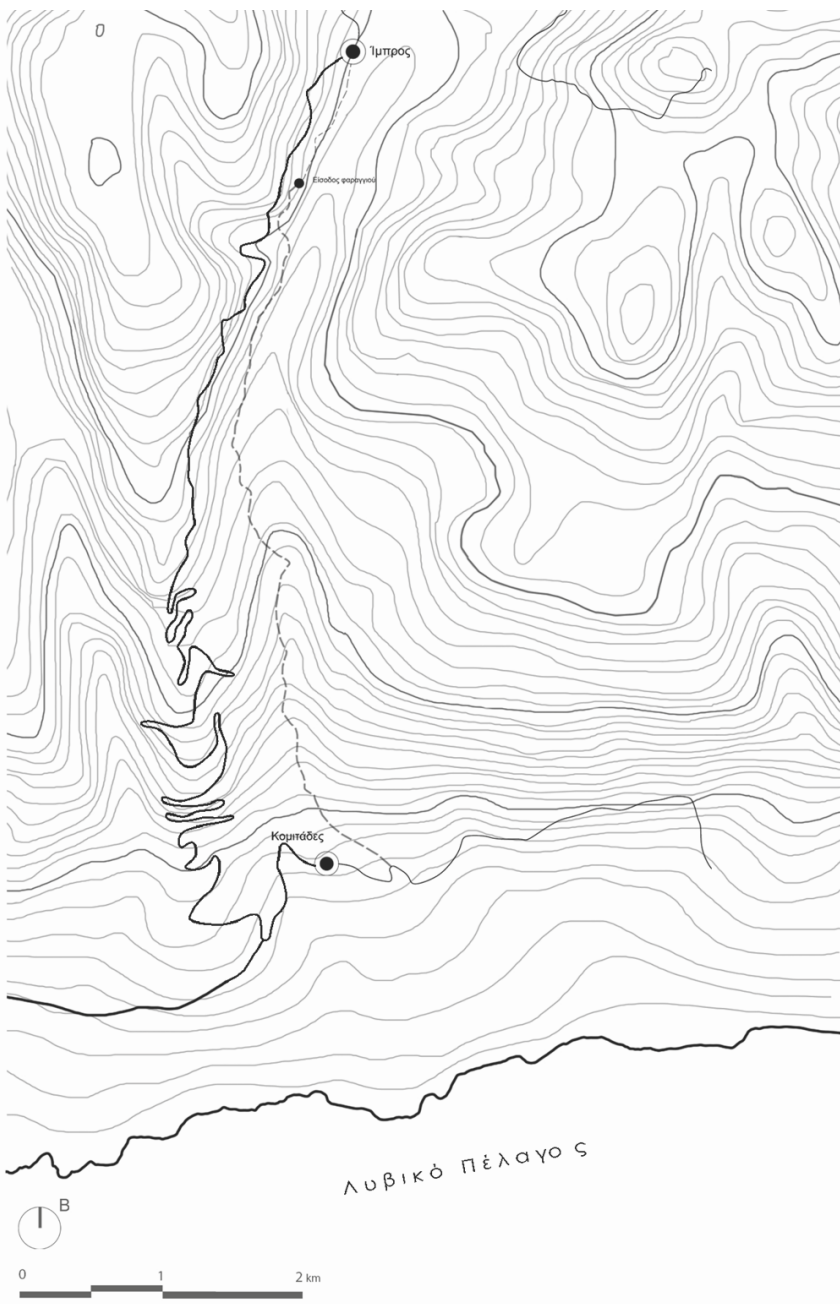
Όπως και όλα τα Σφακιάνα φαράγγια, έτσι και της Ίμπρου χρησίμευε επί Τουρκοκρατίας ως κρυψώνα και δίοδος διαφυγής για διωκόμενους Χριστιανούς και επαναστάτες. Στο Πορόλαγγο, οι Σφακιανοί αντιμετώπισαν πολλές φορές τους Τούρκους και συχνά αναγκάζονταν να υποχωρήσουν μέσω αυτού, προσπαθώντας να εισχωρήσουν στα νότια Σφακιά ερχόμενοι από το Ασκύφου. Σημαντικό ιστορικό γεγονός καταγράφηκε κατά την επανάσταση του Δασκαλογιάννη, όταν σε μάχη στην περιοχή σκοτώθηκαν περίπου 300 Σφακιανοί και 1000 Τούρκοι.^[5]

Το φαράγγι της Ίμβρου συνιστά ένα γεωμορφολογικό και ιστορικό τοπίο, το οποίο διατηρεί αδιάλειπτα τη σημασία του τόσο ως φυσικό πέρασμα όσο και ως πεδίο ιστορικής μνήμης για την περιοχή των Σφακίων.

Εικόνα 13: Πέρασμα από το φαράγγι της Ίμπρου

^[5] Πλυμάκης, Αντώνης, *Το φαράγγι της Ίμπρου και τα χωριά Ασκύφου Ίμβρος Κομιτάδες*, Εκδόσεις ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ Ο.Ε., Χανιά, σελ. 36

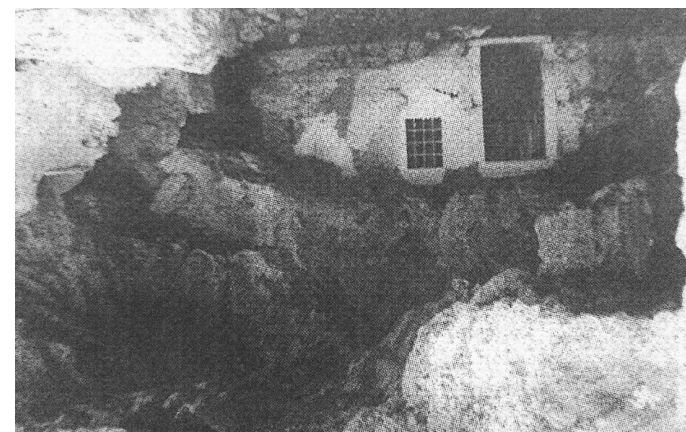
Εικόνα 14: Τοπογραφικό διαδρομής φαράγγιου της Ίμπρου – Σύνδεση με το χωριό Κομιτάδες

Σπήλαια

Τα Σφακιά κατέχουν ιδιαίτερη θέση στο μητρώο σπηλαίων του νομού Χανίων, καθώς από τα 1.400 καταγεγραμμένα σπήλαια, τα 260 βρίσκονται στην περιοχή. Η Αγία Ρουμέλη ξεχωρίζει με τα 62 γνωστά της σπήλαια και βάραθρα, αριθμό που την κατατάσσει πρώτη στην περιοχή. Στα παλαιότερα χρόνια, τα σπήλαια και τα βάραθρα των Σφακίων δεν αποτελούσαν μόνο φυσικά καταφύγια αλλά και σκοτεινούς τόπους εκδίκησης. Ολόκληρα κοπάδια ζώων ρίχνονταν μέσα σε αυτά ως αντίποινα σε εχθρικές οικογένειες, ενώ άνθρωποι συχνά έχαναν τη ζωή τους λόγω των αιματηρών βεντέτων, μιας κοινωνικής συνθήκης που, ήδη από την αρχαιότητα, επηρέαζε καθοριστικά τη ζωή και τη συνοχή της περιοχής.^[6]

Ανάμεσα στα σημαντικότερα γνωστά σπήλαια των Σφακίων, ξεχωρίζει το σπήλαιο των Γυτών ή Κομιθανών, το οποίο βρίσκεται στο φαράγγι της Ίμπρου. Το σπήλαιο αυτό έχει βαθιά ιστορική σημασία, καθώς το 1897 αποτέλεσε καταφύγιο για τα γυναικόπαιδα του χωριού Κομιτάδες, τα οποία προσπαθούσαν να γλιτώσουν από την επίθεση του Ομάρ Πασά. Ωστόσο, το κλάμα ενός βρέφους πρόδωσε την κρυψώνα τους και οι Τούρκοι, χρησιμοποιώντας φωτιά και καπνό, τους εξόντωσαν μέσα στο σπήλαιο. Θρύλος αναφέρει πως μια νεαρή γυναίκα που κατάφερε να επιζήσει, οδηγήθηκε αιχμάλωτη και προσφέρθηκε ως δώρο στον Πασά.^[7]

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η λατρευτική χρήση των σπηλαίων στα Σφακιά, καθώς αρκετές από τις εκκλησίες της περιοχής είναι αφιερωμένες στον Άγιο Αντώνιο, τον προστάτη της ερημικής ζωής και της ταπεινοφροσύνης. Σύμφωνα με μια παλαιά παράδοση, οι ναοί του Αγίου που βρίσκονται έξω από τα αστικά κέντρα είναι χτισμένοι μέσα σε φυσικά σπήλαια, αναδεικνύοντας την αντίθεση ανάμεσα στην ταπεινή ζωή του Αγίου και της σύγχρονης τάσεις επίδειξης, και ενισχύοντας το ασκητικό πρότυπο που εκείνος εκπροσωπεί. Στο Ακρωτήρι Χανίων, για παράδειγμα, υπάρχουν έξι τέτοιες σπηλαιώδεις εκκλησίες. Αντίστοιχα και στα Σφακιά, όλες οι εκκλησίες αφιερωμένες στον Άγιο Αντώνιο έχουν διαμορφωθεί μέσα σε μικρά ή μεγαλύτερα σπήλαια, διατηρώντας ζωντανή μια παράδοση που συνδέει τη λατρεία με τον φυσικό χώρο και το ασκητικό πνεύμα.

Εικόνα 15: Ο Άγιος Αντώνιος Κομιτάδων (φωτ. Αντώνη Πλυμάκη)

^[6] Πλυμάκης, Αντώνης, *Επτά ημέρες, Σφακιά Μύθος και Ιστορία*, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Αθήνα, 1996, σελ. 25

^[7] Πλυμάκης Αντώνης, *Χανιώτικα Νέα*, Χανιά, 2025, σελ. 30

1.3 Οικισμοί

Οι οικισμοί των Σφακιών χαρακτηρίζονται από τη μορφολογία του εδάφους, η οποία επηρέασε καθοριστικά την εγκατάσταση των κατοίκων. Η φυσική διαμόρφωση του τοπίου οδήγησε στη δημιουργία οικισμών κυρίως στα υψίπεδα, όπου υπήρχαν τα μοναδικά καλλιεργήσιμα εδάφη. Εκτός από τους παράκτιους οικισμούς, οι περισσότεροι οικισμοί είναι ορεινοί και διάσπαρτοι. Η δομή τους βασίζεται στη διαίρεση σε μικρότερους συνοικισμούς, γεγονός που αντανακλά παλιότερες μορφές οικονομικής και οικογενειακής οργάνωσης, συνδεδεμένες με την κατανομή και εκμετάλλευση της γης.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το Οροπέδιο Ασκύφου, όπου έχουν αναπτυχθεί επτά συνοικισμοί, η Ανώπολη με δέκα συνοικισμούς και η Χώρα Σφακιών με τέσσερις. Ο κεντρικός οικιστικός πυρήνας κάθε περιοχής καθορίζει την ανάπτυξη της: στη Χώρα Σφακιών, ο Μπρόσγιαλος, στο Ασκύφου, το Αμμουδάρι και στην Ανώπολη, ο Κάμπος αποτελούν σημεία αναφοράς.

Ένα σημαντικό στοιχείο της δομής των οικισμών είναι η αλληλεξάρτηση μεταξύ των παραλιακών και των ενδοχώριων οικισμών. Ενδεικτικά παραδείγματα τέτοιων σχέσεων είναι οι οικισμοί Λουτρό – Ανώπολις, Χώρα Σφακιών – Λάκκοι Μουρί, Κοιτιάδες – Ίμβρος, καθώς και Βουβάς, Νομικιανά, Κολοκάσια – Ασφένδου και Σκαλωτή, Πατσιανός – Καλλικράτης. Οι μετακινήσεις των κατοίκων μεταξύ αυτών των οικισμών σχετίζονται κυρίως με τις κτηνοτροφικές δραστηριότητες, οι οποίες επέβαλαν την εποχική μετακίνηση των πληθυσμών.^[8]

Η καθημερινότητα στους ορεινούς οικισμούς των Σφακιών διαμορφωνόταν από στενά σοκάκια που συνέδεαν τις κατοικίες και οδηγούσαν σε εσωτερικές αυλές, προστατευμένες και συχνά περιφραγμένες με ξερολιθιές. Τα σπίτια ήταν χτισμένα χωρίς σοβά, αφήνοντας εκτεθειμένη την πέτρινη τοιχοποιία τους, κάτι που ενίσχυε τον αυθεντικό, αυστηρό χαρακτήρα του τοπίου. Ιδιαίτερα στα χωριά των ορεινών περιοχών, οι κατοικίες παρουσιάζονται ως μια οργανική συνέχεια της γης: μονοόροφες κατασκευές, συχνά χτισμένες σε επίπεδα, με τέτοια προσαρμογή στις φυσικές πλαγιές ώστε δύσκολα διακρίνει κανείς την ανθρώπινη παρέμβαση από το φυσικό ανάγλυφο.

Σε ευρύτερο επίπεδο, οι οικισμοί της Κρήτης διατηρούν μια εντυπωσιακή ποικιλομορφία, η οποία αντανακλά τις γεωγραφικές, ιστορικές και κοινωνικές ιδιαιτερότητες κάθε περιοχής. Στο νησί συναντά κανείς παράκτιους οικισμούς με ναυτική και εμπορική παράδοση, όπως η Ελούντα και τα Σφακιά, αλλά και απομονωμένους ορεινούς οικισμούς, όπως τα Ανώγεια ή η Ζάκρος, που διατήρησαν ισχυρές αγροτοκτηνοτροφικές δομές. Πολλοί από αυτούς τους οικισμούς έχουν τις ρίζες τους αρχαιότητα ή τη βυζαντινή περίοδο, με διαρκή κατοίκηση και εξέλιξη, διαμορφώνοντας ένα πολυστρωματικό πολιτισμικό τοπίο.

Στους Κοιτιάδες για παράδειγμα, η δόμηση ακολουθεί τη φυσική κλίση του εδάφους και σέβεται τη μορφολογία του τόπου, αλλά και σε άλλες περιοχές, όπως η Ανώπολη, διατηρείται ένας έντονος τοπικός χαρακτήρας που υπογραμμίζεται από την πέτρα, την ξερολιθιά και τις κατασκευαστικές λεπτομέρειες που εξυπηρετούσαν τις ανάγκες της κοινότητας. Οι οικισμοί της περιοχής αποτελούν απόηχο ενός παλαιού κόσμου που, παρά τις αλλαγές, διατηρεί ακόμη και σήμερα την αυθεντικότητά του.

Η επιμονή των κρητικών να κατοικούν ακόμα και στα πιο δυσπρόσιτα σημεία του νησιού δείχνει τη βαθιά σύνδεση τους με τον τόπο, τη γη και την ιστορία τους. Οι τοπικές παραδόσεις, η αρχιτεκτονική, η μορφή των δρόμων και η διάταξη των οικισμών αποκαλύπτουν ένα πρότυπο ζωής που επιβίωσε σε πείσμα του χρόνου και των κατακτητών. Το φυσικό ανάγλυφο, η αυτάρκεια και η συλλογικότητα αποτέλεσαν θεμελιώδη στοιχεία για την επιβίωση και διατήρηση των κοινοτήτων, καθιστώντας τους κρητικούς οικισμούς μοναδικά δείγματα του πως η ανθρώπινη παρουσία προσαρμόζεται, σέβεται και ενσωματώνεται στο περιβάλλον.

Εικόνα 16: Κατοικίες εναρμονισμένες με το ανάγλυφο του λόφου - Κοιτιάδες

^[8]Κλάδου-Μπλέτσα, Αιμιλία, *Επτά ημέρες, Σφακιά Μύθος και Ιστορία*, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Αθήνα, 1996, σελ. 15

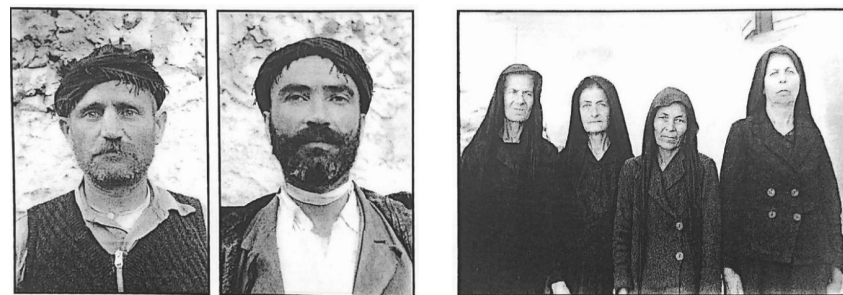
Εικόνα 17: Φωτογραφία του κ. Φουντούλη από τους Κομιτάδες

1.4 Η πολιτισμική ταυτότητα των Σφακιανών μέσα από την σχέση τους με το φυσικό τοπίο

Η ταυτότητα των Σφακιανών αποτελεί μια σύνθετη και δυναμική σύνθεση στοιχείων που πηγάζουν από τη γεωγραφική απομόνωση, το τραχύ φυσικό περιβάλλον και την ιστορική τους πορεία. Η ιδιαίτερη σχέση τους με το τοπίο της περιοχής έχει καθορίσει τον τρόπο ζωής, τις κοινωνικές δομές και τις πολιτισμικές τους πρακτικές. Η ιδιαίτερη αρχιτεκτονική και η οικιστική διάρθρωση των Σφακιών υπογραμμίζουν την προσαρμογή των κατοίκων στο φυσικό τους περιβάλλον. Σε αντίθεση με την τυπική δομή χωριών που επικεντρώνονται γύρω από ένα κεντρικό χώρο, οι οικισμοί στα Σφακιά είναι κατακερματισμένοι σε μικρές σχετικά αυτόνομες ενότητες. Αυτή η διάρθρωση αντανακλά την ανάγκη για αυτάρκεια, η οποία διαμορφώθηκε ως αποτέλεσμα της δυσκολίας πρόσβασης και των γεωγραφικών περιορισμών της περιοχής.

Ωστόσο, παρά την ατομικότητα που χαρακτηρίζει τις οικιστικές πρακτικές, οι Σφακιανοί ανέπτυξαν ισχυρούς κοινωνικούς δεσμούς και θεσμούς αλληλοβοήθειας. Η ανάγκη για επιβίωση σε ένα απαιτητικό φυσικό περιβάλλον ενίσχυσε την κοινωνική συνοχή και την αλληλεγγύη, καθιστώντας τη συνεργασία αναπόσπαστο μέρος της κοινωνικής τους οργάνωσης. Οι πέτρινοι οικισμοί, τα λιθόστρωτα μονοπάτια και οι παραδοσιακές γεωργικές πρακτικές ενσωματώθηκαν αρμονικά στο περιβάλλον, δημιουργώντας έναν συνδυασμό πολιτισμικής και φυσικής κληρονομιάς. Το φυσικό περιβάλλον των Σφακιών δεν περιορίζεται στο να λειτουργεί ως τοπικό γεωγραφικό υπόβαθρο, αποτελεί τη βάση πάνω στην οποία στηρίχθηκε και εξελίχθηκε η πολιτισμική τους ταυτότητα. Η προσαρμογή στο περιβάλλον, η διατήρηση της αυτάρκειας και η ανάπτυξη κοινοτικών δομών ενσαρκώνουν μια σύνθετη και δημιουργική αλληλεπίδραση μεταξύ ανθρώπου και φύσης. Οι Σφακιανοί μέσα από αυτή τη σχέση, έχουν διατηρήσει έναν τρόπο ζωής που χαρακτηρίζεται από ανθεκτικότητα, ελευθερία και βαθύ σεβασμό στο φυσικό περιβάλλον.

Η γεωμορφολογία και το δυσπρόσιτο ανάγλυφο διαμόρφωσαν τις ανάγκες και τον τρόπο ζωής των Σφακιανών. Η νομαδική κτηνοτροφία υπήρξε παραδοσιακή πρακτική, με τον πληθυσμό να διατηρεί δύο κύρια οικιστικά κέντρα: το θερινό στα ορεινά και το χειμερινό στα παράλια. Κατά τους χειμερινούς μήνες, όταν οι βροχοπτώσεις, οι χιονοπτώσεις και οι ισχυροί άνεμοι καθιστούσαν δύσκολη την ζωή στα ορεινά, οι κάτοικοι της Ίμρου και άλλων ορεινών κέντρων μετακινούνταν προς χαμηλότερα υψόμετρα, όπου οι συνθήκες ήταν πιο ήπιες. Αυτή η εποχιακή μετακίνηση αντικατοπτρίζει την άμεση προσαρμογή του ανθρώπου στο φυσικό περιβάλλον και έχει διαμορφώσει τις κοινωνικοοικονομικές δομές της περιοχής.

Εικόνα 18: Φωτογραφίες Σφακιανών (1942) - του Lidio Cipriani

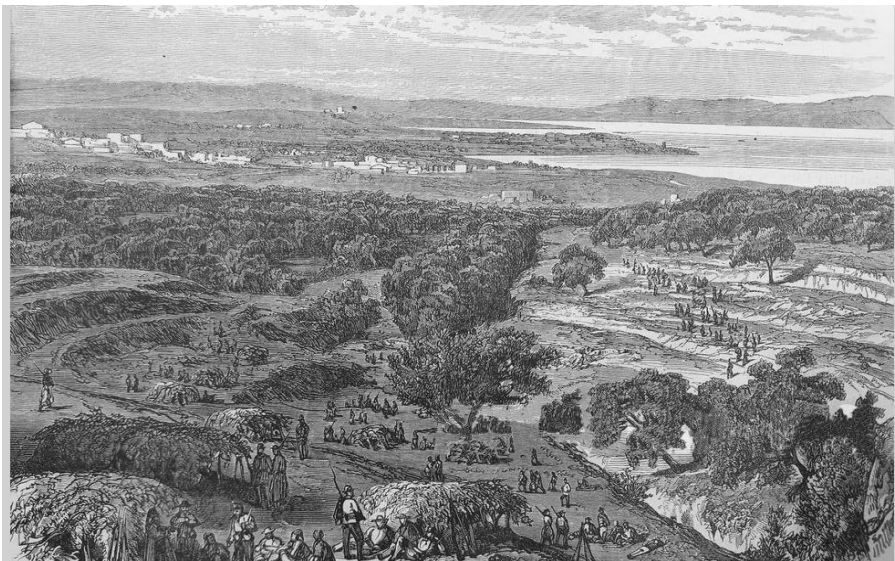
1.5 Ιστορική ανάλυση

Οι οικισμοί της Κρήτης έχουν βαθιές ρίζες, που φτάνουν τουλάχιστον μέχρι τα βυζαντινά χρόνια. Κατά τη υστερορωμαϊκή και βυζαντινή περίοδο, η οργάνωση τους βασιζόταν σε διακρίσεις που αντανάκλασαν την αστική και αγροτική τους δομή. Οι πόλεις αποτελούσαν διοικητικά και κοινωνικά κέντρα, έχοντας πολιτικά δικαιώματα και λειτουργώντας ως έδρες διακυβέρνησης. Αντίθετα, τα χωριά είχαν περιορισμένους ρόλους, λειτουργώντας κυρίως ως αγροτικές κοινότητες με λιγότερη αυτονομία.

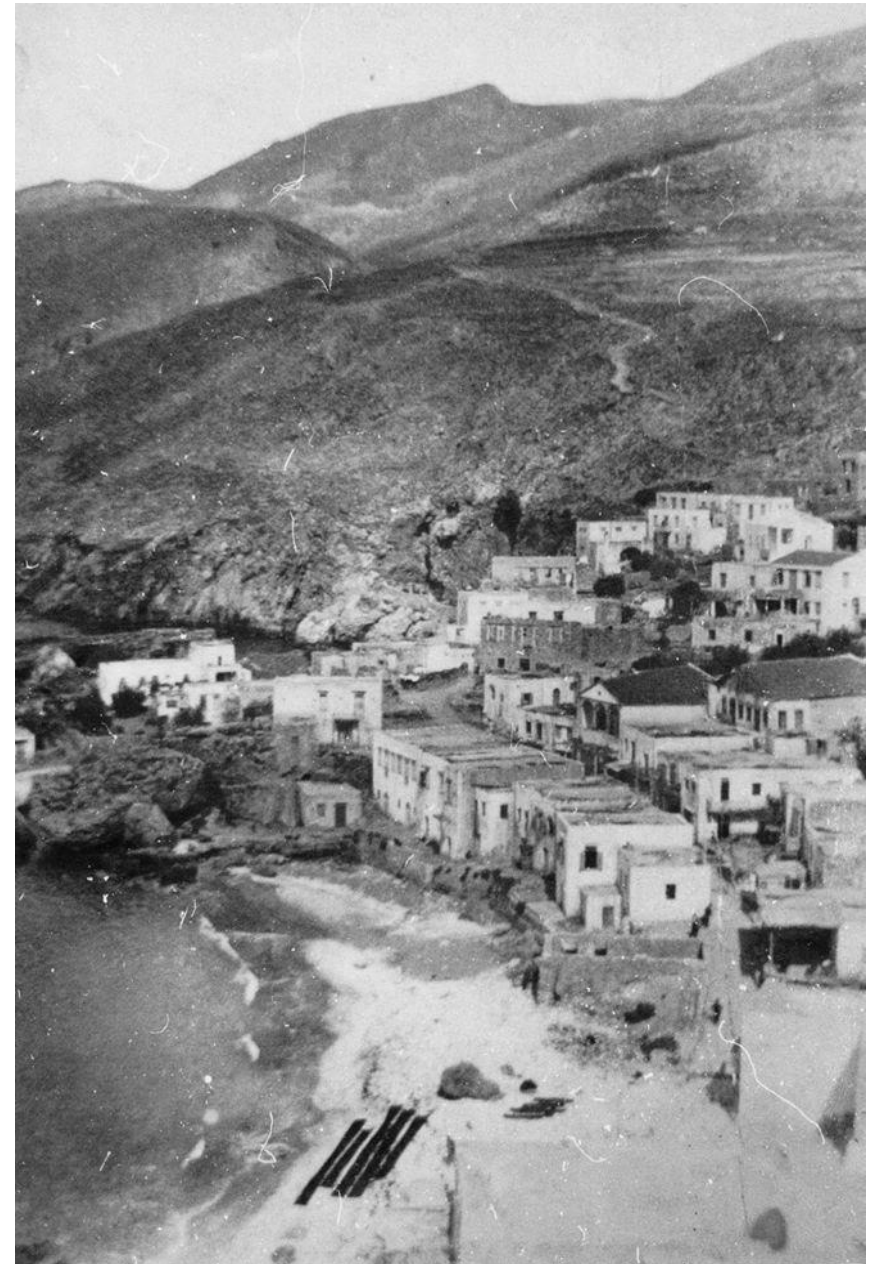
Η αραβική κατάκτηση της Κρήτης στις αρχές του 9ου αιώνα δεν επέφερε ριζικές αλλαγές στις υπάρχουσες οικιστικές δομές, καθώς οι Άραβες εγκαταστάθηκαν κυρίως στα μεγάλα αστικά κέντρα. Ωστόσο, μετά την ανακατάληψη του νησιού από τους βυζαντινούς στα μέσα του 10ου αιώνα, παρατηρήθηκε ενίσχυση της γαιοκτησίας, η οποία διατήρησε και ενδυνάμωσε τις αγροτικές περιοχές, συμβάλλοντας στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη του νησιού.

Οι πρώτες συστηματικές και πλήρεις καταγραφές των οικισμών πραγματοποιήθηκαν κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας (1204 – 1669). Οι Ενετοί κατέταξαν τους οικισμούς σε τρεις βασικές κατηγορίες, *casale* (χωριό), *casale rizo* (μικρό χωριό) και *metochi* (μετόχι). Κάθε *Casale* ήταν οικονομικά ανεξάρτητο και αυτόνομο, διαθέτοντας καλλιεργήσιμη γη, μύλους, πατητήρια, κρήνες, πηγάδια και εκκλησίες.^[9] Σε αυτή την περίοδο μπορούμε να τοποθετήσουμε με βεβαιότητα την ύπαρξη των Κομιτάδων, παρόλο που δεν αναφέρεται στους καταγραφικούς πίνακες της εποχής.

Κατά την Τουρκοκρατία (1669 – 1898), τα ορεινά χωριά της Κρήτης, όπως οι Κομιτάδες, διατήρησαν σημαντικό κοινωνικό ρόλο ως κέντρα αντίστασης και καταφύγια των ντόπιων πληθυσμών, ενώ πολλά από τα πεδινά χωριά εγκαταλείφθηκαν. Η ακριβής χρονολόγηση των Κομιτάδων δεν είναι ξεκάθαρη, όμως οι πρώτες αναφορές του εμφανίζονται τον 18ο αιώνα.

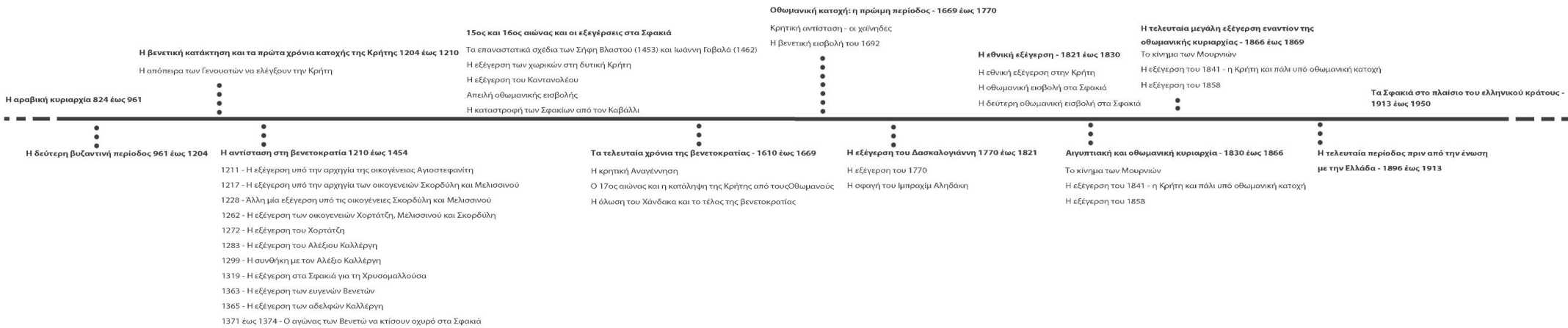

Εικόνα 19: Λιθογραφία των Σφακίων 1867 - που εκτίθεται στο Μουσείο Τυπογραφίας

Εικόνα 20: Η Χώρα Σφακίων περίπου το 1900 (φωτ. Μιχάλης Ανδριανάκης)

^[9] Σκουτέλης, Νίκος, *Κρήνη Οι οικισμοί της υπαίθρου*, Εκδόσεις Πολυτεχνείου Κρήτης, Χανιά, σελ. 26

Εικόνα 21: Χρονολογική απεικόνιση γεγονότων από το 824 έως σήμερα

Η δημιουργία του διαγράμματος βασίστηκε στο βιβλίο του Κ. Δαλιδάκη Γεωργίου, «Σφακιά, Στο πλαίσιο της Κρητικής Ιστορίας»

1.5.1 Η ιστορία των Σφακίων από την Αραβοκρατία έως τον 20ο αιώνα

Η Κρήτη, λόγω της στρατηγικής της θέσης στο σταυροδρόμι τριών ηπείρων, υπήρξε διαχρονικά ένα νησί συνδεδεμένο αλλά και απομονωμένο από τη θάλασσα. Από τον 1^ο αιώνα π.Χ. έως και τον 7^ο αιώνα μ.Χ., η Κρήτη βίωσε μακρά περίοδο ειρήνης και ευημερίας, μέχρι την κατάκτηση του νησιού από τους Άραβες περί το 824 μ.Χ. Ωστόσο, η περιοχή των Σφακίων, εξαιτίας του δυσπρόσιτου και ορεινού της χαρακτήρα, κατόρθωσε να διατηρήσει την ανεξαρτησία της, αποτελώντας καταφύγιο για όσους ήθελαν να αποφύγουν την αραβική κυριαρχία και θεμελιώνοντας μια παράδοση αυτονομίας που διήρκεσε περίπου μια χιλιετία.

Εικόνα 22: Άραβες που κατευθύνονται προς Κρήτη, από ένα χειρόγραφο του 12ου αιώνα της «Βυζαντινής Ιστορίας» του Ιωάννη Σκυλιτζή

Η δεύτερη βυζαντινή περίοδος αρχίζει με την απελευθέρωση της Κρήτης από τον Στρατηγό Νικηφόρο Φωκά στις 7 Μαρτίου 961 μετά από 137 χρόνια αραβικής κυριαρχίας.[0] Κατά την πολιορκία του Χάνδακα το 961 μ.Χ. οι Σφακιανοί συνέβαλαν στρατιωτικά στις βυζαντινές επιχειρήσεις κατά των Αράβων, γεγονός που τους εξασφάλισε φορολογική απαλλαγή και αυτοδιοίκηση, ένα προνόμιο που επρόκειτο να διατηρηθεί – έστω και με διακυμάνσεις – για αιώνες.^[19]

Το 1182, ο Βυζαντινός αυτοκράτορας ο Αλέξιος Κομνηνός προσπάθησε να ενισχύσει τον διοικητικό έλεγχο της Κρήτης, στέλνοντας δώδεκα νέους αριστοκράτες, ανάμεσα τους και τον Μαρίνο Σκορδύλη, οποίος ανέλαβε τα Σφακιά. Το 1212, οι Ενετοί αφού απέκτησαν επίσημα την Κρήτη, ξεκίνησαν μια φιλόδοξη φεουδαρχική οργάνωση του νησιού, εφαρμόζοντας ένα αυστηρά συγκεντρωτικό σύστημα διοίκησης. Η Κρήτη ανακηρύχθηκε ως Regno di Candia με την πρωτεύουσα στον Χάνδακα. Οι πρώτοι Βενετοί άποικοι έφτασαν στην Κρήτη στις αρχές του 1212. Μέχρι το τέλος του 13^{ου} αιώνα, υπολογίζεται ότι περίπου 10.000 νέοι άποικοι είχαν εγκατασταθεί στο νησί, αριθμός αξιοσημείωτος σε σχέση με τον πληθυσμό της ίδιας της Βενετίας, που ανερχόταν σε περίπου 60.000 κατοίκους το 1252. Ωστόσο, οι Βενετοί άποικοι αποτελούσαν λιγότερο από το 5% του συνολικού πληθυσμού της Κρήτης, ο οποίος εκτιμάται ότι ξεπερνούσε τις 200.000.^[11] Με την πάροδο του χρόνου, η κοινωνική σύνθεση της νήσου μεταβλήθηκε, καθώς πολλοί Βενετοί ενσωματώθηκαν στον τοπικό πληθυσμό, μέσα από διαδικασίες εξελληνισμού και ανάμιξης με την κρητική κοινωνία.

^[10] Παπαδοπετράκη Γρηγορίου, *Ιστορία των Σφακίων*, Εκδόσεις Αδελφών Βαρδολογιάννη, Αθήνα, 1971, σελ. 82

^[11] Κ. Δαλιδάκης, Γεώργιος και Trudgill, Peter, *Σφακιά Στο πλαίσιο της κρητικής ιστορίας*, Εκδόσεις MYSTIS, Ηράκλειο, 2011, σελ. 79

Μέσα σε αυτό το αυστηρά ιεραρχημένο και φεουδαρχικά οργανωμένο βενετικό πλαίσιο, τα Σφακιά συνιστούν μια αξιοσημείωτη εξαίρεση. Η ορεινή και δύσβατη γεωμορφολογία της περιοχής, σε συνδυασμό με την έλλειψη οικονομικού ενδιαφέροντος από πλευράς των κατακτητών, οδήγησε τους Βενετούς στο να μην επιχειρήσουν ποτέ ουσιαστικά να κατακτήσουν και να ενσωματώσουν τα Σφακιά στον μηχανισμό διοίκησης και εκμετάλλευσης του νησιού. Η περιοχή δεν παραχωρήθηκε σε φεουδάρχες, δεν υπήχθη στο ίδιο καθεστώς υποτέλειας με τον υπόλοιπο αγροτικό πληθυσμό, και ως εκ τούτου δεν βίωσε τη φεουδαρχική καταπίεση που χαρακτήριζε τις άλλες επαρχίες της Κρήτης.

Αντίθετα, τα Σφακιά διατήρησαν ένα καθεστώς ημιαυτονομίας, συνεχίζοντας να εφαρμόζουν δικούς τους θεσμούς αυτοδιοίκησης και να λειτουργούν με βάση τοπικά εθιμικά συστήματα. Αυτή η ιδιότυπη αυτονομία, σε συνδυασμό με την γεωγραφική αομόνωση και την έντονη κοινοτική συνοχή, διαμόρφωσε μια διακριτή κοινωνική και πολιτισμική ταυτότητα που χαρακτήριζε την περιοχή σε ολόκληρη τη διάρκεια της βενετικής παρουσίας στην Κρήτη.

Ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι η περιοχή δεν αναφερόταν ως «Σφακιά» κατά την πρώιμη περίοδο, καθώς το συγκεκριμένο τοπωνύμιο δεν περιλαμβάνεται μεταξύ των τουλάχιστον 40 που καταγράφονται σε σχετικό έγγραφο της εποχής και προσδιορίζουν τα όρια της. Οι πρώτες γνωστές αναφορές στο όνομα «Σφακιά» εντοπίζονται το 1313, σε βενετιάνικο έγγραφο όπου μνημονεύεται ένας Κρητικός με την ονομασία Νικηφόρος Σφακιώτης (Nichiforus Sfachiotti) δηλαδή «κάτοικος των Σφακίων». Επιπλέον, σχετική μνεία υπάρχει και στο ταξιδιωτικό έργο Buonellmonti, ο οποίος περιηγήθηκε την Κρήτη το 1417 και αναφέρει τη Χώρα Σφακίων με το λατινογενές τοπωνύμιο Sficium.^[12]

Τα Σφακιά συνιστούσαν ένα ιδιαίτερο φαινόμενο στο πλαίσιο του αυστηρά δομημένου βενετικού διοικητικού συστήματος. Αν και αποτελούσαν χωριστό διοικητικό διαμέρισμα της περιφέρειας (territorio) Χανίων, δεν εντάχθηκαν στο φεουδαρχικό μοντέλο διαχείρισης και εκμετάλλευσης που εφαρμόστηκε στο υπόλοιπο κρητικό χώρο. Η διοικητική ευθύνη για την περιοχή των Σφακίων ανήκε στον προνοητή (Proneditore). Παρά την ύπαρξη διοικητικής επιτήρησης, η βενετική εξουσία δεν προχώρησε ποτέ σε πλήρη ενσωμάτωση των Σφακίων στο αποικιακό σύστημα, γεγονός που αποδίδεται κυρίως στη φυσική απομόνωση της περιοχής και στη χαμηλή οικονομική της αξία.

Εικόνα 23: Σφακιανοί, σχέδια του 16ου αιώνα – βιβλίο του Cesare Vecellio

Στα μέσα του 16^{ου} αιώνα, οι Ενετοί ξεκίνησαν τη συστηματική απογραφή και χαρτογράφηση της Κρήτης, με αυτή του Francesco Basilicata, του 1618, του οποίου οι χάρτες συνιστούν πολύτιμο ιστορικό τεκμήριο για την γεωγραφία και το τοπογραφικό τοπίο της Κρήτης κατά την ύστερη βενετική περίοδο. Την ίδια εποχή, πληθυσμιακά στοιχεία που διασώζονται από βενετικά αρχεία αναφέρουν περίπου 2.500 κατοίκους κατανεμημένους σε 600 νοικοκυριά σε 20 χωριά. Ο κ. Σπανάκης, βασιζόμενος στο χρονικό του 1644 του Trivan, παραθέτει τα ονόματα των σφακιανών οικισμών που αναφέρονται εκείνη την περίοδο, με τις αντίστοιχες σύγχρονες ταυτίσεις:^[13]

Castel Sfachia - Χώρα Σφακίων	Agio Dimitri – Άγιος Δημήτριος	Agia Rumeli – Αγία Ρουμέλη
Giorgici – Γιωργίτσι	Vura – Ίσως Βουβάς	Samargia – Σαμαρία
Comittadhes – Κομιτάδες	Frasca – Βρασκάς	Tripites – Τρυπητή
Paciano – Πατσιανός	Francocastello – Φραγκοκάστέλλο	
Anopoli – Ανώπολη	Callocasia – Κολοκάσια	
Limgnia – Λιμνιά	Aschifu – Ασκύφου	
Cabia – Καμπιά	Aradhena – Αράδαινα	
Scalla – Σκάλα	Agiogiani – Άγιος Ιωάννης	

Μετά την πτώση του Χάνδακα το 1669 και την έναρξη της τουρκοκρατίας, τα Σφακιά διατήρησαν μια σχετική αυτονομία. Απόφυγαν την άμεση οθωμανική διοίκηση, διατήρησαν δική τους κοινωνική οργάνωση και συνέχισαν τη ναυτιγική δραστηριότητα και τις εμπορικές συναλλαγές.

Η εξέγερση του Δασκαλογιάννη το 1770 κατεστάλη σκληρά, με μαζικές εκτελέσεις και καταστροφή των χωριών, Ωστόσο, η επαναστατική φλόγα δεν έσβησε. Το 1821, οι Σφακιανοί αποφάσισαν συλλογικά να συμμετάσχουν στην Ελληνική Επανάσταση, συγκροτώντας την «Καγκελαρία των Σφακίων» με έδρα το Λουτρό. Αντιτάχθηκαν σε πέντε αλληπάληλες οθωμανικές επιθέσεις (1821-1828), παρότι υπέστησαν βαριές απώλειες.

Ο άγγλος περιηγητής Robert Pashley το 1837 αναφέρει ότι, πριν την επανάσταση, τα Σφακιά είχαν πληθυσμό περίπου 12.000 κατοίκων, ενώ μετά τις καταστροφές απέμειναν 848 οικογένειες. Περιγράφει τρεις βασικές κοινωνικές ομάδες: κτηνοτρόφους, ναυτικούς και πλανόδιους εμπόρους (πραματευτάδες).

Στη Μεγάλη Κρητική Επανάσταση (1866 – 1869), οι Σφακιανοί έπαιξαν και πάλι πρωταγωνιστικό ρόλο. Τα πλοία τους χρησίμευαν για την υποστήριξη των επαναστατών και τη διατήρηση επικοινωνίας με τα υπόλοιπα επαναστατημένα μέρη της Κρήτης. Το 1867, ο Edward Postletwaite βρήκε τη Χώρα Σφακίων έρημη, με τους κατοίκους να έχουν αποσυρθεί στα βουνά.

Το 1898, με τη συνδρομή των Μεγάλων δυνάμεων, η Κρήτη απέκτησε αυτονομία και το 1913 ενσωματώθηκε οριστικά στο ελληνικό κράτος.

Κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής (1941-1945), τα Σφακιά μετατράπηκαν ξανά σε κέντρο αντίστασης. Η γεωμορφολογία τους διευκόλυνε τις ανταρτικές επιχειρήσεις, ενώ οι κάτοικοι πρόσφεραν άσυλο στους αντιστασιακούς. Οι Γερμανοί, σε αντίποινα, προκάλεσαν εκτεταμένες καταστροφές και σφαγές.

^[13]Κ. Δαλιδάκης, Γεώργιος και Trudgill, Peter, *Σφακιά Στο πλαίσιο της κρητικής ιστορίας*, Εκδόσεις MYSTIS, Ηράκλειο, 2011, σελ. 82

^[12]Κ. Δαλιδάκης, Γεώργιος και Trudgill, Peter, *Σφακιά Στο πλαίσιο της κρητικής ιστορίας*, Εκδόσεις MYSTIS, Ηράκλειο, 2011, σελ. 72

Παρότι οι οικισμοί αυτοί έχουν ιστορική σημασία, η αναφορά τους στη βιβλιογραφία είναι περιορισμένη. Αυτό καθιστά την έρευνα και την καταγραφή της ιστορίας τους ιδιαίτερα δύσκολη και απαιτητική, αναδεικνύοντας την ανάγκη για τεκμηριωμένη μελέτη και συστηματική καταγραφή των αρχιτεκτονικών και ιστορικών τους δεδομένων.

Εικόνα 24: Φωτογραφία του χωριού Κομιτάδες από το αρχείο του Δήμου Σφακίων - Comitades

1.5.2 Τοπωνύμιο

Η ετυμολογία του ονόματος Κομιτάδες είναι αντικείμενο πολλαπλών ερμηνειών. Μια προσέγγιση το συνδέει με το βυζαντινό επώνυμο “Κόμητας”, προερχόμενο από τη λατινική λέξη “comes” (κόμης), με γραπτές αναφορές για την ύπαρξη του στη Κρήτη ήδη από το 1368. Σύμφωνα με την τοπική παράδοση, το όνομα αποδίδεται είτε σε Βενετσιάνους κόμητες που κατοίκησαν στην περιοχή, είτε σε κάποιον παλαιότερο κάτοικο που έφερε το επώνυμο “Κόμητας”. Η πρώτη γραπτή αναφορά στο χωριό εμφανίζεται στην ενετική απογραφή του Fr. Barozzi το 1577 ως “Comithades”, παράλληλα με την ύπαρξη του Ιερού Ναού του Αγίου Γεωργίου.^[14]

Παρατηρείται, ωστόσο, μία αξιοσημείωτη αντιφατικότητα στην ορθογραφία του τοπωνυμίου. Στο έργο Ιστορία των Σφακίων του Γρηγορίου Παπαδοπετράκη το χωριό αναφέρεται ως «Κωμιτάδες» (με ωμέγα), ενώ σε άλλες πηγές, όπως ο Γεώργιος Δαδλάκης στο Σφακιά Στο πλαίσιο της κρητικής ιστορίας και στο Ανθρωποτοπωνύμιο του νομού Χανίων, συναντάται η μορφή «Κομητάδες» (με ήτα). Παράλληλα, έχει καταγραφεί σε νεότερες εκδόσεις η γραφή «Κομιτάδες» (με ιώτα), ενώ στον εξωνάρθηκα του παλαιού σχολείου του χωριού διασώζεται επιγραφή με κεφαλαία ΜΟΝ. ΔΗΜ. ΣΧΟΛΕΙΟΝ ΚΟΜΗΤΑΔΩΝ (εικόνα 00). Η ποικιλία αυτή υπογραμμίζει τόσο τις φωνητικές μεταβολές όσο και τις επιμέρους επιλογές γραφής των ερευνητών και των τοπικών μνημείων, καθιστώντας αναγκαία την τυποποίηση του ονόματος για μελλοντικές έρευνες και διοικητικές χρήσεις.

Τα τοπωνύμια στην Κρήτη διατηρούν έναν έντονο χαρακτήρα αυθεντικότητας, καθώς οι ονομασίες των τόπων εξελίχθηκαν σταδιακά μέσα στον χρόνο, χωρίς να επηρεαστούν από βίαιες εξωτερικές παρεμβάσεις. Στον νομό Χανίων, διαπιστώνεται ένας εντυπωσιακά μεγάλος αριθμός τοπωνυμίων που συνδέονται με κατοικήσιμες ή άλλοτε κατοικημένες περιοχές (οικωνύμια και ανθρωποτοπωνύμια). Οι παράγοντες που εξηγούν αυτήν την πολυπλοκότητα είναι πολυδιάστατοι και περιλαμβάνουν γεωφυσικές, κοινωνικές, ιστορικές και πολιτιστικές παραμέτρους.

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι έννοιες “τόπος” και “τοπωνύμιο” δεν ταυτίζονται πλήρως, αλλά αλληλοεπικαλύπτονται σε ορισμένα μόνο επίπεδα.^[15] Μια πιο συστηματική και τεκμηριωμένη εικόνα μας προσφέρουν οι γραφειοκρατικής φύσης πηγές από βυζαντινή, βενετική και οθωμανική περίοδο της Κρήτης. Η τουρκική κατάκτηση προκάλεσε την καταστροφή των περισσότερων αρχαικών πηγών των Χανίων, εκτός από εκείνες που είχαν μεταφερθεί στη Βενετία. Η αξιοποίηση της προφορικής παράδοσης αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι των ανθρωπιστικών επιστημών, ιδιαιτέρως στις τοπωνυμικές μελέτες, όπου η λαϊκή μαρτυρία συνιστά σημαντική πηγή πληροφόρησης και πρέπει να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη.

Εικόνα 25: Επιγραφή στην παλιά μονάδα δημοτικού σχολείου – Κομητάδες (με ήτα)

Εικόνα 26: Πινακίδα στην είσοδο του χωριού – Κομιτάδες (με ιώτα)

^[14]Φραγκιουδάκης, Θεοχάρης Ι., *Ανθρωπο-τοπωνύμια του νομού Χανίων*, Εκδόσεις ΡΑΔΑΜΑΝΘΥΣ, Χανιά, 2022, σελ. 115

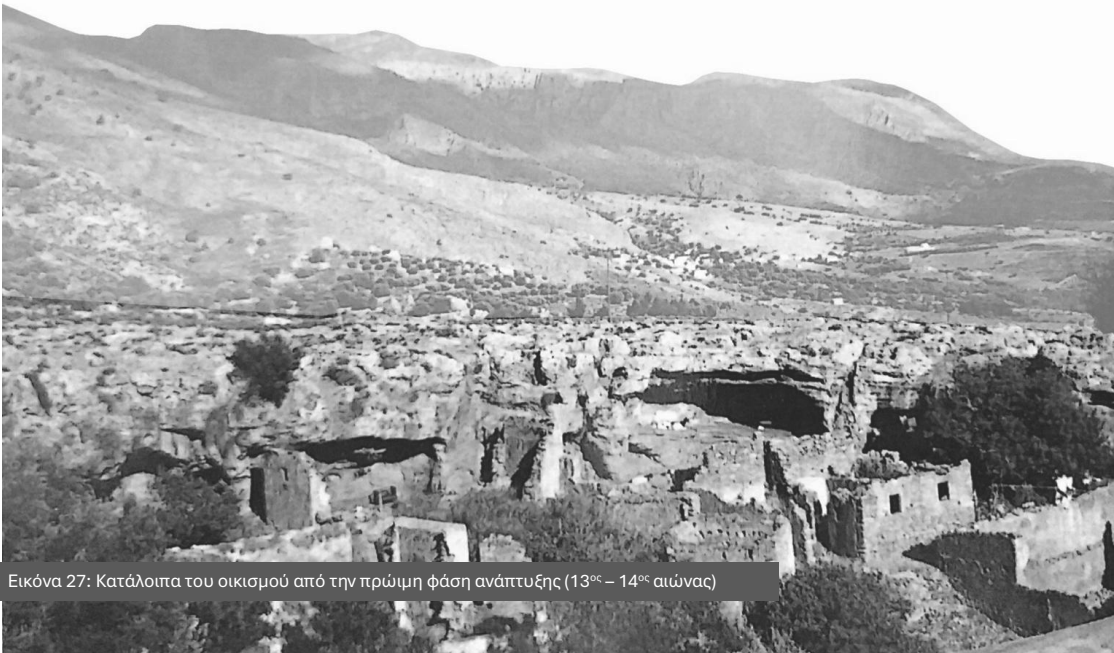
^[15]Φραγκιουδάκης, Θεοχάρης Ι., *Ανθρωπο-τοπωνύμια του νομού Χανίων*, Εκδόσεις ΡΑΔΑΜΑΝΘΥΣ, Χανιά, 2022, σελ. 11

1.5.3 Ιστορική επισκόπηση του οικισμού Κομιτάδες

Η συλλογή πληροφοριών για τον οικισμό των Κομιτάδων αποδείχθηκε ιδιαίτερα απαιτητική, λόγω της περιορισμένης βιβλιογραφικής τεκμηρίωσης και της αποσπασματικής διάσωσης προφορικών και γραπτών μαρτυριών. Τα δεδομένα που παρουσιάζονται αντλήθηκαν κυρίως από το βιβλίο του κ. Αντώνη Πλυμάκη «Σφακιά: Το φαράγγι της Ίμβρου και τα χωριά Ασκύφου, Ίμβρος, Κομητάδες», καθώς και από το έργο των κ. Δαλιδάκη Γεώργιο και Peter Trudgill «Σφακιά στο πλαίσιο της κρητικής ιστορίας». Συμπληρωματικά, αξιοποιήθηκε αρχαιακό υλικό από αποκόμματα εφημερίδων που φυλάσσονται στη Δημόσια Βιβλιοθήκη Χανίων, ενώ ιδιαίτερη συμβολή είχε η καταγραφή προφορικών ιστοριών από σημερινούς κατοίκους της περιοχής.

Ιστορική ανάλυση

Οι Κομιτάδες καταστράφηκαν πολλές φορές κατά τη διάρκεια των αιώνων, κυρίως από τις επιδρομές των Σαρακηνών πειρατών και αργότερα κατά την τουρκοκρατία. Η παράδοση καταγράφει την προσφυγή των κατοίκων σε στιγμές κρίσιμης απειλής από πειρατές, ζητώντας την βοήθεια του Αη Γιώργη. Σε μία από τις επιθέσεις αυτές σύμφωνα με την παράδοση οι Κομιθιανοί ζήτησαν τη βοήθεια του πολεμιστή Αη Γιώργη και όταν το χωριό γλύτωσε του έχτισαν την ονομαστή τοιχογραφημένο εκκλησία του βρίσκεται νότια του χωριού. Στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, οι Κομιτάδες υπήρξαν τόπος επανειλημμένων διώξεων και καταστροφών. Ιδιαίτερα κατά την επανάσταση του 1821 ο Οσμάν Πασάς κατέστρεψε από τα θεμέλια το χωριό και κατά την εξέγερση του 1867, το χωριό υπέστη σοβαρές ζημιές από τις τουρκικές δυνάμεις του Ομέρ Πασά με καταστροφές οικισμών και την εξόντωση των γυναικόπαιδων που είχαν κρυφτεί σε ένα σπήλαιο του φαραγγιού της Ίμβρου. Παρόλα αυτά, η κοινωνική και πολιτισμική συνοχή διατηρήθηκε μέσω της ορθόδοξης πίστης, των εθίμων και της προφορικής ιστορίας. Μετά τη Μάχη της Κρήτης το 1941, η γεωγραφική θέση του χωριού προσέδωσε χιλιάδες συμμαχικά στρατεύματα που προσπάθησαν να διαφύγουν προς την Αίγυπτο, προσδίδοντας στον οικισμό έναν ακόμη ρόλο αντίστασης κατά των κατακτητών.

Εικόνα 27: Κατάλοιπα του οικισμού από την πρώτη φάση ανάπτυξης (13^{ος} – 14^{ος} αιώνας)

Η κοινωνική και οικονομική ζωή

Κατά τα παλαιότερα χρόνια, ο οικισμός των Κομιτάδων αποτελούσε ένα εύρωστο αγροτικό και εμπορικό κέντρο, με Σφακιανά αρχοντικά σπίτια κάποια από τα οποία σώζονται έως και σήμερα, έστω και ερειπωμένα. Κατά την ίδια περίοδο, σημαντικό τμήμα του πληθυσμού των Κομιτάδων δραστηριοποιούνταν στον τομέα του εμπορίου, διακινώντας ποικίλα αγαθά σε ολόκληρη την Κρήτη. Η εμπορική αυτή δραστηριότητα συνεισέφερε σημαντικά στην οικονομική ανάπτυξη του οικισμού. Ιδιαίτερο κοινωνικό και πολιτισμικό ενδιαφέρον παρουσίαζε η επιστροφή των εμπόρων στον τόπο καταγωγής τους για τις παραμονές των μεγάλων Χριστιανικών εορτών, οπότε και επέστρεφαν για να εορτάσουν με τις οικογένειες τους. Η άφιξη των εμπορικών караβανιών – που αποτελούνταν συχνά από περίπου εβδομήντα μουλάρια φορτωμένα με εμπορεύματα και δώρα – η υποδοχή των εμπόρων από τους συγχωριανούς τους εξελισσόταν σε μια ζωντανή, συλλογική τελετουργία, μέσα από την οποία ενισχύονταν οι κοινωνικοί δεσμοί και καλλιεργούνταν το πνεύμα συνοχής και εορταστικής συμμετοχής στην κοινότητα.

Παράλληλα, στο χωριό λειτουργούσαν βιοτεχνίες επεξεργασίας δερμάτων, όπως Βυρσοδεψεία και Ταμπακαριά, καθώς και άλλες μικρές παραγωγικές μονάδες, τα ερείπια των οποίων είναι ορατά μέχρι και σήμερα. Η κύρια πηγή εισοδήματος, ωστόσο, σήμερα είναι από την ελαιοπαραγωγή και την κτηνοτροφία, με σημαντικές ποσότητες λαδιού να παράγονται ετησίως. Επιπλέον, η παραγωγή μελιού αποτελεί έναν δευτερεύοντα αλλά αξιόλογο τομέα της τοπικής αγροτικής δραστηριότητας, ενώ ορισμένοι κάτοικοι ασχολούνταν και με την αλιεία, εκμεταλλευόμενοι τη σχετική εγγύτητα προς τη θάλασσα. Ενώ τα τελευταία χρόνια με την 1^η και η ασχολία με τα τουριστικά επαγγέλματα.

Εικόνα 28: Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου – τοπίο με βαθιά θρησκευτική και ιστορική σημασία για τον τόπο.

Πλυμάκης, Αντώνης, *Σφακιά Το φαράγγι της Ίμβρου και τα χωριά Ασκύφου Ίμβρος Κομητάδες*, Εκδόσεις ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ Ο.Ε., Χανιά
Κ. Δαλιδάκης, Γεώργιος και Trudgill, Peter, *Σφακιά Στο πλαίσιο της κρητικής ιστορίας*, Εκδόσεις MYSTIS, Ηράκλειο, 2011

Η θρησκευτική ταυτότητα του χωριού αναδεικνύεται μέσα από τους πολυάριθμους ναούς (εικόνα 75), όπως του Αγίου Γεωργίου που αγιογραφήθηκε το 1314 από τον Ιωάννη Παγωμένο, του Χριστού και του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στην κεντρική πλατεία και του Αγίου Ιωάννη και Αγίου Δημητρίου που βρίσκονται μέσα στα όρια του οικισμού – Θα γίνει εκτενέστερη ανάλυση των ναών στα επόμενα κεφάλαια. Ενώ στο τέλος του φαραγγιού της Ίμβρου, μέσα σε μικρή σπηλιά υπάρχει το εκκλησάκι του Αγίου Ονουφρίου και στα βραχώδη παράλια το Αγίου Παύλου και το ερειπωμένο εκκλησάκι του Αγίου Χαλαλμπους. Η παράδοση αναφέρει μάλιστα για το εκκλησάκι του Αγίου Παύλου ότι χτίστηκε το 1500 περίπου ο δάσκαλος Νικολάκης για να εκπληρώσει ένα τάμα που είχε κάνει όταν τον πήραν αιχμάλωτο στη Δαν Αφρική οι πειρατές και κατάφερε να απελευθερωθεί αλλά επίσης γίνεται αναφορά ότι η τοποθεσία αυτή είναι μία από τις πολλές που προσέγγισε ο Απόστολος Παύλος όταν μεταφερόταν με πλοίο στη Ρώμη.^[16]

Η πληθυσμιακή εξέλιξη του χωριού Κομιτάδες αποτελεί αντικείμενο ιδιαίτερου ενδιαφέροντος για την κατανόηση των μετασχηματισμών, που υπέστησαν οι αγροτικοί οικισμοί της Κρήτης κατά τον 20^ο και τις αρχές του 21^{ου} αιώνα. Σύμφωνα με τον Γρηγόριο Παπαδοπετράκη, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα στο χωριό κατοικούσαν περίπου 70 οικογένειες, οι οποίες επιβίωναν κυρίως από το εμπόριο. Την ίδια περίοδο, στην περιοχή παραγόταν λάδι, ενώ λειτουργούσαν δύο ελαιотреβεία, γεγονός που υποδηλώνει τη σημασία της ελαιοκαλλιέργειας για την τοπική οικονομία. Επίσης, στο χωριό λειτουργούσε δημοτικό σχολείο που φανεώνει την ύπαρξη στοιχειώδους οργανωμένης εκπαιδευτικής ζωής στην κοινότητα.

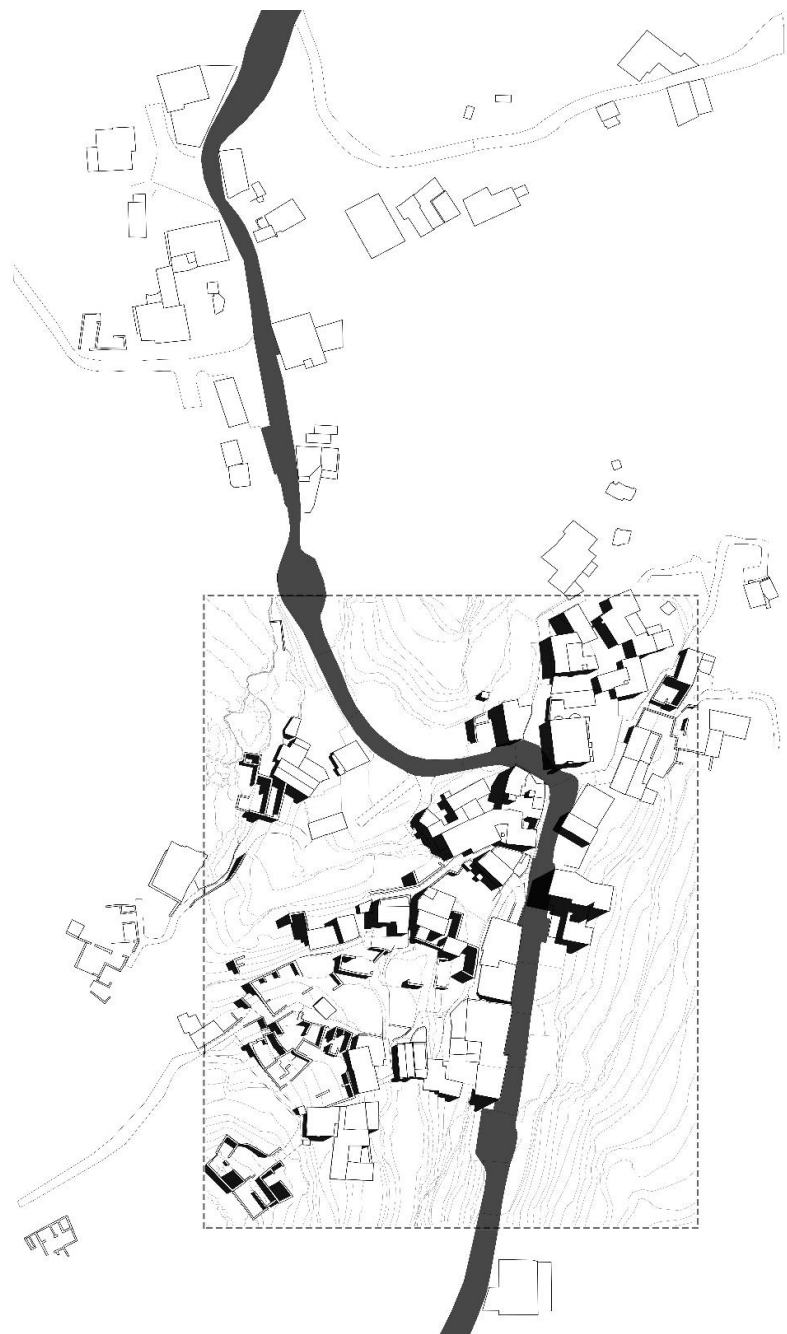
Κατά την απογραφή του 1900, οι Κοιριτάδες αριθμούσαν 291 κατοίκους. Το 1940 ο πληθυσμός είχε μειωθεί στους 218, ενώ το 1960 στους 80. Σύμφωνα με την απογραφή του 1930, ο αριθμός κατοίκων ήταν 220, ενώ το 2021 μόλις 69 άτομα διέμεναν μόνιμα στο χωριό. Αυτή η δραματική μείωση, σχεδόν στο ένα τέταρτο του αρχικού πληθυσμού, αντανάκλα την ευρύτερη τάση ερήμωσης πολλών ορεινών και αγροτικών οικισμών της χώρας.

Η παραδοσιακή οικονομία των Κοριτιάδων βασιζόταν κυρίως στην ελαιοκαλλιέργεια, την κτηνοτροφία και την παραγωγή μελιού. Η εκτενής καλλιέργεια ελαιόδεντρων συνέβαλε ιστορικά στη σταθεροποίηση της τοπικής αγροτικής οικονομίας, ενώ η παραγωγή ελαιόλαδου και θυμάρσιου μελιού εξακολουθεί να αποτελεί έως και σήμερα βασική πηγή εισοδήματος για τους εναπομεινάντες κατοίκους.

Η ιστορική πορεία των Κοιτάδων συνιστά ένα πολύτιμο πεδίο μελέτης για την κατανόηση της ανθεκτικότητας και της πολιτισμικής συνέχειας των μικρών οικισμών της νότιας Κρήτης, προσφέροντας σημαντικά ερευνητικά δεδομένα για τον τρόπο με τον οποίο οι τοπικές κοινωνίες ενσωμάτωσαν τα τραύματα της ιστορίας στην πολιτισμική τους ταυτότητα.

[illegible]

[16] Πλυμάκης, Αντώνης, Σφακιά Το φαράγγι της Ίμβρου και τα χωριά Ασκύφου Ίμβρος Κομητάδες, Εκδόσεις ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ Ο.Ε., Χανιά, σελ. 52

ΜΕΡΟΣ II – Η οικιστική οργάνωση στους Κομιτάδες

Σε ένα ιστορικό σύνολο, η αξία των μεμονωμένων κτιρίων αποκτά νόημα μέσα από τη σχέση τους με τον ευρύτερο πολεοδομικό ιστό στον οποίο εντάσσονται. Συχνά, η συνολική εικόνα ενός οικισμού υπερισχύει της ιδιαίτερης αξίας των επιμέρους στοιχείων, ιδιαίτερα όταν απουσιάζει η μνημειακή αρχιτεκτονική. Η ορθή κατανόηση αυτής της συνολικής δομής αποτελεί βασική προϋπόθεση για την υλοποίηση σωστών επεμβάσεων, καθώς συμβάλλει στη διατήρηση της αρχιτεκτονικής ταυτότητας και της αστικής συνοχής.

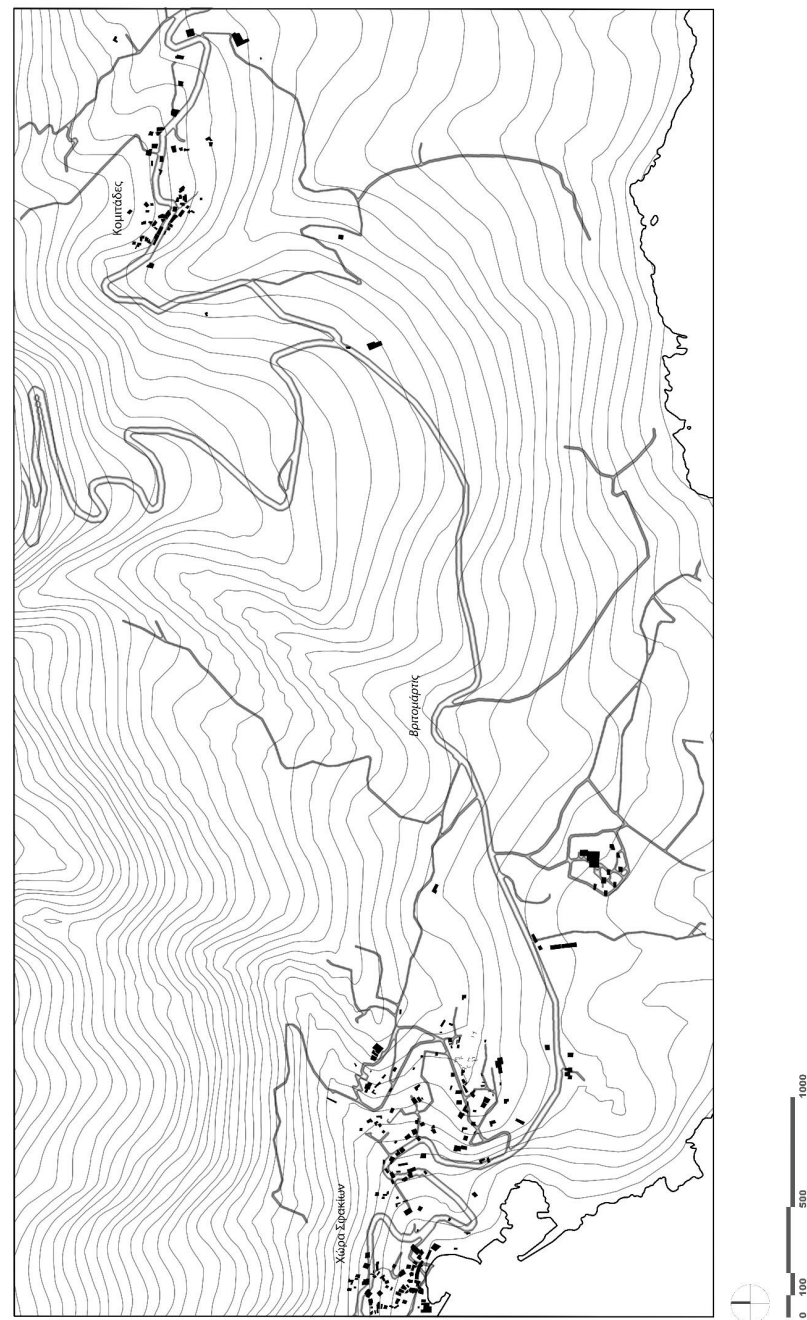
Για να επιτευχθεί μια αποτελεσματική παρέμβαση στον ιστορικό ιστό, απαιτείται η συστηματική καταγραφή, αξιολόγηση και ανάλυση των επιμέρους στοιχείων που συγκροτούν τον αστικό χώρο. Αυτά περιλαμβάνουν τις συνοικίες και τις οικοδομικές νησίδες, τους δημόσιους και ιδιωτικούς ελεύθερους χώρους, το κυκλοφοριακό δίκτυο και το σύστημα των διαδρόμων, το σύστημα διανομής των οικοπέδων, την οργάνωση των κτηριακών όγκων και των μετώπων των δρόμων και τη χωροθέτηση των μεμονωμένων κτισμάτων.

Μέσω αποτυπώσεων της υπάρχουσας κατάστασης, επιτόπιων παρατηρήσεων και ιστορικής έρευνας, συλλέγονται πολύτιμα δεδομένα που στη συνέχεια αποδίδονται σε χαρτογραφικές αναπαραστάσεις. Αυτοί οι χάρτες αποτυπώνουν τις σχέσεις μεταξύ των πολεοδομικών συστημάτων, επιτρέποντας την αξιολόγηση των επιπτώσεων που μπορεί να έχουν σχεδιαζόμενες παρεμβάσεις στον χαρακτήρα και την ποιότητα του αστικού χώρου. Με αυτόν τον τρόπο, διαμορφώνεται ένα τεκμηριωμένο πλαίσιο πολεοδομικού σχεδιασμού, που εξασφαλίζει τη βιωσιμότητα και την αρμονική ενσωμάτωση των νέων παρεμβάσεων στο ιστορικό περιβάλλον.

Η γεωγραφική διαμόρφωση της ευρύτερης περιοχής των Σφακίων επηρεάζει καθοριστικά τη σύνδεση των οικισμών μεταξύ τους, καθώς το ορεινό ανάγλυφο και η έντονη μορφολογία του εδάφους διαμορφώνουν τις οδικές και λειτουργικές τους σχέσεις,

Ο οικισμός Κομιτάδες, που βρίσκεται σε μικρή απόσταση από τη Χώρα Σφακίων, συνδέεται με αυτήν μέσω ενός δρόμου που ακολουθεί τη φυσική γεωμορφολογία του τοπίου και περιοχές με μικρά οροπέδια που φιλοξενούν καλλιέργειες και βοσκοτόπια. Αυτή η σχέση μεταξύ των δύο οικισμών δεν είναι μόνο γεωγραφική, αλλά και ιστορική, κοινωνική και οικονομική, καθώς οι Κομιτάδες διατηρούν παραδοσιακούς δασμούς με τη Χώρα Σφακίων, η οποία λειτουργεί ως το κύριο διοικητικό και εμπορικό κέντρο της περιοχής.

Η χωροταξική και συγκοινωνιακή σχέση μεταξύ των Κομιτάδων και της Χώρας Σφακίων έχει καθοριστική σημασία για την καθημερινή ζωή των κατοίκων, αφού η πρόσβαση στις παράκτιες περιοχές για εμπόριο, μετακινήσεις και δραστηριότητες που σχετίζονται με τη θάλασσα είναι αναπόσπαστο μέρος της τοπικής οικονομίας. Επιπλέον, η θέση των Κομιτάδων σε σχέση με τα Λευκά Όρη και τις παραλιακές ζώνες των Σφακίων τους καθιστά έναν σημαντικό κόμβο επικοινωνίας μεταξύ ενδοχώρας και ακτής, μια σχέση που διατηρείται αδιάλειπτα από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα.

Εικόνα 30: Τοπογραφικό ευρύτερης περιοχής και η σχέση των Κομιτάδων με την Χώρα Σφακίων

2.1 Συνολική χαρτογραφική αποτύπωση του οικισμού

Ο οικισμός αναπτύσσεται γραμμικά κατά μήκος της κεντρικής οδικής αρτηρίας που τον διαπερνά από τα δυτικά προς τα ανατολικά, ακολουθώντας τη φυσική μορφολογία του εδάφους. Η κεντρική αυτή αρτηρία λειτουργεί ως βασικός άξονας ανάπτυξης, γύρω από τον οποίο συγκεντρώνονται τα περισσότερα κτίσματα, ενώ τα υπόλοιπα διακλαδίζονται σε δευτερεύοντες χωμάτινους ή λιθόστρωτους δόμους και μονοπάτια.

Η οργάνωση του οικισμού διακρίνεται σε δύο βασικές ζώνες: μία δυτική, πιο πυκνοδομημένη και μία ανατολική, αραιότερα ανεπτυγμένη. Η δυτική ζώνη, η οποία παρουσιάζει μεγαλύτερη συγκέντρωση κατοικιών, χωρίζεται από τον κεντρικό δρόμο σε δύο επιμέρους τμήματα -βόρειο και νότιο- τα οποία ακολουθούν τη φυσική κλίση του εδάφους. Στο σημείο αυτό, τα κτίσματα οργανώνονται -εκτός των κτισμάτων που βρίσκονται πάνω στον κεντρικό δρόμο- σε μικρά συγκροτήματα με κοινές αυλές και σαφώς οριοθετημένους υπαίθριους χώρους. Πολλά από αυτά διατηρούν ακόμη μορφολογικά χαρακτηριστικά της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, όπως επίπεδα δώματα, μικρά ανοίγματα και λιθόκτιστη τοιχοποιία. Ο ναός του Αγίου Γεωργίου βρίσκεται σε κομβική θέση στο κέντρο του οικισμού και λειτουργεί ως πυρήνας κοινωνικής και χωρικής αναφοράς. Πλησίον του, διαμορφώνεται ένα πιο ανοιχτό, ημι-κεντρικό πλάτωμα που επιτρέπει τη συγκέντρωση και την πρόσβαση από διαφορετικά σημεία του χωριού.

Στην ανατολική πλευρά του οικισμού η δόμηση εμφανίζεται πιο αραιή και διασκορπισμένη. Τα κτίσματα είναι λιγότερα και εντοπίζονται κυρίως σε αποσπασματικές ομάδες, διασκορπισμένες μέσα σε φυσική βλάστηση και αγροτεμάχια. Η ζώνη αυτή φαίνεται να αποτελεί μεταγενέστερη φάση ανάπτυξης, στοιχείο που ενισχύεται από την σχεδόν πλήρη απουσία ερειπίων και την ύπαρξη μεταπολεμικών και νεότερων κτισμάτων.

Ο ευρύτερος χώρος του οικισμού χαρακτηρίζεται από σημαντική παρουσία φυσικής βλάστησης και καλλιεργήσιμων εκτάσεων. Η λιθόκτιστη δόμηση ενσωματώνεται οργανικά στην τοπογραφία, ακολουθώντας τις υψομετρικές μεταβολές και χρησιμοποιώντας τη φυσική κλίση για τη διαμόρφωση επιπέδων και αυλών. Η μορφή και η διάταξη των κτισμάτων δείχνει σαφή προσαρμογή στο ανάγλυφο, ενώ οι ιδιωτικοί και δημόσιοι χώροι διαχωρίζονται μέσω στοιχειωδών αλλά λειτουργικών κατασκευών, όπως τοιχοποιίες και ξερολιθιές.

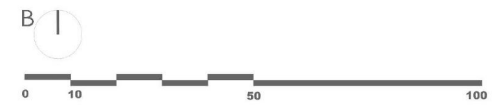
Παρόλο που πολλά από τα κτίρια έχουν περιέλθει σε κατάσταση ερείπωσης, η συνολική εικόνα του οικισμού διατηρεί μια ιδιαίτερη αισθητική συνοχή. Οι φυσικές διαμορφώσεις εντάσσονται λειτουργικά στο τοπίο του οικισμού, με μονοπάτια να προσαρμόζονται οργανικά στην τοπογραφία. Η ένταξη της αρχιτεκτονικής στο φυσικό περιβάλλον επιτυγχάνεται μέσω της υλικότητας, της κλίμακας και της εδαφικής προσαρμογής, διαμορφώνοντας έναν οικισμό που παραμένει αναγνωρίσιμος, παρά τη φθορά του χρόνου.

Η πολεοδομική δομή του οικισμού αποτυπώνει την παραδοσιακή, οργανική ανάπτυξη χωρίς αυστηρή ρυμοτομία, όπου οι κτιριακές μονάδες προσαρμόζονται στο ανάγλυφο και στις κοινωνικές ανάγκες της κοινότητας. Η αλληλοδιείσδυση δημόσιου και ιδιωτικού χώρου (μέσω αυλών, προαυλίων και στενών διόδων) αντανακλούν μια δομή βασισμένη σε εμπειρικές, λειτουργικές ανάγκες και σε τοπικά πρότυπα οικιστικής οργάνωσης.

Εικόνα 31: Ερείπια μέσα στους βράχους

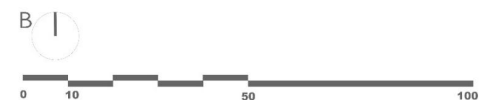
Σημείωση: Τα στοιχεία που παρατίθενται στους χάρτες αντικατοπτρίζουν την τρέχουσα κατάσταση των κτισμάτων του οικισμού όπως προέκυψε από επιτόπια μελέτη, που περιλάμβανε αναλυτικά δελτία καταγραφής και φωτογραφική τεκμηρίωση. Η έρευνα ανέδειξε την ύπαρξη περίπου 70 κτιρίων στον οικισμό. Αξίζει να σημειωθεί ωστόσο, ότι η προσβασιμότητα σε ορισμένα από αυτά τα κτίρια ήταν περιορισμένη, είτε λόγω της έντονης βλάστησης που κάλυπτε πλήρως τις ερειπωμένες κατασκευές, είτε εξαιτίας της ύπαρξης κλειδωμένων ή μη επισκέψιμων ιδιωτικών χώρων, είτε λόγω της περίφραξης τους με συρματοπλέγματα για τον διαχωρισμό οικοπέδων.

Εικόνα 32: Κάτοψη δωμάτων αποτύπωσης

Εικόνα 33: Τοπογραφικό διάγραμμα με τις κατόψεις των ισογείων

Η αποτύπωση πραγματοποιήθηκε σε επίπεδο ισογείων, και ο τίτλος τοπογραφικό διάγραμμα χρησιμοποιείται καθώς δεν ήταν δυνατή η πλήρης πρόσβαση σε όλες τις κατοικίες για ακριβή μέτρηση των κατόψεων. Σε ορισμένα κτίσματα εξακολουθούσαν να διαμένουν κάτοικοι – εντοπίζονται κυρίως κατά μήκος του κεντρικού οδικού άξονα, ενώ σε άλλα, τα οποία βρίσκονταν σε ερειπωμένη κατάσταση, η είσοδος δεν ήταν εφικτή για λόγους ασφάλειας και αδυναμίας πρόσβασης στο εσωτερικό τους.

2.1.1 Οι σχέσεις κτισμάτων – ελεύθερων χώρων

Η μορφολογία του κτισμένου χώρου αποτελεί βασικό στοιχείο για την κατανόηση της οργάνωσης και της δομής του οικιστικού ιστού. Στην ανάλυση αυτή, δεν εστιάζουμε στα επιμέρους κτίσματα, αλλά στον τρόπο που η κτιριακή μάζα αναπτύσσεται στον χώρο, στη συνεκτικότητα ή ασυνέχεια της και στις σχέσεις που προκύπτουν ανάμεσα στα κτίρια και στους κενούς χώρους. Η κατανομή των κτισμάτων, η μεταξύ τους απόσταση και διάταξη και η γενικότερη χωρική δομή μας επιτρέπει να ταξινομήσουμε τον οικιστικό ιστό σε βασικούς τύπους: τη σημειακή δόμηση, τη γραμμική δόμηση και τη συνεχή δόμηση. Οι τύποι αυτοί συχνά συνυπάρχουν σε έναν οικισμό, παράγοντας σύνθετα χωρικά πρότυπα. Η κατανόηση αυτών των σχέσεων είναι κρίσιμη για την ερμηνεία της ιστορικής εξέλιξης του οικισμού, των κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών, αλλά και για τον σχεδιασμό παρεμβάσεων που σέβονται το υφιστάμενο τοπίο.^[17]

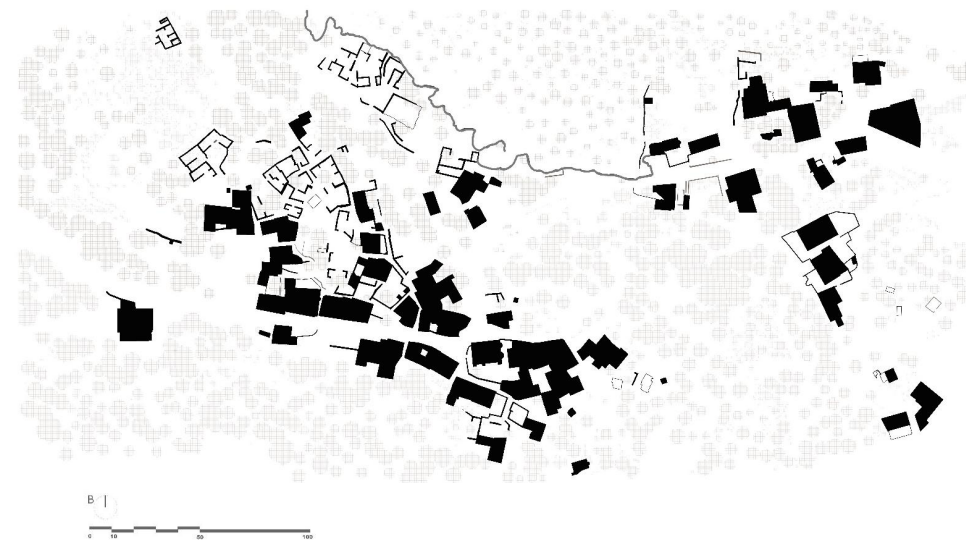
Οι ελεύθεροι, αδόμητοι χώροι δεν αποτελούν ανεξάρτητο στοιχείο του οικιστικού ιστού, αλλά βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με το σύστημα των κτισμένων χώρων. Δεν μπορούν να οριστούν αυτόνομα, παρά μόνο σε σχέση με τα κτίσματα που τους περιβάλλουν και τον τρόπο που εντάσσονται στη συνολική χωρική δομή. Η οργάνωση των ελεύθερων χώρων εκφράζεται συχνά ως το «αρνητικό» των κτισμένων χώρων.^[18] Όσο αυξάνεται η συνέπεια και η συνοχή του κτισμένου ιστού, τόσο περισσότερο ο ελεύθερος χώρος εμφανίζεται οργανωμένος, συνεκτικός και διακριτός. Αντίθετα, όταν τα κτίρια είναι αποσπασμένα και η δόμηση διακόπτεται από πολλές κενές επιφάνειες, ο ελεύθερος χώρος παρουσιάζεται πιο ασαφής και κατακερματισμένος. Η μελέτη αυτών των χώρων αποκαλύπτει κρίσιμα στοιχεία για την ποιότητα και την κοινωνική λειτουργία του δημόσιου και ιδιωτικού χώρου, αλλά και για τη γενικότερη τυπολογία της οικιστικής οργάνωσης.

Η κάτοψη του οικισμού Κομιτάδες αποτυπώνει μια σύνθετη οργάνωση του κτισμένου χώρου με έντονες διαφοροποιήσεις. Παρατηρείται σημαντικός βαθμός συνέχειας στην πυκνή διάταξη των κτισμάτων, κυρίως στο δυτικό τμήμα του οικισμού, όπου τα κτίρια σχηματίζουν έναν σχετικά συνεκτικό ιστό. Οι σχέσεις ανάμεσα στα κτίρια είναι πυκνές, με μικρές αποστάσεις μεταξύ τους, σχηματίζοντας ένα δίκτυο με έντονα καθορισμένους εσωτερικούς ελεύθερους χώρους, όπως μικρές αυλές ή σοκάκια. Αυτή η τυπολογία παραπέμπει σε συνεχή δόμηση, όπου η μετάβαση από τον δημόσιο στον ιδιωτικό χώρο γίνεται ομαλά και σταδιακά.

Η οργάνωση του οικισμού φαίνεται να ακολουθεί την τοπογραφία, με τα κτίρια να τοποθετούνται κατά μήκος υψομετρικών καμπυλών και φυσικών περασμάτων. Η ασυμμετρία της διάταξης ενισχύει την υπόθεση μιας οργανικής ανάπτυξης, χωρίς προκαθορισμένο ρυμοτομικό σχέδιο, χαρακτηριστικό πολλών παραδοσιακών ορεινών οικισμών. Ο φυσικός χώρος διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στον τρόπο ανάπτυξης της δόμησης. Παρατηρούνται φυσικά όρια και υψώματα, τα οποία φαίνεται να λειτουργούν είτε ως όρια επέκτασης είτε ως παράγοντες κατεύθυνσης του οικιστικού ιστού. Στην κάτοψη, αυτά αποτυπώνονται με την παρουσία αδόμητων ζωνών στα άκρα του ιστού, όπου η κλίση του εδάφους πιθανόν να απέτρεψε την περαιτέρω δόμηση.

Στο ανατολικό τμήμα του οικισμού, η διάταξη είναι πιο χαλαρή, με μεγαλύτερες αποστάσεις ανάμεσα στα κτίσματα και την παρουσία διάσπαρτων κενών. Τα κτίρια εμφανίζονται περισσότερο αυτόνομα, στοιχείο που υποδηλώνει μια τάση προς σημειακή ή γραμμική δόμηση, με λιγότερο συνεκτικές σχέσεις. Η εικόνα του οικισμού παραπέμπει σε σταδιακή εξέλιξη: το κέντρο εμφανίζεται πιο συνεκτικό και συμπαγές -ένδειξη παλαιότερου και πιο πυκνού πυρήνα- ενώ τα περιμετρικά κτίσματα παρουσιάζονται πιο απομονωμένα, ως αποτέλεσμα νεότερης επέκτασης. Ο τρόπος που τα κενά οργανώνονται δεν δείχνει τυποποιημένη ιεράρχηση, αλλά προκύπτει από την τοπογραφία, την ιστορική εξέλιξη και τις επιμέρους ανάγκες κάθε κτιρίου.

Συμπερασματικά, οι Κομιτάδες εμφανίζουν ένα σύνθετο πρότυπο χωρικής διάταξης, το οποίο δεν προκύπτει από αυστηρό σχεδιασμό αλλά από προσαρμογή στις τοπικές συνθήκες, στο ανάγλυφο και στις κοινωνικοοικονομικές ανάγκες κάθε ιστορικής περιόδου. Η ανάλυση της κάτοψης καταδεικνύει ένα πολύτιμο παράδειγμα παραδοσιακής χωρικής οργάνωσης, όπου το κτισμένο και το κενό δεν είναι αντίπαλες έννοιες αλλά συγκροτούν ένα ενιαίο και ζωντανό σύστημα.

Εικόνα 34: Σχέσεις κτισμένου – ελεύθερου χώρου

^[17]Νομικός, Ε. Μιχαήλ, *Αποκατάσταση επανάχρηση ιστορικών κτιρίων και συνόλων*, Εκδόσεις Τμήμα Αρχιτεκτόνων Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 2004, σελ. 30

^[18]Νομικός, Ε. Μιχαήλ, *Αποκατάσταση επανάχρηση ιστορικών κτιρίων και συνόλων*, Εκδόσεις Τμήμα Αρχιτεκτόνων Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 2004, σελ. 32

2.1.2 Το σύστημα των διαδρόμων – Οι στράτες και τα μονοπάτια των Κομιτάδων

Το σύστημα πρόσβασης ενός παραδοσιακού οικισμού δεν αποτελεί απλώς ένα σύνολο διαδρόμων που εξυπηρετούν τη μετακίνηση, αλλά μια σύνθετη δομή που αντανακλά τις κοινωνικές, ιστορικές και γεωμορφολογικές ιδιαιτερότητες του τόπου. Η διαμόρφωση των δρόμων προέκυψε μέσα από την προσαρμογή στο ανάγλυφο του εδάφους, την ανάγκη άμεσης σύνδεσης των βασικών χρήσεων του οικισμού και τη σταδιακή εξέλιξη της κατοίκησης με το πέρασμα του χρόνου. Έτσι, το δίκτυο των διαδρόμων παρουσιάζει ποικιλομορφία τόσο στη γεωμετρία όσο και στη διαβάθμιση της σημασίας των οδών – από κύριους άξονες κυκλοφορίας έως στενούς, ακανόνιστους πεζόδρομους και μονοπάτια. Οι δρόμοι αυτοί συχνά λειτουργούν ως προεκτάσεις της καθημερινής ζωής, φιλοξενώντας δραστηριότητες, κοινωνικές συναθροίσεις και προσφέροντας χώρους μετάβασης που ενσωματώνονται στη συλλογική μνήμη του οικισμού.

Η κάτοψη που παρουσιάζεται στον χάρτη (εικόνα 42) αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα οργανικής ανάπτυξης παραδοσιακού οικιστικού ιστού, ο οποίος έχει διαμορφωθεί σε άμεση συνάρτηση με το φυσικό ανάγλυφο. Παρατηρείται έντονη προσαρμογή των οικοδομικών τετραγώνων στις κλίσεις του εδάφους, γεγονός που υποδεικνύει την απουσία προκαθορισμένου ρυμοτομικού σχεδίου. Ο οικισμός αναπτύσσεται με πυκνότητα γύρω από έναν κεντρικό άξονα, ο οποίος πιθανώς λειτουργεί ως κύρια αρτηρία μετακίνησης και διασύνδεσης των επιμέρους περιοχών. Το δίκτυο των δρόμων διαφοροποιείται ανάλογα με τη μορφή και τον τρόπο διαμόρφωσης τους: ασφαλτοστρωμένοι, χωματόδρομοι, τσιμεντοστρωμένοι και πλακοστρώσεις υποδηλώνουν διαφορετικούς βαθμούς επέμβασης και σταθεροποίησης τους εδάφους. Η ύπαρξη πλήθους στενών διαδρόμων που εισχωρούν στον πυρήνα του οικισμού υποδηλώνει ένα σύστημα κίνησης που βασίζεται στην πεζή μετακίνηση, με περιορισμένη προσβασιμότητα για τροχοφόρα.

Η μορφολογία των κτιρίων, εφάπτεται των δρόμων ή βρίσκεται σε άμεση σχέση με αυτούς, καθιστώντας τον δρόμο επέκταση της ιδιωτικής σφαίρας στον δημόσιο χώρο. Οι κατασκευές ακολουθούν τη γραμμικότητα και τις καμπυλώσεις του εδάφους, ενώ οι κλιμακωτές προσβάσεις, τα σκαλοπάτια και τα επίπεδα ανισοϋψίας αναδεικνύουν τη στενή σχέση του οικιστικού ιστού με τις τοπικές γεωγραφικές συνθήκες.

Στους Κομιτάδες, η διάταξη του οικιστικού ιστού ακολουθεί παρόμοια λογική οργανικής ανάπτυξης, όπου τα μονοπάτια δεν αποτελούν απλώς διαδρομές κυκλοφορίας, αλλά τμήματα μιας ευρύτερης αμυντικής και κοινωνικής δομής. Οι γειτονιές είναι τοποθετημένες με τρόπο που σχηματίζει φυσικές οχυρώσεις, αξιοποιώντας την ίδια τη μάζα των κτισμάτων ως μέσο προστασίας. Οι τυφλοί τοίχοι των κατοικιών που «κλείνουν» προς τα εσωτερικά μονοπάτια περιορίζουν την ανεπιθύμητη πρόσβαση, ενώ ταυτόχρονα καθοδηγούν την κίνηση μέσα από στενά και ελεγχόμενα περάσματα. Έτσι, το δίκτυο των διαδρόμων δεν αντανακλά μόνο την προσαρμογή στο ανάγλυφο, αλλά και την ανάγκη ασφάλειας, συνδυάζοντας την καθημερινή χρήση με την επιβίωση σε συνθήκες αστάθειας.

Στους Κομιτάδες, το δίκτυο των παραδοσιακών στράτων δεν διατηρείται σε μεγάλη έκταση, ενώ τα σωζόμενα τμήματα βρίσκονται σε μέτρια κατάσταση. Οι πιο ευδιάκριτες διαδρομές εντοπίζονται στο βόρειο τμήμα του οικισμού, κοντά στα ερείπια της πρώτης φάσης του, όπου η παλαιότερη χάραξη διατηρεί κάποιες από τις αρχικές της μορφές. Ένα ακόμη μικρότερο αποσπασματικό τμήμα επιβιώνει νότια, ωστόσο συνολικά το δίκτυο παρουσιάζει ασυνέχειες. Η βασική πρόσβαση προς τον οικισμό σήμερα πραγματοποιείται μέσω του κεντρικού ασφαλτοστρωμένου δρόμου, ο οποίος διασχίζει τον οικισμό και τον διαχωρίζει σε δύο κύρια τμήματα. Εντός των γειτονιών διατηρούνται δευτερεύουσες διαδρομές πλάτους περίπου 1 με 1,50 μέτρων, οι οποίες παρεμβάλλονται ανάμεσα από κατοικίες. Τα όρια αυτών των μικρών δρόμων καθορίζονται συχνά από τις αυλές των σπιτιών, δημιουργώντας ένα δίκτυο που μοιάζει περισσότερο να εξυπηρετεί την πεζή μετακίνηση και την καθημερινή γειτονική αλληλεπίδραση, παρά κάποια ενιαία κεντρική σύνδεση. Δεν διαφαίνεται κάποια άμεση σχέση ή συνέχεια των υπαρχουσών διαδρόμων με τις παλαιές στράτες, γεγονός που υποδηλώνει την αλλαγή στη χρήση και στη λειτουργία του δημόσιου χώρου με την πάροδο του χρόνου.

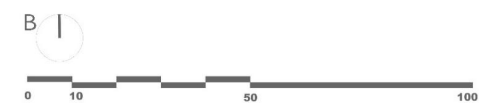
Η διαδρομή μέσα από τον οικισμό δεν είναι μόνο λειτουργική, είναι ταυτόχρονα εμπειρική και αφηγηματική, αποκαλύπτοντας σταδιακά τη χωρική ταυτότητα του τόπου και προσφέροντας ποικίλες οπτικές φυγές και επαφές με το δομημένο περιβάλλον.

Εικόνα 35: Το σύστημα των προσβάσεων

Εικόνα 38: Τοπογραφικό διάγραμμα πολεοδομικού ιστού – καταγραφή των πεζουλών

Οι πεζούλες αποτελούν ένα από χαρακτηριστικά τεχνικά και μορφολογικά στοιχεία της παραδοσιακής αγροτικής διαχείρισης του τοπίου στην Κρήτη. Πρόκειται για τεχνητές αναβαθμίδες που διαμορφώνονται σε επικλινή εδάφη με σκοπό τη συγκράτηση του εδάφους, την πρόληψη της διάβρωσης και κυρίως την αύξηση της καλλιεργήσιμης γης σε περιοχές με έντονη κλίση. Η πρακτική αυτή αποτελεί διαχρονική απόκριση στην ανάγκη των αγροτικών κοινοτήτων να εκμεταλλευτούν ακόμη και τις πλέον δυσπρόσιτες εκτάσεις, εξασφαλίζοντας έτσι την επισιτιστική τους επάρκεια και τη βιωσιμότητα της τοπικής οικονομίας.

Η πιο διαδεδομένη τεχνική κατασκευής πεζουλών στην Κρήτη είναι η ξερολιθιά. Οι αγρότες χρησιμοποιούν ακανόνιστες πέτρες που συλλέγονται επιτόπου από το έδαφος. Στη βάση της πεζούλας τοποθετούνται οι μεγαλύτεροι λίθοι, ενώ τα κενά γεμίζονται με μικρότερες πέτρες ή χώμα, δημιουργώντας ένα ευσταθή και αποδοτικό αναβαθμισμένο τοίχο. Το σύστημα αυτό, παρότι στερείται συνδετικού υλικού, είναι ιδιαίτερα ανθεκτικό, καθώς επιτρέπει στην κατασκευή να “αναπνέει” και να προσαρμόζεται στις μικρές μετατοπίσεις του εδάφους. Εκτός από τη συγκράτηση της γης, οι ξερολιθιές συμβάλλουν και στη ρύθμιση της απορροής των νερών, μειώνοντας έτσι τον κίνδυνο πλημμυρών.

Στο ανάγλυφο των Κομιτάδων, οι πεζούλες εντοπίζονται τόσο εντός των ορίων του οικισμού όσο και στις περιμετρικές αγροτικές ζώνες, ενώ η μεγαλύτερη συγκέντρωσή τους εμφανίζεται στις νοτιοανατολικές πλαγιές. Οι πεζούλες συμβάλλουν όχι μόνο στην καλλιέργεια, αλλά και στη διατήρηση της αισθητικής συνοχής του τοπίου, καθώς ακολουθούν οργανικά τις γραμμές του εδάφους. Η ενσωμάτωσή τους στο φυσικό περιβάλλον είναι τέτοια που πολλές φορές θεωρούνται φυσική προέκταση της πλαγιάς.

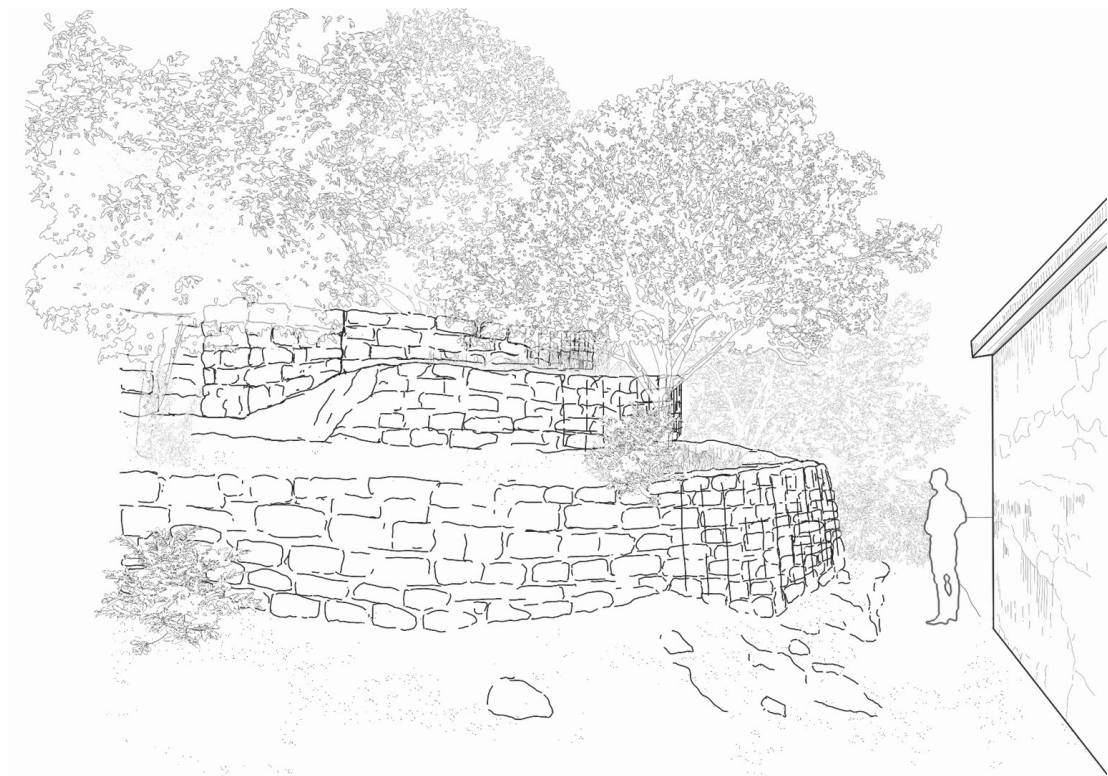
Ανάλογα με τη μορφή του εδάφους και τις ανάγκες των καλλιεργειών, διακρίνονται δύο βασικοί τύποι πεζούλας: οι βαθμιδωτές και οι πλεκτές. Οι πρώτες είναι γραμμικές, οργανωμένες σε σχεδόν παράλληλες ζώνες, με καμπύλες ή ελαφρώς κυρτές πλευρές και κατασκευάζονται έτσι ώστε να διευκολύνεται η συγκράτηση του χώματος και η μείωση της απορροής των υδάτων. Η πρόσβαση σε αυτές επιτυγχάνεται μέσω λίθινων σκαλοπατιών, φυσικών διαδρόμων ή στενών μονοπατιών που τις διατρέχουν εγκάρσια.

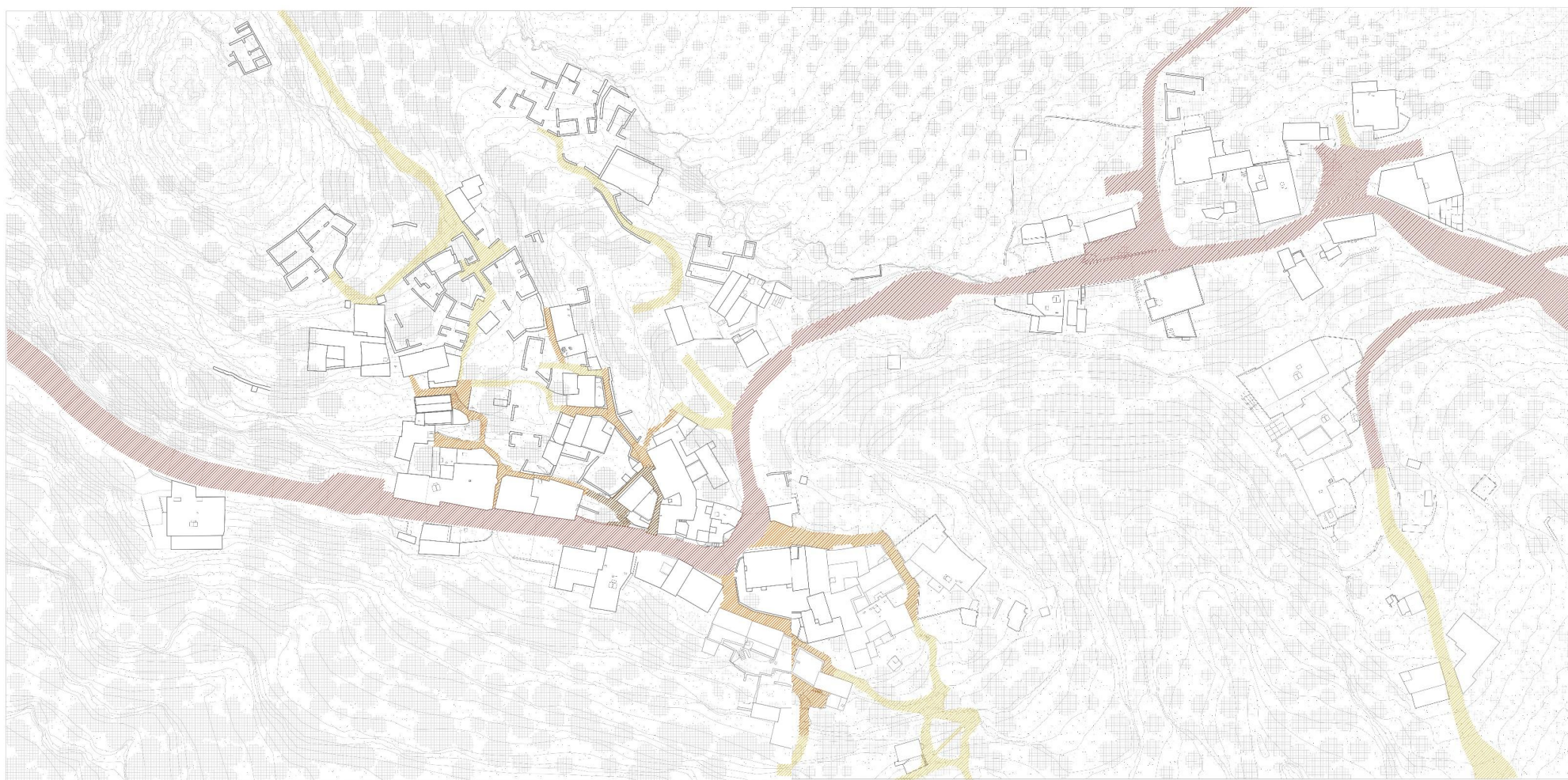
Οι πλεκτές πεζούλες, από την άλλη, είναι πιο ελεύθερες στη χάραξη τους, ακολουθούν τις ιδιαιτερότητες του εδάφους και προσαρμόζονται συνεχώς στη ροή του ανάγλυφου. Συχνά αλλάζουν κατεύθυνση, δημιουργώντας μικρότερες ενότητες που εξυπηρετούν διαφορετικές ανάγκες.

Πέρα από την πρακτική τους λειτουργία, οι πεζούλες αποτελούν και ένδειξη της ανθρώπινης παρουσίας και επέμβασης στο τοπίο. Μαρτυρούν τη μακρόχρονη προσπάθεια των κατοίκων να εξισορροπήσουν τις αντιζοότητες της φύσης με την ανάγκη για καλλιέργεια, κατοίκηση και επιβίωση. Η πεζούλα, λοιπόν, δεν είναι μόνο δομικό στοιχείο αλλά συνδέεται με την παραγωγή αγροτικών αγαθών, διαμορφώνει την τοπική ταυτότητα και λειτουργεί ως ζωντανός φορέας συλλογικής μνήμης.

Πεζούλες

Εικόνα 39: Σκίτσο παραδοσιακής τεχνικής

- ΑΣΦΑΛΤΟΣΤΡΩΜΕΝΟΣ
- ΤΣΙΜΕΝΟΣΤΡΩΜΕΝΟΣ
- ΠΛΑΚΟΣΤΡΩΤΟΣ
- ΧΩΜΑΤΟΔΡΟΜΟΣ

B |

0 10 50 100

Εικόνα 40: Τοπογραφικό διάγραμμα επιφανειών κυκλοφορίας

Η τομή αποτυπώνει την κύρια όψη του οικισμού κατά μήκος του κεντρικού οδικού άξονα που τον διαπερνά. Παρατηρείται ότι σημαντικό μέρος της δόμησης προέρχεται από τη μεταπολεμική περίοδο, με χαρακτηριστικά δείγματα κατοικιών της εποχής, ενώ διακρίνονται και ελάχιστα κατάλοιπα προπολεμικών κτιρίων, τα οποία στη σημερινή κατάσταση είναι πλήρως εγκαταλελειμμένα. Η όψη περιλαμβάνει κυρίως κτίρια κατοικιών, ωστόσο στα ισόγεια παρατηρούνται και εμπορικές χρήσεις, όπως το τοπικό καφενείο και μία ταβέρνα. Σε αρκετές περιπτώσεις, τα ισόγεια παραμένουν ανενεργά ή κενά, ενώ οι ανώτεροι όροφοι εξακολουθούν να κατοικούνται. Επιπλέον, στο μέτωπο αυτό εντοπίζεται και ένα κτίριο που έχει προσαρμοστεί για τουριστική χρήση, λειτουργώντας ως κατάλυμα με ενοικιαζόμενα δωμάτια. Ο κεντρικός οδικός άξονας αποτελεί το κύριο σημείο συγκέντρωσης ζωής και δραστηριότητας στον οικισμό, σε αντίθεση με τον υπόλοιπο χώρο, όπου η κατοίκηση και η χρήση των χώρων έχουν σε μεγάλο παρακάμσει. Η σύνθεση της όψης αντικατοπτρίζει τις φάσεις της οικιστικής εξέλιξης του χωριού, τις μεταβολές στη χρήση των χώρων και την τμηματική εγκατάλειψη συγκεκριμένων τμημάτων του δομημένου περιβάλλοντος.

Εικόνα 41: Τομή Α - Α' κατά μήκος του κύριου οδικού άξονα

2.1.3 Χρονολογική επέκταση οικισμού και χρονολόγηση των κτισμάτων

Εικόνα 42: Διάγραμμα επέκτασης οικισμού ανά τους αιώνες

Το διάγραμμα απεικονίζει τη χρονολογική επέκταση του οικισμού Κομιτάδες στα Σφακιά, δίνοντας μια οπτική αναπαράσταση της σταδιακής ανάπτυξης του μέσα στον χρόνο. Η χρονική αφετηρία της οικιστικής παρουσίας φαίνεται να τοποθετείται στον 13ο ή 14ο αιώνα, σε μια μικρή και σφιχτά οργανωμένη συγκέντρωση σε δύσβατο και βραχύδες σημείο, όπως φαίνεται στο πρώτο από τα τέσσερα διαγράμματα. Η θέση αυτή πιθανότατα επιλέχθηκε για αμυντικούς λόγους, κυρίως λόγω απειλής των πειρατών, γεγονός που επιβεβαιώνεται από την ύπαρξη του ναού του Αγίου Γεωργίου – ενός σημαντικού βυζαντινού ναού της εποχής, που σύμφωνα με την παράδοση ανεγέρθηκε στο σημείο όπου οι κάτοικοι είχαν βρει καταφύγιο από πειρατική επιδρομή.

Στα επόμενα τρία στάδια του διαγράμματος παρατηρείται σταδιακή οικιστική επέκταση προς τα νοτιοανατολικά και νοτιοδυτικά, με τα κτίρια να αναπτύσσονται ακολουθώντας τη φυσική κλίση του λόφου. Η διάταξη δεν αφορά επίπεδες ή εύκολα προσβάσιμες περιοχές, αλλά αντιθέτως αξιοποιεί την τοπογραφία του εδάφους, διατηρώντας τη μορφολογία του τοπίου. Οι έντονες αποχρώσεις που εμφανίζονται στο τρίτο και τέταρτο διάγραμμα υποδεικνύουν τη θέση των εκκλησιών της περιοχής – σημεία ιδιαίτερης σημασίας για την κοινωνική και θρησκευτική ζωή του οικισμού. Το τρίτο διάγραμμα αντιστοιχεί χρονικά πιθανότατα στον 16ο αιώνα και εξής, καθώς το 1577 γίνεται η πρώτη καταγεγραμμένη αναφορά από τον Barozzi.^[19] Η αναφορά αυτή ενδέχεται να υποδηλώνει ότι έως τα τέλη του 16ου αιώνα ο οικισμός είχε αποκτήσει έναν πληθυσμιακό ή/και οικιστικό όγκο ικανό να τον καταστήσει ορατό στις απογραφικές ή διοικητικές πρακτικές της εποχής, γεγονός που τον καθιστούσε άξιο καταγραφής από τον Barozzi. Η καταγραφή μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη αυξημένης διοικητικής ή οικονομικής σημασίας, ή τουλάχιστον μιας σταθερής και οργανωμένης μορφής εγκατάστασης. Στο τελευταίο διάγραμμα, η μορφή του οικισμού αποκτά μεγαλύτερη πολυπλοκότητα και έκταση, στοιχείο που μαρτυρά συνεχιζόμενη κατοίκηση και ανάγκη για περισσότερο χώρο, είτε για κατοικίες είτε για άλλες χρήσεις.

Η πορεία αυτή αποτυπώνει με σαφήνεια τη μετάβαση από ένα κλειστό, απομονωμένο πυρήνα σε έναν ευρύτερο, ανοιχτό οικιστικό σχηματισμό, γεγονός που αντανακλά τόσο κοινωνικές όσο και πολιτισμικές μεταβολές στους αιώνες.

Ο μέσος πληθυσμός των οικισμών της Κρήτης μεταβλήθηκε σημαντικά από τον 16ο έως και τον 20ο αιώνα. Το 1583 ο μέσος πληθυσμός ανερχόταν σε 160 κατοίκους, ενώ το 1881 αυξήθηκε στους 215. Η αύξηση του μέσου πληθυσμού από το 1583 στο 1881 δεν είναι ομοιόμορφη.

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ο μέσος πληθυσμός των οικισμών ξεπέρασε ελαφρώς τους 250 κατοίκους, για να επανέλθει όμως αργότερα σε χαμηλότερα επίπεδα. Ένα σημαντικό ποσοστό των οικισμών (γύρω στο 50%) είχε πληθυσμό κάτω των 200 κατοίκων ακόμη και το 1951, ενώ μόνο ένα μικρό ποσοστό (14%) ξεπερνούσε τους 500 κατοίκους. Ειδικότερα, σε ορεινές περιοχές και σε περιοχές με δυσκολίες πρόσβασης, οι οικισμοί παρουσίαζαν πολύ χαμηλότερο μέσο πληθυσμό, ενώ η αστικοποίηση και η συγκέντρωση στα μεγάλα αστικά κέντρα οδήγησαν σε περαιτέρω μείωση του αγροτικού πληθυσμού κατά τον 20ο αιώνα.^[20]

^[14] Φραγκιουδάκης, Θεοχάρης Ι., *Ανθρωπο-τοπωνύμια του νομού Χανίων*, Εκδόσεις ΡΑΔΑΜΑΝΘΥΣ, Χανιά, 2022, σελ. 115

^[20] Ανδριώτης, Νίκος, *Κρήνη Οι οικισμοί της υπαίθρου*, Εκδόσεις Πολυτεχνείου Κρήτης, Χανιά, 2020, σελ. 87

Χρονολόγηση κτισμάτων

Παρακάτω, ο χάρτης απεικονίζει τη χρονική κατανομή των κτιρίων του οικισμού με βάση την περίοδο κατασκευής τους, χωρίζοντας τα σε τρεις κατηγορίες: προπολεμική περίοδο (πριν το 1940), μεταπολεμική περίοδο (1940 – 1980) και νεότερη περίοδο (από το 1980 και μετά). Ο διαχωρισμός αυτός βασίστηκε στα μορφολογικά και κατασκευαστικά στοιχεία των κτιρίων, αποτυπώνοντας τις διαφορετικές φάσεις εξέλιξης του οικισμού.

Σύμφωνα με τα δεδομένα, τα περισσότερα κτίρια ανήκουν στην προπολεμική περίοδο, καταλαμβάνοντας το μεγαλύτερο μέρος του πυκνοκατοικημένου κέντρου του οικισμού, κυρίως στα νότια και δυτικά. Η συγκέντρωση αυτή αντικατοπτρίζει την παλιότερη αρχιτεκτονική ταυτότητα του χωριού.

Τα κτίρια της μεταπολεμικής περιόδου εμφανίζονται σε πολύ μικρότερο ποσοστό και διανέμονται αραιά στον χάρτη, κάτι που δείχνει τη μειωμένη οικοδομική δραστηριότητα αυτής της περιόδου.

Αντίθετα, τα κτίρια της νεότερης περιόδου, αν και λιγότερα σε αριθμό από τα προπολεμικά, έχουν σημαντική παρουσία, κυρίως στα ανατολικά και στις βόρειες πλαγιές, καθώς και κοντά στην είσοδο του οικισμού. Αυτή η γεωγραφική διάταξη φανερώνει την επέκταση του οικισμού σε νέες περιοχές μετά το 1980.

Η ανάλυση αυτή επιβεβαιώνει την ιστορική εξέλιξη του οικισμού και τη σταδιακή μετατόπιση της ανάπτυξης του από το κεντρικό τμήμα στις περιφερειακές περιοχές κατά τις τελευταίες δεκαετίες.

Εικόνα 43: Παράδειγμα κτιρίου μεταπολεμικής περιόδου

Εικόνα 44: Παράδειγμα κτιρίου προπολεμικής περιόδου

Εικόνα 45: Τοπογραφικό διάγραμμα χρονολογίας κτιρίων

2.1.4 Κατάσταση διατήρησης των κτισμάτων

Ο χάρτης που παρουσιάζεται κατατάσσει τα κτίρια του οικισμού με βάση την κατάσταση τους σε πέντε κατηγορίες: καλή κατάσταση, μέτρια κατάσταση, κακή κατάσταση, ερείπια και κτίρια υπό επισκευή. Η κατανομή αυτή αποτυπώνει τη γενική εικόνα της δομικής συντήρησης και της κατάστασης των κτιρίων, παρέχοντας πολύτιμα δεδομένα για την αρχιτεκτονική εξέλιξη και τη συντήρηση του οικισμού.

Ένα μεγάλο μέρος των κτιρίων βρίσκεται σε καλή κατάσταση, αντιπροσωπεύοντας ένα σημαντικό ποσοστό του συνολικού κτηριακού αποθέματος. Τα κτίρια σε καλή κατάσταση κατανέμονται με μεγαλύτερη συγκέντρωση σε αυτά της νεότερης και της προπολεμικής περιόδου. Τα κτίρια αυτά παρουσιάζουν ελάχιστες φθορές, διατηρώντας την αρχική τους μορφή και λειτουργικότητα. Τα κτίρια σε μέτρια κατάσταση συγκεντρώνονται κυρίως στο κεντρικό τμήμα του οικισμού. Οι φθορές τους είναι επιφανειακές, όπως αποκόλληση επιχρίσματος ή αλλοίωση λόγω υγρασίας, γεγονός που φανερώνει τη σταδιακή επίδραση του χρόνου και την ανάγκη περιοδικής συντήρησης. Παρόλα αυτά, η στατική και δομική ακεραιότητα παραμένει σε ικανοποιητικό επίπεδο.

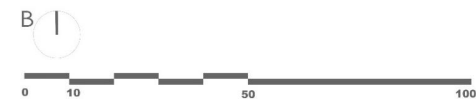
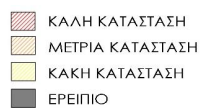
Στην κατηγορία της κακής κατάστασης ανήκει ένα μικρό ποσοστό κτιρίων, όλα εκ των οποίων ανήκουν στην προπολεμική περίοδο. Αυτά τα κτίρια παρουσιάζουν έντονες φθορές όπως υγρασία, ζημιές στα ξύλινα στοιχεία και εκτεθειμένο οπλισμό, φαινόμενα που υποδηλώνουν έλλειψη συντήρησης και τη μακροχρόνια έκθεση τους στις καιρικές συνθήκες. Τα ερείπια αποτελούν ένα ακόμη μικρότερο ποσοστό, υποδεικνύοντας τη σταδιακή εγκατάλειψη κάποιων παλαιότερων κατασκευών. Αντίθετα, λίγα είναι τα κτίρια που βρίσκονται υπό επισκευή, μια κατηγορία που δείχνει τη διατήρηση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς μέσω επεμβάσεων αποκατάστασης. Συνολικά, ο χάρτης αποτυπώνει την ισορροπία ανάμεσα στη διατήρηση της ιστορικής αρχιτεκτονικής του οικισμού και την πρόκληση της συντήρησης και της ανάδειξης της.

Εικόνα 46: Κτίριο πάνω στον δρόμο - παράδειγμα καλής κατάστασης

Εικόνα 47: Κτίριο σε άμεση σύνδεση με τον δρόμο – παράδειγμα κακής κατάστασης κτιρίου

Εικόνα 48: Τοπογραφικό διάγραμμα κατάστασης κτιρίων

2.1.5 Οικοδομικά μεγέθη και χρήσεις

Ο χάρτης παρουσιάζει την κατανομή των κτιρίων στον οικισμό ανάλογα με το ύψος τους, αποτυπώνοντας τις διαφορές μεταξύ ισόγειων κτιρίων, κτιρίων με έναν όροφο και διώροφων κτιρίων. Η ανάλυση αυτή αναδεικνύει τη μορφολογική ποικιλία της δόμησης και την αρχιτεκτονική οργάνωση του οικισμού.

Τα περισσότερα κτίρια είναι ισόγεια, γεγονός που συνάδει με την παραδοσιακή αρχιτεκτονική του οικισμού. Αυτά τα κτίρια συγκεντρώνονται κυρίως στην περιφέρεια του οικισμού, όπου η κλίμακα της δόμησης παραμένει πιο χαμηλή, δημιουργώντας ένα ισορροπημένο τοπίο που εναρμονίζεται με το φυσικό περιβάλλον.

Τα κτίρια με έναν όροφο είναι περισσότερα στο κεντρικό τμήμα του οικισμού, όπου η πυκνότητα της δόμησης είναι μεγαλύτερη. Αυτά τα κτίρια αποτελούν συνήθως παλαιότερες κατασκευές, που χαρακτηρίζονται από την ανάγκη μεγιστοποίησης του διαθέσιμου χώρου να θίγεται η συνολική κλίμακα του οικισμού.

Διώροφα κτίρια παρατηρούνται σποραδικά, κυρίως κοντά στην κεντρική πλατεία και σε περιοχές όπου η πυκνότητα είναι υψηλότερη. Αυτές οι κατασκευές είναι πιο σύγχρονες και αντιπροσωπεύουν την προσαρμογή στις ανάγκες για περισσότερο εσωτερικό χώρο, ενώ διατηρούνται σε περιορισμένο αριθμό ώστε να μην αλλοιώνουν τον παραδοσιακό χαρακτήρα του οικισμού.

Η ανάλυση δείχνει πως η δόμηση στον οικισμό έχει αναπτυχθεί με σεβασμό στις παραδοσιακές κλίμακες, ενώ παράλληλα ενσωματώνει στοιχεία διαφοροποίησης που εξυπηρετούν τις σύγχρονες ανάγκες των κατοίκων και των επισκεπτών. Ο χάρτης καταδεικνύει μια ισορροπία μεταξύ της διατήρησης της αρχιτεκτονικής ταυτότητας και της λειτουργικής εξέλιξης του οικισμού.

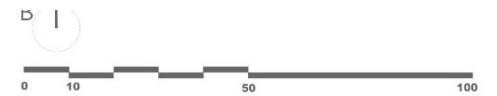
Εικόνα 49: Διώροφο κτίριο από τον δρόμο

Εικόνα 50: Παράδειγμα διώροφου κτιρίου με ημιυπόγειο

- ΙΣΟΓΕΙΟ
- 1ος ΟΡΟΦΟΣ
- 2ος ΟΡΟΦΟΣ
- ΕΡΕΙΠΙΟ

Εικόνα 51: Τοπογραφικό διάγραμμα - ύψη κτιρίων

Χρήσεις ισογείων

Ο χάρτης παρουσιάζει την κατανομή των λειτουργιών των κτιρίων στον οικισμό, καταγράφοντας τη χρήση τους ως μόνιμες κατοικίες, εμπορικές δραστηριότητες, εστίαση, αποθήκες, κτίρια χωρίς χρήση και δημόσιες ή πολιτιστικές υποδομές. Η ανάλυση αυτή παρέχει μια συνολική εικόνα της καθημερινότητας και της οργάνωσης του οικισμού.

Η πλειοψηφία των κτιρίων χρησιμοποιείται ως μόνιμες κατοικίες, με έντονη παρουσία επίσης θερινών κατοικιών, καθώς πολλοί κάτοχοι διατηρούν τα οικογενειακά σπίτια για χρήση κατά τη θερινή περίοδο. Παράλληλα, κτίρια βραχυχρόνιας μίσθωσης εμφανίζονται κυρίως στα ανατολικά και στα πιο απομακρυσμένα σημεία του οικισμού, ενώ ορισμένα από αυτά εντοπίζονται διάσπαρτα σε άλλες περιοχές.

Οι εμπορικές και δημόσιες χρήσεις επικεντρώνονται γύρω από την κεντρική πλατεία η οποία λειτουργεί ως πυρήνας δραστηριότητας του οικισμού. Εδώ συναντώνται καταστήματα, χώροι εστίασης, πολιτιστικές δομές και γραφεία, καθιστώντας το σημείο αυτό τοπικό κέντρο ζωής.

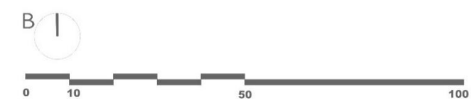
Κτίρια χωρίς χρήση βρίσκονται σε διάφορα σημεία αποτελώντας μαρτυρία της εγκατάλειψης κάποιων παλαιών κτισμάτων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το παλιό σχολείο, ένα διατηρητέο μνημείο με δυνατότητα αναβίωσης και αξιοποίησης. Επιπλέον, αποθήκες εμφανίζονται διάσπαρτες στον χάρτη, υποστηρίζοντας διάφορες οικιακές και αγροτικές ανάγκες.

Εικόνα 52: Κτίριο με πρόσοψη στο δρόμο – χρήση ισογείου ως χώρος ενοικιαζόμενων δωματίων

Εικόνα 53: Κτίριο χωρίς χρήση στο ισόγειο – ο όροφος έχει χρήση κατοικίας

Εικόνα 54: Τοπογραφικό διάγραμμα χρήσεις ισογείων

Στην εικόνα που ακολουθεί απεικονίζεται η κύρια είσοδος του οικισμού Κομιτάδες μέσω του Επαρχιακού δρόμου, ο οποίος συνδέει τα Χανιά με τη Χώρα Σφακίων. Ο άξονας αυτός διαπερνά το χωριό, διαιρώντας το σε δύο διακριτές ενότητες. Στο βορειοδυτικό τμήμα εντοπίζεται η πλειονότητα των αρχαίων ερειπίων, που χρονολογούνται από τη βυζαντινή και την οθωμανική περίοδο, ενώ στο νοτιοανατολικό τμήμα βρίσκονται η κεντρική εκκλησία και ορισμένα κτίσματα δευτερεύουσας σημασίας. Ενώ στην δεύτερη εικόνα καταγράφεται η έξοδος του οικισμού από τα ανατολικά, προς την κατεύθυνση του Βουβά και των Νομικιανών. Ο δρόμος συνεχίζει με ελαφριά κλίση και περνά μπροστά από μονώροφα κτήρια, μεταξύ των οποίων και κατοικίες και δημόσια κτήρια όπως την εκκλησία του Αγίου Ιωάννη και το παλιό Δημοτικό σχολείο (τώρα Δημοτικό φυσικοθεραπευτήριο Σφακίων). Στο βάθος του άξονα διακρίνεται η μετάβαση από τον οικιστικό πυρήνα προς την ύπαιθρο και τους γύρω οικισμούς.

Εικόνα 55: Η είσοδος στους Κομιτάδες από τον επαρχιακό δρόμο Χώρας Σφακίων

Εικόνα 56: Η έξοδος από τα όρια του οικισμού

Σε κάθε γεωγραφικό πλαίσιο και ιστορική περίοδο, οι κοινωνίες άφησαν το στίγμα τους στον χώρο, δημιουργώντας πολιτισμικές αξίες που αποτυπώνονται, μεταξύ άλλων και στο κτισμένο περιβάλλον. Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που έχουν διασωθεί -είτε σε μορφή ερειπίων, είτε ως διατηρημένα κτίσματα- συνιστούν πολύτιμα τεκμήρια της ανθρώπινης δραστηριότητας και της ιστορικής συνέχειας. Αποτελούν μαρτυρίες όχι μόνο των τεχνικών κατασκευής, αλλά και της αντίληψης για τον χώρο, τη λειτουργικότητα και τη συμβολική σημασία της αρχιτεκτονικής στο εκάστοτε κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο.

Τα κτίσματα αυτά, ανεξαρτήτως διάρκειας ζωής ή αρχικής χρήσης, γνώρισαν μέσα στον χρόνο αλλεπάλληλες φάσεις μετασχηματισμού: αλλαγές χρήσης, επεμβάσεις, αναπροσαρμογές και σε αρκετές περιπτώσεις, πλήρη καταστροφή ή εγκατάλειψη. Οι ιστορικές και κοινωνικές συγκυρίες καθόρισαν την τύχη τους, ενώ η σύγχρονη στάση απέναντι σε αυτά – η απόφαση για διατήρηση, αποκατάσταση ή επανάχρηση – αντανακλά τις εκάστοτε πολιτισμικές προτεραιότητες και την έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς.

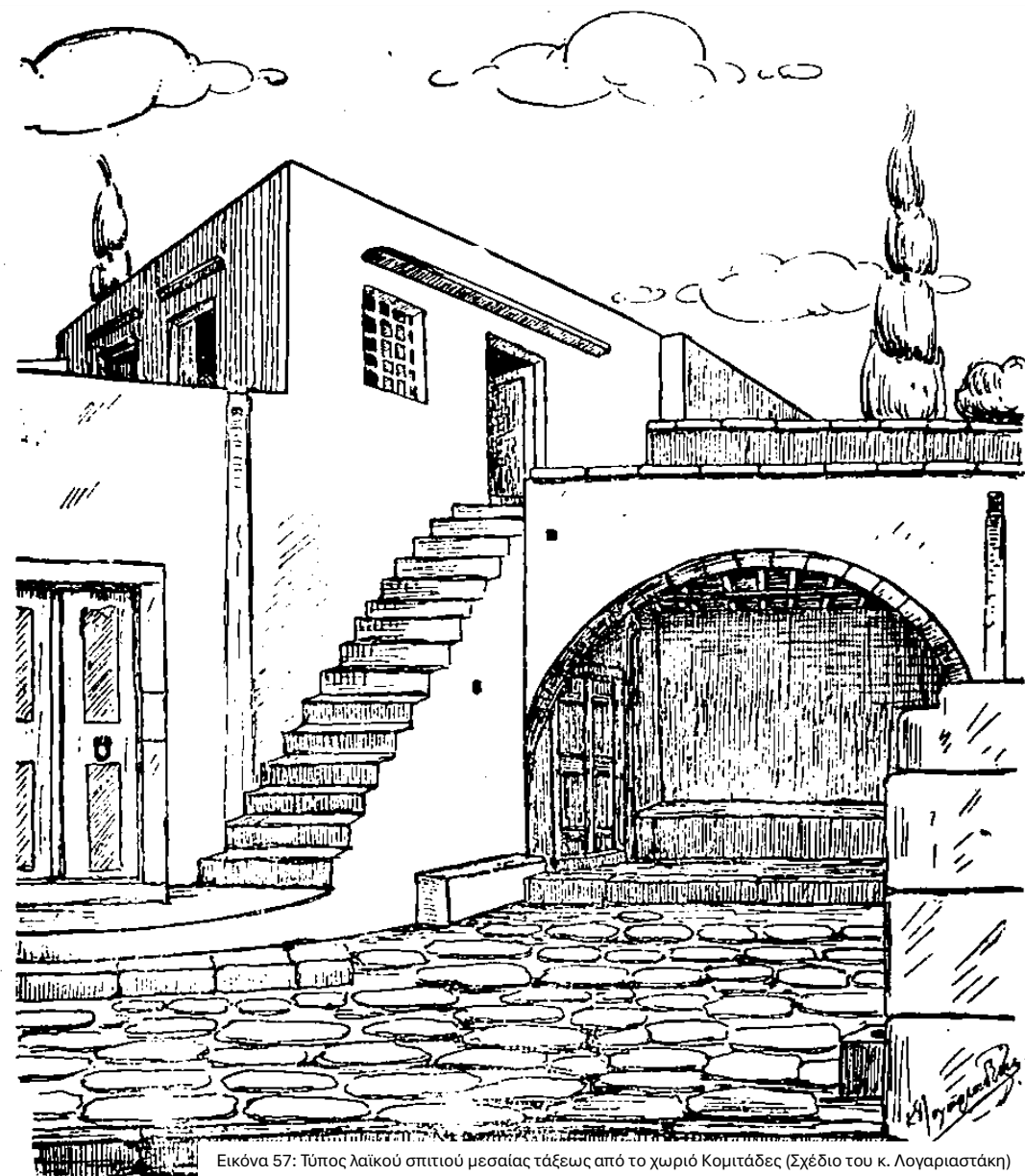
Η τυπολογική και μορφολογική ανάλυση των κτισμάτων που έχουν επιβιώσει, έστω και μερικώς, καθίσταται καθοριστικής σημασίας για την κατανόηση της κοινωνικής λειτουργίας τους, της αισθητικής τους ταυτότητας, αλλά και της πολεοδομικής τους ένταξης στον χώρο. Κάθε ιστορικός τύπος και κάθε δομικό κατάλοιπο πρέπει να αντιμετωπίζεται ως μοναδικό δείγμα του πολιτισμού που το παρήγαγε – ένα αποτύπωμα των αναγκών, των τεχνολογικών δυνατοτήτων και των ιδεολογικών πλαισίων της εποχής του.

Η μελέτη των αρχιτεκτονικών καταλοίπων δεν περιορίζεται μόνο στην αισθητική ή κατασκευαστική τους διάσταση, αποτελεί ταυτόχρονα ένα πολύτιμο εργαλείο για την κατανόηση των κοινωνικών δομών, των οικονομικών συνθηκών και των πολιτικών εξελίξεων κάθε εποχής. Μέσα από την ανάλυση της χωροθέτησης, της κλίμακας, της σχέσης του ιδιωτικού και δημόσιου χώρου, αλλά και των υλικών και τεχνικών που χρησιμοποιήθηκαν, μπορούμε να αντλήσουμε πληροφορίες για την καθημερινή ζωή, τις ιεραρχίες και τις συλλογικές αξίες που διαμόρφωσαν τις κοινότητες. Η αρχιτεκτονική, επομένως, λειτουργεί ως μέσο ανάγνωσης της ιστορίας, αποκαλύπτοντας πτυχές της κοινωνικής και πολιτισμικής πραγματικότητας που συχνά δεν καταγράφονται σε γραπτές πηγές.

3.1 Τα σφακιανά σπίτια

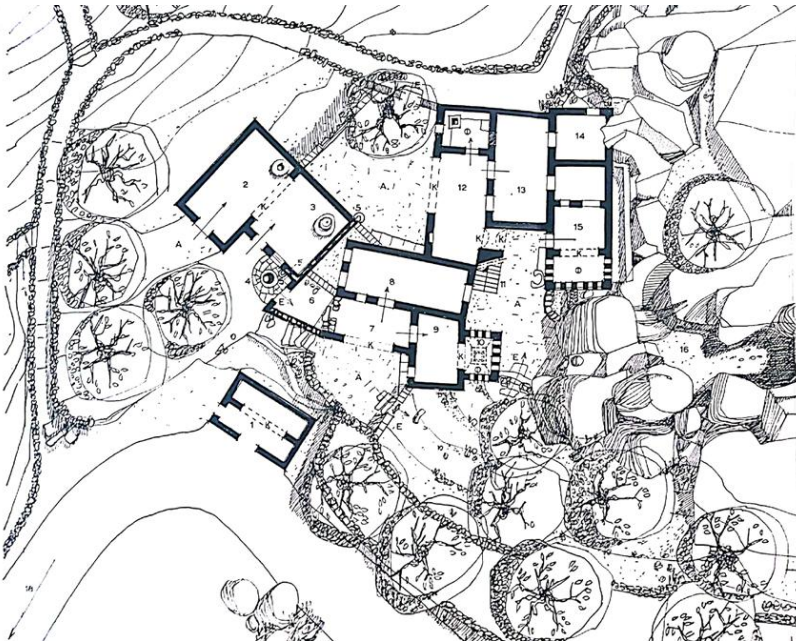
Η περιοχή των Σφακιών διακρίνεται για το άγριο και επιβλητικό τοπίο της. Η μοναδική γεωμορφολογική της σύνθεση – με απόκρημνες, κάθετες πλαγιές και βαθιά φαράγγια – αποτελεί ένα φαινόμενο που δεν συναντάται σε καμία άλλη περιοχή της Κρήτης. Μέσα σε αυτό το τραχύ και αδυσώπητο φυσικό περιβάλλον, ο άνθρωπος που το κατοικεί και το βιώνει καθημερινά, διαμορφώνει έναν χαρακτήρα ανάλογο της σκληρότητας του τοπίου.

Κατά τη διάρκεια των διαδοχικών ιστορικών αναταραχών που γνώρισε η Κρήτη – και ιδίως η περιοχή των Σφακιών – στους τελευταίους αιώνες, οι κάτοικοι ανέπτυξαν έναν λιτό τρόπο δόμησης. Η συνειδητοποίηση ότι η μόνιμη εγκατάσταση σε έναν τόπο ήταν συχνά ανέφικτη, τους οδήγησε σε απλές, πρακτικές μορφές κατοίκησης, προσαρμοσμένες στις διαρκώς μεταβαλλόμενες συνθήκες.

Εικόνα 57: Τύπος λαϊκού σπιτιού μεσαίας τάξεως από το χωριό Κομιτάδες (Σχέδιο του κ. Λογαριαστάκη)

Η ζωή σε έναν τέτοιο τόπο, η ζωή συχνά καταλήγει να μοιάζει με έναν διαρκή αγώνα. Αυτή η τραχύτητα της καθημερινότητας αποτυπώνεται και στο ίδιο το κτίσμα του ορεινού Σφακιανού. Για αυτό και τα μοναδικά κατασκευαστικά υλικά – η πέτρα και το ξύλο – υπόκεινται σε πρόχειρη, ενίοτε πρωτόγονη επεξεργασία. Ο ασβεστόλιθος, σκληρός και γκρίζος, δουλεύεται όπως βρίσκεται και χρησιμοποιείται σχεδόν όπως αποσπάται από τον όγκο του βράχου. Τα νταμάρια είναι συχνά δίπλα στον τόπο δόμησης, η πέτρα κόβεται δύσκολα, με κόπο και ενσωματώνεται στο οικοδόμημα με ελάχιστη αλλοίωση – ένδειξη της λιτότητας, αλλά και της σχέσης των ανθρώπων με το περιβάλλον τους.^[21]

Εικόνα 58: Κατοικίες και εργαστήρι αδελφών Μητράκη - Κοιμιάδες

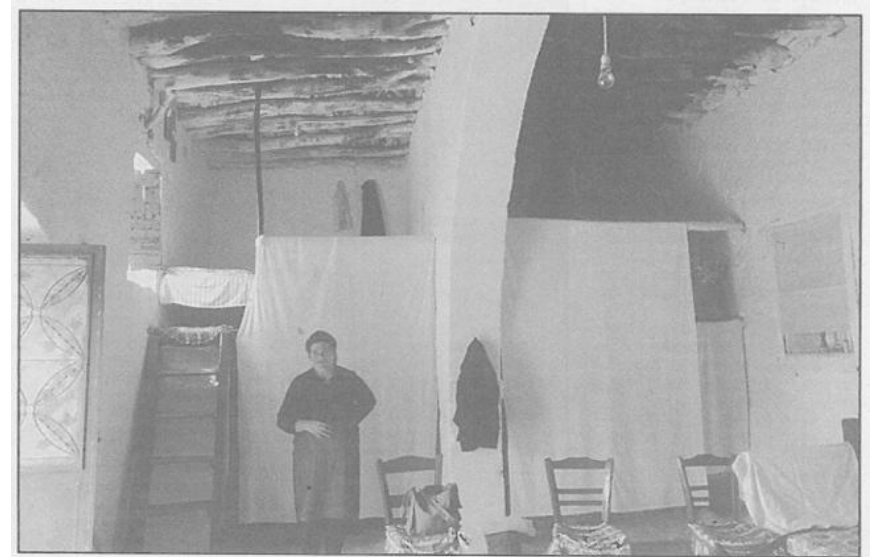
Στην κρητική ύπαιθρο, τα περισσότερα κτίσματα ακολουθούν την τοπογραφική διαμόρφωση του εδάφους, ευθυγραμμισμένα παράλληλα με τις υψομετρικές καμπύλες. Η μεγαλύτερη όψη τους τοποθετείται κατά μήκος αυτής της διεύθυνσης, εξασφαλίζοντας καλύτερη ένταξη στο ανάγλυφο του τοπίου και προσαρμογή στη φυσική ροή του εδάφους.

Η ιδιαιτερότητα της κρητικής κατοικίας αποτυπώνεται στον ορεινό της χαρακτήρα και στο αγροτικό της ύφος, τα οποία αποτελούν αναπόσπαστα στοιχεία της ταυτότητας του τόπου. Το κτίσμα εντάσσεται οργανικά στο φυσικό περιβάλλον και η σχέση ανάμεσα στον δομημένο τοίχο και τον βράχο δεν είναι ανταγωνιστική αλλά συνεργατική. Το σπίτι μοιάζει να γεννιέται μέσα από το έδαφος, συνυπάρχοντας με αυτό, διαμορφώνοντας έτσι μια αδιάσπαστη ενότητα με το τοπίο.

Μία από τις πρωταρχικές μορφές κατοικίας στην περιοχή των Σφακιών είναι το σφακιανό μονόσπιτο, το οποίο ανήκει σε έναν από τους αρχαιότερους οικιστικούς τύπους της Μεσογείου. Το χαρακτηριστικό σφακιανό καμαρωτό πλατυμέτωπο μονόσπιτο αποτελεί σημαντικό στοιχείο της πολιτιστικής κληρονομιάς και της λαογραφίας της περιοχής. Παρά την εξέλιξη του, διατηρεί στενή σχέση με την αρχική του μορφή και την τοπική παράδοση. Στην εξέλιξη του, το μονόσπιτο εμπλουτίστηκε με πρόσθετα δομικά στοιχεία, όπως το παράσπιτο, το πυργόσπιτο, η καμινάδα με τον ανηφορά, ο οξιώστης και ο όροφος με το συγκεκριμένο κτίσμα να εμφανίζεται με μικρές παραλλαγές σε όλα σχεδόν τα χωριά των Σφακιών συμπεριλαμβανομένου και του εξεταζόμενου οικισμού – με εξαίρεση τη Χώρα Σφακιών – και θα αποτελέσει αντικείμενο εκτενέστερης ανάλυσης σε επόμενη ενότητα.

Το σφακιανό σπίτι συνδέεται με μια αυλή που διαμορφώνεται σε συνάφειά με την είσοδο και συμβάλλει ουσιαστικά στην λειτουργικότητα του κτίσματος. Στο κέντρο της αυλής κυριαρχεί η κληματαριά («κρεβατίνα»), η οποία αναπτύσσεται πάνω σε χοντρούς ξύλινους πασσάλους στηριγμένους με κτιστές κολώνες, προσφέροντας σκίαση τους θερινούς μήνες.

Η κατασκευή βασίζεται αποκλειστικά στη χρήση δύο βασικών υλικών, της πέτρας και του ξύλου, τα οποία υφίστανται μόνο στοιχειώδη επεξεργασία. Ο ασβεστόλιθος, που αποτελεί το κύριο δομικό υλικό, εξορύσσεται τοπικά και χρησιμοποιείται σχεδόν όπως αποσπάται από το έδαφος. Οι τοίχοι καλύπτονται εσωτερικά με δύο στρώσεις ασβέστη, δημιουργώντας κυματισμούς που αντανακλούν το φως. Η μοναδική δομική λεπτομέρεια με προσεγμένη κατασκευή είναι η καμάρα, η οποία είναι φτιαγμένη από ημίξεστους θολίτες, σχηματίζοντας έντεχνα διαμορφωμένο τόξο.

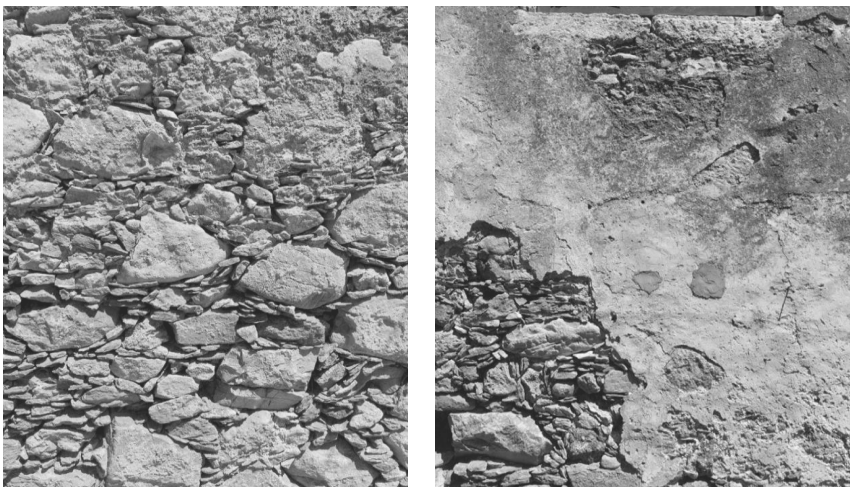

Εικόνα 59: Εσωτερικό σπιτιού στους Κοιμιάδες

^[21] Λασσιθιωτάκης, Κώστας Ε., *Κρητικά Χρονικά: Σφακιανά σπίτια*, Εκδόσεις Α.Γ. Καλοκαρινός, Ηράκλειο, 1959, σελ. 172

3.1.1 Οι τοιχοποιίες

Η λιτή και ασκητική ταυτότητα που χαρακτηρίζει τις παραδοσιακές οικίες ενισχύεται από τα ελάχιστα ανοίγματα και τη σκληρή, ανεπεξέργαστη μορφή της εξωτερικής τους όψης, φτιαγμένης από λίθους που προέρχονται από τα γύρω βουνά της περιοχής. Το κύριο δομικό υλικό για τις κατοικίες, τους βοηθητικούς χώρους και τις λοιπές κατασκευές είναι τα τριγύρω ασβεστολιθικά πετρώματα. Η εξόρυξη, η λάξευση και η μεταφορά των λίθων αποτελούσαν απαιτητική και επίμονη διαδικασία, τόσο τεχνικά όσο και σωματικά. Η χρήση ακατέργαστης πέτρας υπήρξε η πιο διαδεδομένη επιλογή στην κατασκευή των παραδοσιακών σπιτιών, καθώς επέτρεπε την ταχεία ανέγερση με ελάχιστη απαιτούμενη επεξεργασία των υλικών. Η πρακτική αυτή όχι μόνο μείωνε τον χρόνο και το κόστος δόμησης, αλλά και αξιοποιούσε άμεσα τους φυσικούς πόρους της τοπικής περιοχής. Στα σπίτια του οικισμού που μελετάται, η τοιχοποιία κατασκευάζεται κυρίως από αργολιθοδομές με χωματόλασπη, ένα ιδιαίτερα διαδεδομένο δομικό σύστημα στους παραδοσιακούς οικισμούς της Κρήτης. Οι αργολιθοδομές αποτελούνται από αργούς λίθους και σχιστόπλακες, δηλαδή ημιεπεξεργασμένα υλικά, τα οποία τοποθετούνται με τρόπο που δημιουργεί μια πλεκτή δομή.

Εικόνα 60 – 61: Παραδείγματα τοιχοποιίας και υπολείμματα επιχρίσματος⁹

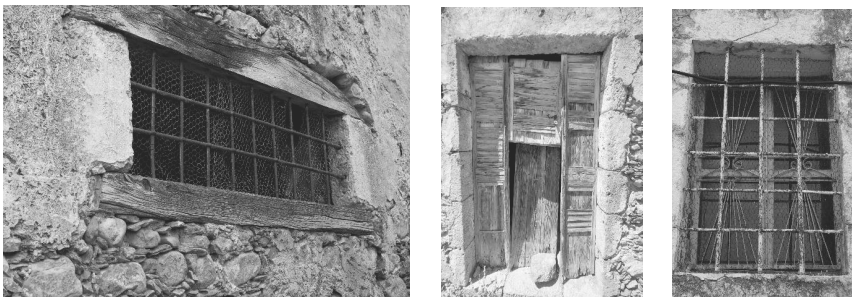
Τα ανοίγματα στα κτίσματα της περιοχής είναι περιορισμένα και μικρού μεγέθους, γεγονός που σχετίζεται τόσο με τους κλιματολογικούς παράγοντες όσο και με την ανάγκη για αυξημένη ασφάλεια. Οι κάτοικοι επιδίωκαν να διαμορφώνουν τα σπίτια τους ως κλειστές και προστατευμένες κατασκευές, με χαρακτηριστικά που παραπέμπουν σε οχυρωματική αρχιτεκτονική. Ο περιορισμένος αριθμός και το μικρό μέγεθος των παραθύρων στις παραδοσιακές οικίες αντανακλούν την ανάγκη οχύρωσης έναντι των διαρκών απειλών από κατακτητές, καθώς και την απαίτηση για διατήρηση χαμηλής θερμοκρασίας στο εσωτερικό του σπιτιού κατά τη διάρκεια θερμών περιόδων. Τα μικρά ανοίγματα και οι περιορισμένες διαστάσεις των χώρων αποτελούν σταθερά χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής των κρητικών κοινοτήτων στην ύπαιθρο έως και τον 19^ο αιώνα.

Εικόνα 62: Παράδειγμα οχυρωματικής αρχιτεκτονικής – απουσία ανοιγμάτων

Στα παραδοσιακά σπίτια παρατηρείται, συνήθως, μία και μοναδική θύρα εισόδου, ενώ τα παράθυρα είναι λίγα, μικρού μεγέθους και ποικίλλουν ως προς τη μορφή τους- ορισμένα είναι τοξωτά και άλλα τετράγωνα. Η τοπογραφία και η σκληρότητα του βραχώδους εδάφους εμπόδιζαν την εύκολη διείσδυση στο εσωτερικό, ενώ τα μικρά ανοίγματα τοποθετούνται σε μεγαλύτερο ύψος για λόγους ασφάλειας και προστασίας.

Τα ανοίγματα των θυρών εισόδου πλαισιώνονται συνήθως από λαξευμένα πέτρινα πλαίσια, γνωστά ως πελέκια, ενώ συχνά οι επιφάνειες τους διακοσμούνται με ημιλαξευτές πέτρες, προσδίδοντας τόσο αισθητική αξία όσο και δομική ενίσχυση στο άνοιγμα. Το υπέρθυρο κατασκευάζεται κατά κανόνα ευθύγραμμο, αποτελούμενο από ισχυρά ξύλινα δοκάρια. Σε ορισμένες περιπτώσεις, ωστόσο, απαντάται και διαφοροποιημένη μορφή με κυκλικό ή χαμηλωμένο τοξωτό υπέρθυρο, κατασκευασμένο από λαξευμένους λίθους, που συμβάλει στην αισθητική και λειτουργική ποικιλία των εισόδων.

Εικόνα 63 – 64 – 65: Παραδείγματα ανοιγμάτων που συναντήθηκαν στους Κομιτάδες

Η θεμελίωση των κτιρίων πραγματοποιείται μέσω εσκαφής ενός ρηχού χαντακιού στο βραχώδες υπόστρωμα, το οποίο σε πολλές περιπτώσεις λειτουργεί φυσικά ως βάση στήριξης της τοιχοποιίας. Συχνά, τμήματα του βράχου παραμένουν εμφανή στο εσωτερικό των κτισμάτων, έχοντας υποστεί μόνο την απολύτως αναγκαία επεξεργασία. Κατά την κατασκευή της λιθοδομής, τοποθετούνται μεγάλοι μεγέθους λίθοι στη βάση του τοίχου για ενίσχυση της στατικότητας, ενώ στις γωνίες τοποθετούνται αγκωνάρια, μερικώς πελεκημένα, ώστε να εξασφαλίζεται μεγαλύτερη αντοχή και καλύτερη δέση της κατασκευής. Οι κατασκευές αυτού του τύπου αξιοποιούνται ευρέως για τη δημιουργία αυλότοιχων, τοίχων αντιστήριξης, πεζουλιών καθώς και για την οριοθέτηση ιδιοκτησιών. Στις παλαιότερες μορφές ξερολιθιάς παρατηρείται η ενσωμάτωση λίθων σε συνδυασμό με κεραμικά υλικά, πρακτική που συναντάται ιδιαίτερα κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας, αντανakλώντας τις κατασκευαστικές τεχνικές και τις διαθέσιμες πρώτες ύλες της εποχής.

Η χρήση παχιάς τοιχοποιίας από ασβεστολιθικό πωρόλιθο προσέφερε στα κτίσματα σημαντικές θερμομονωτικές ιδιότητες. Κατά τη διάρκεια της ημέρας, οι παχιές πέτρινες τοιχοποιίες εμποδίζουν τη ζέση να διαπεράσει στο εσωτερικό του σπιτιού, ενώ τη νύχτα η θερμοκρασία των τοίχων παραμένει αρκετά υψηλή, διατηρώντας τη θερμότητα που έχει απορροφηθεί κατά τη διάρκεια της ημέρας και απελευθερώνοντας την σταδιακά στον εσωτερικό χώρο.

Εικόνα 66:Παράδειγμαερείπιού - πλατυμέτωπο διώροφο κτίριο με άνοιγμα στον δεύτερο όροφο (σοφάς)

3.1.2 Η καμάρα

Ως κύριο γνώρισμα του καμαρόσπιτου, η καμάρα συνδυάζει τη στατική επάρκεια με την αισθητική απλότητα τα τοπικής δόμησης, Η αρχιτεκτονική αυτού του τύπου λειτουργεί ως διαχωριστικό στοιχείο του εσωτερικού χώρου, χωρίς όμως να κατακερματίζει τη συνολική ενότητα του σπιτιού. Το κεντρικό τμήμα του σπιτιού, γνωστό ως «σάλα», καθορίζεται από το πλάτος της καμάρας και αποτελεί τον βασικό χώρο διαβίωσης. Στις δύο πλευρές του σχηματίζονται τέσσερις κόγχες, γνωστές ως «καντούνια» ή «κουλουκία». Αυτές χρησιμοποιούνται για διαφορετικές λειτουργίες: μία ως κουζίνα («καμινάδα»), μία ως χώρος για τα ζώα, ενώ οι υπόλοιπες δύο, εξοπλισμένες με σοφά, χρησιμεύουν ως χώροι ύπνου («κοιμητέ»). Σε μία από τις κόγχες συναντάται το πατητήρι, το οποίο χρησιμοποιούνταν κατά την εποχή του τρύγου και καλυπτόταν με σανίδες τον υπόλοιπο χρόνο, ώστε να λειτουργεί επίσης ως χώρος ύπνου.^[22] Η καμάρα λειτουργεί ως διαχωριστικό στοιχείο ανάμεσα στις δύο σπάλες του εσωτερικού χώρου, ενώ ταυτόχρονα διατηρεί την ενιαία αίσθηση της σάλας. Το πάχος μιας καμάρας κυμαίνεται συνήθως μεταξύ 45 και 50 εκ., ενώ το άνοιγμα της φτάνει περίπου τα 3 με 4 μέτρα. Το συνολικό ύψος ενός καμαρόσπιτου κυμαίνεται από 3 έως 3,5 μέτρα, με τις καμάρες να χαρακτηρίζονται από σημαντικό ύψος και ήπια, ομαλή καμπυλότητα, η οποία συμβάλλει στη στατική επάρκεια και την αρμονία του εσωτερικού χώρου.

Για την κατασκευή της καμάρας, ο μάστορας, ξεκινά με τη χάραξη του ίχνους, δηλαδή της καμπύλης που θα ακολουθήσει η κατασκευή. Πάνω σε αυτή την καμπύλη σημειώνει και αριθμεί διαδοχικά τα πελέκια, ξεκινώντας από τη μία άκρη και προχωρώντας προς την άλλη, μέχρι να φτάσει στο κέντρο του ανοίγματος. Στο ανώτερο σημείο τοποθετείται η λεγόμενη κλειδόπετρα, η οποία στερεώνει και ολοκληρώνει τη δομή της καμάρας. Η πέτρα αυτή έχει ιδιαίτερο σχήμα, στενότερη στη βάση και πιο πλατιά στην κορυφή, θυμίζοντας σφήνα, γεγονός που της επιτρέπει να ασκεί πίεση και να εξασφαλίζει τη στατική συνοχή του τόξου. Η κατασκευή της καμάρας εκτελείται με ιδιαίτερη προσοχή και ακρίβεια, καθώς οι αρμοί μεταξύ των λίθων παραμένουν λειπτοί για τη σωστή εφαρμογή και σταθερότητα. Η διαδικασία πραγματοποιείται ταυτόχρονα με την ανέγερση των τοίχων του σπιτιού. Όταν η τοιχοποιία φτάσει στο σημείο όπου ξεκινά η καμπύλη του τόξου, κατασκευάζεται ένας ξύλινος σκελετός (ξύλοτυπος), ο οποίος υποστηρίζει τα πελέκια της καμάρας έως την τοποθέτηση του κεντρικού και τελευταίου λίθου. Με την προσθήκη αυτού του λίθου, γνωστού ως κλειδί, ολοκληρώνεται η δέση της καμάρας με το υπόλοιπο σύνολο της τοιχοποιίας. Συνήθίζεται, κατά τη διαδικασία τοποθέτησης του κλειδιού, να σφηνώνεται παράλληλα και ένα σιδερένιο κερκέλι, το οποίο παραμένει ως σταθερό σημείο ανάρτησης αντικειμένων.

Η καμάρα αποτελεί μία από τις πιο ανθεκτικές αρχιτεκτονικές κατασκευές απέναντι στη φθορά του χρόνου και την εγκατάλειψη. Ακόμη και σε περιπτώσεις όπου το υπόλοιπο κτίσμα έχει καταρρεύσει, η καμάρα παραμένει όρθια, μαρτυρώντας τη δομική της αντοχή. Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται χαρακτηριστικά σε πολλά καμαρόσπιτα της περιοχής, τα οποία παρότι ερειπωμένα και εγκαταλελειμμένα, διατηρούν τις καμάρες του σε όρθια θέση. Η πλήρης επικράτηση του καμαρόσπιτου πιστεύεται ότι συντελείται κατά τα τελευταία πενήντα χρόνια της Βενετικής κυριαρχίας και σε όλη τη διάρκεια του 17ου και 18ου αιώνα, χρονική περίοδο κατά την οποία στην Κρήτη αναπτύσσεται η αγροτική παραγωγή και το εμπόριο, ενώ παράλληλα αυξάνεται η οικοδομική δραστηριότητα, ως αποτέλεσμα της σχετικής ειρήνευσης με την Οθωμανική αυτοκρατορία.^[23]

^[22] Κλάδου-Μπλέτσα, Αιμιλία, *Επτά ημέρες, Σφακιά Μύθος και Ιστορία*, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Αθήνα, 1996, σελ. 16

^[23] Σκουτέλης, Νίκος, *Κρήτη Οι οικισμοί της υπαίθρου*, Εκδόσεις Πολυτεχνείου Κρήτης, Χανιά, 2020, σελ. 149

Εικόνα 67: Η καμάρα ως ανθεκτικό αρχιτεκτονικό στοιχείο – Οικισμός Κομιτάδων

3.1.3 Το δώμα

Στα περισσότερα κτίσματα του οικισμού που εξετάζονται, η κάλυψη της στέγης πραγματοποιούνταν με χωμάτινο δώμα, τοποθετημένο επάνω σε πλέγμα από ξύλινα δοκάρια, σύμφωνα με την παραδοσιακή κατασκευαστική τεχνική που επικράτησε στην Κρήτη και στα νησιά του Αιγαίου. Η λύση αυτή προσέφερε οικονομία των υλικών και αποτελεσματική θερμική μόνωση, προσαρμοσμένη στις κλιματικές συνθήκες της περιοχής. Εξάιρεση σε αυτόν τον κανόνα αποτελούν οι ναοί, οι οποίοι καλύπτονται με θολωτές κατασκευές και κεραμοσκεπές, διαφοροποιούμενη αισθητά από την αρχιτεκτονική της εποχής.

Όλα τα υλικά που απαιτούνται για την ανέγερση ενός κτίσματος προέρχονταν από την άμεση γύρω περιοχή, συμπεριλαμβανομένου και του ξύλινου σκελετού της στέγης, ο οποίος κατασκευαζόταν από ξυλεία που συλλεγόταν από τα γειτονικά βουνά. Κυρίως χρησιμοποιούνταν κυπαρίσσια και πρίνοι, είδη δέντρων που ευδοκούν στην τοπική χλωρίδα και παρέχουν σκληρή και ιδιαίτερα ανθεκτική ξυλεία, ικανή να υποστηρίξει το βάρος ενός χωμάτινου δώματος.

Η μορφή και η διάταξη του ξύλινου σκελετού συνδέεται άμεσα με το σχήμα και τις διαστάσεις των χρησιμοποιούμενων δοκαριών. Τα κύρια δοκάρια τοποθετούνται παράλληλα, στηριζόμενα στους μακρινούς τοίχους του κτίσματος, με μήκος που αντιστοιχεί στις πλευρές αυτές και με άνοιγμα έδρασης περίπου 2,50 – 3,00 μέτρα. Σε περιπτώσεις όπου το συνολικό άνοιγμα υπερβαίνει τα τρία μέτρα, παρεμβάλλεται ένα ενδιάμεσο κεντρικό δοκάρι ή κατασκευάζεται καμάρα, ώστε να δημιουργηθεί διπλό πλέγμα στήριξης, ενισχύοντας τη φέρουσα ικανότητα της στέγης.

Η κατασκευή του δώματος ακολουθεί μια συγκεκριμένη και παραδοσιακά καθιερωμένη διαδικασία. Αρχικά, τοποθετούνται τα μεσοδόκια, δηλαδή χοντροί κορμοί, οι οποίοι εδράζονται σε ειδικά διαμορφωμένες εσοχές στην εσωτερική πλευρά της τοιχοποιίας με αποστάσεις που κυμαίνονται από 0,60 έως 1,00 μέτρο. Επάνω τους τοποθετούνται κάθετα δοκάρια, κατασκευασμένα από χοντρά κλαδιά ή κομούς διαμέτρου 10-20 εκατοστών, με μεταξύ τους απόσταση 20-40 εκατοστά. Μια σημαντική πρακτική προστασίας της ξυλείας ήταν η καύση των άκρων των δοκαριών μέχρι να καρβουνιάσουν, διαδικασία που μείωνε τον κίνδυνο σήψης λόγω υγρασίας.

Για τη συμπλήρωση του ξύλινου σκελετού χρησιμοποιούνται τα φιαλώματα, δηλαδή λεπτά κλαδιά που γεμίζουν τα κενά μεταξύ δοκαριών και μεσοδοκίων. Σε νεότερες κατασκευές, τα φιαλώματα αντικαθίστανται από πλατιές σανίδες πλάτους 15-20 εκατοστών ή από σχιστόπλακες, εξασφαλίζοντας καλύτερη σταθερότητα. Επάνω από αυτό το πλέγμα τοποθετούνται τα φουντώματα, τα οποία αποτελούνται από ξερούς θάμνους, κλαδιά πικροφάφνης ή βρύα. Ο ρόλος τους είναι να λειτουργούν ως υπόστρωμα, συγκρατώντας το χώμα που θα αποτελέσει την τελική επιφάνεια του δώματος.

Η πρώτη στρώση του χώματος, γνωστή ως πληροδόωμα, εφαρμόζεται με πάχος 5-10 εκατοστών και διαβρέχεται ελαφρώς με νερό, ώστε να συμπιεστεί και να αποκτήσει την απαραίτητα κλίση για την απορροή των υδάτων. Η διαδικασία αυτή ονομάζεται ρόδωμα.

Ακολουθεί η εφαρμογή της τελικής στρώσης, της λεγόμενης λεπίδας, η οποία αποτελείται από ειδικό αργιλικό χώμα μ θερμομονωτικές και υδροστεγανές ιδιότητες, γνωστό και ως δωματόχωμα. Η στρώση αυτή έχει πάχος 10-15 εκατοστά και συμπιέζεται εντατικά με τη χρήση κύλινδρου – ενός πέτρινου κυλίνδρου βάρους περίπου 100 κιλών – ο οποίος κυλιέται επανειλημμένα πάνω στην επιφάνεια έως ότου το χώμα αποκτήσει στιλπνή και συμπαγή μορφή, διαδικασία που αποκαλείται «μαρμάρωμα» του δώματος.^[24]

Στη σύγχρονη εποχή, σε σπίτια που έχουν υποστεί μερική αποκατάσταση, ο παραδοσιακός ξύλινος σκελετός των δωματίων διατηρείται, ωστόσο οι στρώσεις χώματος έχουν σε μεγάλο βαθμό αντικατασταθεί από νεωτερικές τεχνικές σκυροδέματος. Η λύση αυτή, αν και προσφέρει ένα ευκολότερο και οικονομικότερο τρόπο στέγασης, αλλοιώνει τη μορφολογική και κατασκευαστική αυθεντικότητα του παραδοσιακού δώματος. Ως αποτέλεσμα, επηρεάζεται τόσο η αρχική δομή της κατοικίας όσο και η συνολική αρχιτεκτονική εικόνα του οικισμού.

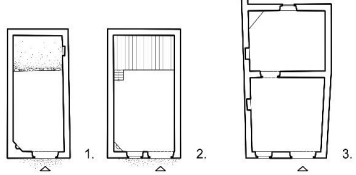
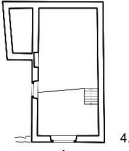
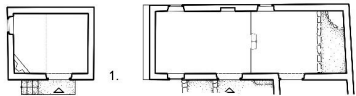
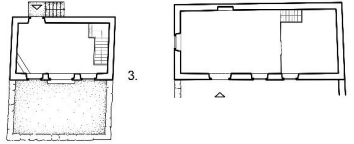
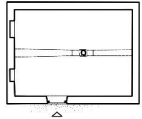
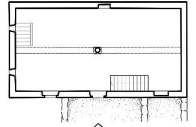
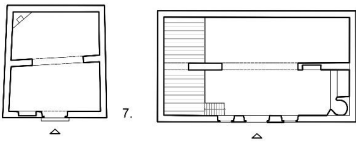
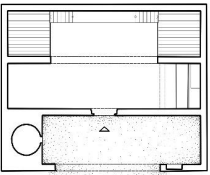
Τα δάπεδα των παραδοσιακών οικιών στους ορεινούς οικισμούς της Κρήτης κατασκευάζονταν, κατά κανόνα, από καλά πατημένο χώμα, προσφέροντας μια πρακτική και οικονομικά αποδοτική λύση. Η επιλογή αυτή παρείχε ικανοποιητική θερμομόνωση και επαρκή ανθεκτικότητα για τις καθημερινές ανάγκες των κατοίκων. Σε πολλές περιπτώσεις, το χώμα ενισχυόταν με την προσθήκη άχυρου ή άλλων φυσικών ινών, γεγονός που αύξανε τη σταθερότητα και τη διάρκεια ζωής του δαπέδου. Στη σύγχρονη εποχή, ωστόσο, πολλά από τα παραδοσιακά αυτά δάπεδα έχουν αντικατασταθεί με πέτρινες επιφάνειες, ιδίως σε κτίρια που έχουν υποστεί εργασίες αποκατάστασης.

Εικόνα 68: Άποψη του οικισμού από ύψωμα με φόντο τα δώματα των κατοικιών και το Λιβυκό πέλαγος

^[24] Λασιθιωτάκης, Κώστας Ε., *Τα σφακιανά σπίτια* [PDF], Εκδόσεις Ανδρέας Γ. Καλοκαιρινός, Κρήτη, 1958

Τυπολογικός Πίνακας

Στενομέτωπο	Ισόγειο	Διώροφο
Πλατυμέτωπο		
Με στύλο		
Καμαρόσπιτο		
Σύνθετος τύπος		
		

Εικόνα 69: Πίνακας τυπολογίας κατοικιών – υποστηρικτικό εργαλείο κατανόησης

3.2 Τυπολογία κατοικιών

Ο οικισμός των Κομιτάδων είναι μια κοινότητα που φαίνεται να έχει διατηρήσει στον χρόνο σημαντικά στοιχεία της παραδοσιακής κρητικής κληρονομιάς, καθώς και ένα απόθεμα κατοικιών με ιδιαίτερη αρχιτεκτονική σημασία. Τα σωζόμενα δείγματα αντανακλούν τόσο τη γεωμορφολογία όσο και το ιστορικό και πολιτισμικό υπόβαθρο της περιοχής. Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, επιχειρείται η καταγραφή και ανάλυση των βασικών χαρακτηριστικών αυτών των κατοικιών, οι οποίες φέρουν τη σφραγίδα αιώνων προσαρμογής στις τοπικές ανάγκες και συνθήκες.

Οι τύποι κατοικίας που συγκροτούν την παλαιότερη μορφή του οικισμού είναι προϊόν των κοινωνικοοικονομικών, πολιτισμικών, γεωγραφικών και κλιματολογικών συνθηκών που επικρατούσαν σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Καθώς οι συνθήκες αυτές μεταβάλλονταν με την πάροδο του χρόνου, σε συνδυασμό με την ανάγκη βελτίωσης της ποιότητας ζωής, οι κατοικίες προσαρμόζονταν και εξελίσσονταν σε όλο και πιο σύνθετες μορφές. Η μελέτη των σωζόμενων κατοικιών, αποτελεί μια σύνθετη και απαιτητική διαδικασία. Οι επανειλημμένες καταστροφές και επανακατασκευές, σε συνδυασμό με την έντονη ενσωμάτωση τους στο τραχύ, πετρώδες ανάγλυφο της περιοχής, δυσχεραίνουν τον σαφή εντοπισμό της αρχικής τους μορφής. Πολλά από τα κτίσματα σώζονται σε μορφή ερειπίων και έχουν υποστεί πολλαπλές φάσεις παρέμβασης, γεγονός που περιπλέκει την ανάλυση της τυπολογίας τους. Παρόλα αυτά, η παρατήρηση των υφιστάμενων αρχιτεκτονικών καταλοίπων παρέχει σημαντικές πληροφορίες για την οικιστική εξέλιξη των Κομιτάδων και συμβάλλει ουσιαστικά στην κατανόηση της παραδοσιακής κρητικής αρχιτεκτονικής

Παραπάνω, παρατίθενται ένας τυπολογικός πίνακας που λειτουργεί συμπληρωματικά προς την περιγραφική ανάλυση τύπων των κατοικιών που συναντώνται στην περιοχή, στο είδος και τη διαμόρφωσή τους. Τα παραδείγματα αυτά αντλήθηκαν από το βιβλίο Το παραδοσιακό σπίτι στο Αιγαίο, Εκδόσεις Ίδρυμα Παναγιώτη και Έφης Μιχελή

ΣΤ 1 και ΣΤ 2 Σπίτια δωματοσκέπαστα μακρινάρια στενομέτωπα ισόγεια με υψηλό και χαμηλό πατάρι στο βάθος αντίστοιχα

ΣΤ 3. Σπίτι δωματοσκέπαστο μακρινάρι στενομέτωπο ισόγειο - δίχωρο

ΣΤ 4. Σπίτι δωματοσκέπαστο μακρινάρι στενομέτωπο διώροφο – μονόχωρο με εσωτερικές σκάλες

ΠΛ 1. Σπίτι δωματοσκέπαστο ισόγειο πλατυμέτωπο μακρινάρι – μονόχωρο

ΠΛ 2. Σπίτι δωματοσκέπαστο ισόγειο πλατυμέτωπο μακρινάρι – δίχωρο

ΠΛ 3. Σπίτι δωματοσκέπαστο, διώροφο πλατυμέτωπο - μονόχωρο

ΠΛ 4. Σπίτι δωματοσκέπαστο, διώροφο πλατυμέτωπο – δίχωρο

ΠΛ 5. Σπίτι δωματοσκέπαστο με μεσοδόκι σε στύλο, ισόγειο πλατυμέτωπο μακρινάρι

ΠΛ 5. Σπίτι δωματοσκέπαστο με μεσοδόκι σε στύλο, ισόγειο πλατυμέτωπο μακρινάρι – περίπτωση διώροφου

ΠΛ 7. Σπίτι δωματοσκέπαστο με καμάρα – ισόγειο – δίχωρο – αντιπροσωπευτικό σπίτι αυτού του τύπου στην απλούστερη μορφή του

ΠΛ 8. Πλατυμέτωπο με πατάρια στις εσοχές της μιας πλευράς και κουζίνα στη μια από τις απέναντι

ΣΘ 1. Καμαρόσπιτο ισόγειο, έντονο πλατυμέτωπο με πατάρια και με υπόστεγο προς της εισόδου διαμορφωμένο εμπρός με τοξωτό άνοιγμα – αντιπροσωπευτικό κτίσμα του τύπου αυτού

3.2.1 Στενομέτωπα

Τα στενομέτωπα κτίρια απαντάται κυρίως σε περιοχές με πυκνή δόμηση, όπου η στενότητα του διαθέσιμου χώρου υπαγορεύει την ανάπτυξη των κτισμάτων σε αυτή την μορφή. Ωστόσο, στον οικισμό των Κομιτάδων, αν και η οργάνωση του οικιστικού ιστού εμφανίζει σχετικά πυκνή δόμηση, δεν παρατηρείται σε σημαντικό βαθμό η παρουσία αυτής της τυπολογίας. Έχουν αναγνωρισθεί κτίρια με χαρακτηριστικά στενομέτωπης κατοικίας τα οποία όμως παρουσιάζουν μία σύνθετη μορφή που παρεκκλίνουν από τον καθιερωμένο τύπο. Αν και παρατηρήθηκαν κάποια ερειπωμένα κατάλοιπα τα οποία ενδέχεται να ανήκαν σε τέτοιο τύπο κατοικίας, η προχωρημένη φθορά τους δεν επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων. Παρόλα αυτά, κρίνεται σκόπιμη η αναφορά στα βασικά χαρακτηριστικά του στενομέτωπου τύπου, δεδομένου ότι συνιστά αναπόσπαστο μέρος της παραδοσιακής κρητικής αρχιτεκτονικής.

Ισόγειο στενομέτωπο

Τα στενομέτωπα μακρινάρια, διακρίνονται σε ισόγεια και διώροφα. Τα ισόγεια στενομέτωπα, αποτελούν την απλούστερη μορφή κατοικίας και συναντώνται κυρίως σε αγροτικές περιοχές. Η εσωτερική τους διαρρύθμιση συγκεντρώνει όλες τις απαραίτητες λειτουργίες σε έναν ενιαίο χώρο με επιμήκη κάτοψη και αναλογίες περίπου κατά μέσο όρο 1:2. Η εσωτερική διάρθρωση του χώρου είναι τυποποιημένη με την μία από τις μετωπικές γωνίες του χώρου να τοποθετείται το τζάκι, δίπλα στην έκκεντρα διαμορφωμένη είσοδο. Στο πίσω μέρος του χώρου διαμορφώνεται πατάρι που χρησιμοποιείται για ύπνο, είτε με ήπια ανύψωση του δαπέδου -χτιστή πεζούλα είτε ως ξεχωριστή ξύλινη κατασκευή, κάτω από την οποία προβλέπεται επιπλέον χώρος για αποθήκευση. Η μορφή τους χαρακτηρίζεται από απλότητα και λειτουργικότητα, ενώ οι κατασκευές αυτές ανταποκρίνονται στις βασικές ανάγκες διαβίωσης των κατοίκων, χωρίς επιπλέον διαρθρωτικές ή αισθητικές επιδιώξεις.

Διώροφο στενομέτωπο

Σε αντίθεση με τα ισόγεια, τα διώροφα στενομέτωπα παρουσιάζουν έναν πιο έντονο αστικό χαρακτήρα και απαντώνται κυρίως σε αντίστοιχες περιοχές. Ο όροφος συνήθως αποτελεί έναν ενιαίο χώρο, ο οποίος χρησιμοποιείται ως κύριο δωμάτιο υποδοχής ή σάλα. Πιο σπάνια, αυτός ο χώρος διαχωρίζεται σε δύο μέρη ώστε να εξυπηρετεί και τις ανάγκες του ύπνου, με την πρόσβαση σε αυτό να γίνεται συνήθως μέσω εσωτερικής σκάλας.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η πρόσοψη αυτών των κτισμάτων, η οποία συχνά περιλαμβάνει διακοσμητικά στοιχεία. Παρότι πρόκειται για πιο απλοποιημένες (εκλαϊκευμένες) μορφές, προέρχονται από τη λόγια αρχιτεκτονική παράδοση της ευρύτερης περιοχής. Σε αυτά συγκαταλέγονται διακοσμήσεις αναγεννησιακής έμπνευσης που αποτελούν κατάλοιπα της Ενετοκρατίας, οι ξύλινοι κλειστοί εξώστες (σαχνισιά), χαρακτηριστικοί της βαλκανικής αρχιτεκτονικής των τελευταίων αιώνων αλλά και η συμμετρική διάταξη των ανοιγμάτων στην όψη, στοιχείο που παραπέμπει στον νεοκλασικισμό.

Εικόνα 70: Παράδειγμα δωματοσκέπαστο μακρινάρι στενομέτωπο ισόγειο

Στην εικόνα 70 παρουσιάζεται ένα από τα ελάχιστα παραδείγματα στενομέτωπης κατοικίας στον οικισμό των Κομιτάδων. Πρόκειται για ένα κτίσμα 9,50 X 4,56 στο οποίο διακρίνεται μια επιπλέον κατασκευή η οποία ενδέχεται να αποτελεί χώρο αυλής, ωστόσο, η προχωρημένη κατάσταση ερείπωσης του κτίσματος δεν επιτρέπει την ασφαλή επιβεβαίωση αυτής της υπόθεσης. Η είσοδος της κατοικίας είναι τοποθετημένη έκκεντρα στη μικρή πλευρά του ορθογωνίου κτίσματος, ενώ η συνολική διάταξη ακολουθεί πιστά την τοπογραφική μορφολογία του εδάφους, ευθυγραμμισμένη παράλληλα με τις υψομετρικές καμπύλες.

3.2.2 Πλατυμέτωπα

Στον οικισμό που εξετάζεται, κυριαρχεί ο τύπος του πλατυμέτρου σπιτιού, ο οποίος αντιπροσωπεύει την πιο συχνή και πρακτική μορφή κατοικίας. Πρόκειται για μια διαδομένη και άμεση λύση στέγασης, η οποία εμφανίζεται σε έξι βασικές παραλλαγές: το μονόχωρο, το δίχωρο, τον τύπο με στύλο, το προκαμαρόσπιτο, το καμαρόσπιτο καθώς και πιο σύνθετες εκδοχές, όπως το καμαρόσπιτο με σκεπαστή αυλή.

Ισόγειο πλατυμέτωπο

Τα πλατυμέτωπα κτίρια βρίσκονται κυρίως σε αγροτικές περιοχές στην πιο απλή τους μορφή ως ισόγεια μονόχωρα, με 1:25 περίπου κατά μέσο όρο, ως αναλογία εσωτερικού χώρου. Οι χώροι αυτοί συνήθως εμπεριέχουν πατάρι για τον ύπνο, είτε μέσω της απλής ανύψωσης του ίδιου του δαπέδου είτε με την μορφή ξυλοκατασκευής ύψους 0,70 μ. έως 1,80 μ. περίπου με χώρο για αποθήκευση από κάτω. Αυτή η κατασκευή κάποιες φορές καταλαμβάνει μικρή επιφάνεια – περιορισμένο σε μία γωνία και άλλοτε καταλαμβάνει έως και το μισό της συνολικής επιφάνειας του χώρου, που είναι και το συνηθέστερο. Υπάρχουν βέβαια και άλλες περιπτώσεις όπου καταλαμβάνει και τις δύο απέναντι στενές πλευρές του χώρου ή και να κλιμακώνεται σε δύο επίπεδα.

Συνήθως παρατηρείται η τροποποίηση του ενιαίου χώρου στο μονόχωρο μακρινάρι, είτε μέσω εσωτερικού διαχωρισμού σε δύο μέρη – διαμορφώνοντας έτσι τα δίχωρα μακρινάρια – είτε με επέκταση του κτίσματος προς το πίσω μέρος. Δεν είναι σπάνιο, επίσης, να συναντώνται πιο σύνθετες μορφές, οι οποίες προκύπτουν από σταδιακή ανάπτυξη μέσω αυτοσχέδιων συνδυασμών του ίδιου βασικού τύπου, με την προσθήκη διάφορων χώρων γύρω από μια αυλή.

Σε κάθε παραλλαγή, η είσοδος του σπιτιού τοποθετείται κεντρικά κατά μήκος μίας από τις δύο μεγάλες πλευρές του κτίσματος. Η θέση αυτή διευκολύνει την εσωτερική οργάνωση του χώρου, επιτρέποντας τον διαχωρισμό των λειτουργιών με την καθημερινή διαβίωση να αναπτύσσεται στο ένα άκρο, ενώ στο αντίθετο να χωροθετείται ο χώρος ύπνου.

Διώροφο πλατυμέτωπο

Αρκετά διαδεδομένα είναι και τα διώροφα πλατυμέτωπα σπίτια, τα οποία χαρακτηρίζονται συχνά από την παρουσία πρόσθετων χώρων στο ισόγειο. Οι χώροι αυτοί έχουν κατά κανόνα βοηθητικό χαρακτήρα και οργανώνονται με πιο ελεύθερο τρόπο. Στον όροφο, απομονώνεται και αναδεικνύεται ο κύριος χώρος της κατοικίας – το καλό δωμάτιο ή σάλα – ο οποίος άλλοτε παραμένει ενιαίος και άλλοτε διαχωρίζεται μεταγενέστερα σε δύο μέρη, ώστε ένα τμήμα του να χρησιμοποιείται ως χώρος ύπνου. Στα νεότερα δείγματα αυτού του τύπου, η πρόσβαση στον όροφο επιτυγχάνεται συνήθως μέσω εσωτερικής σκάλας που ξεκινά από το ισόγειο. Τέλος, η πρόσδοση των σπιτιών αυτών διαμορφώνεται κατά κανόνα με συμμετρική διάταξη.

Εικόνα 71: Παράδειγμα σπίτι δωματοσκέπαστο πλατυμέτωπο - ισόγειο

Στην εικόνα 71 αποτυπώνεται παράδειγμα παραδοσιακής πλατυμέτρου κατοικίας με διαστάσεις 8 X 4,55 μ. και εμπλουτισμένο με πατάρι για τον ύπνο με την μορφή ιδιαίτερης ξυλοκατασκευής ύψους 1,40 μ. περίπου και με χώρο αποθήκευσης από κάτω. Η διάταξη αυτή ενίσχυε τη λειτουργικότητα του χώρου, διαχωρίζοντας σαφώς τους βοηθητικούς χώρους του ισόγειου από τον κύριο χώρο διαβίωσης στον όροφο. Η κατασκευή αυτή καταλαμβάνει ένα μικρό τμήμα του συνολικού χώρου, αναπτύσσοντας τον κύριο όγκο της στη δεξιά πλευρά της κάτοψης. Η πρόσβαση στο κτίσμα πραγματοποιείται μέσω εισόδου στη βόρεια πλευρά, τοποθετημένη στον τοίχο της μεγάλης όψης.

Στον οικισμό των Κομιτάδων συναντώνται αρκετές κατοικίες αυτού του τύπου – από ισόγεια μονόχωρα ή και δίχωρα έως και διώροφα με διάφορες παραλλαγές.

Ένα από τα βασικά στοιχεία που εξασφαλίζουν τη στήριξη του δώματος είναι τα ξύλινα δοκάρια, τα οποία γεφυρώνουν το άνοιγμα του χώρου, ανάλογα με το μήκος τους. Όταν αυξάνεται το πλάτος του σπιτιού, εμφανίζεται η παραλλαγή του πλατυμέτρωπου τύπου με στύλο. Σε αυτή την εκδοχή, ένα ξύλινο μεσοδόκι τοποθετείται εγκάρσια και υποστηρίζεται από έναν ή δύο κάθετους στύλους – γνωστούς ως λυρατζή ή κεντής – προσφέροντας έτσι την δυνατότητα δημιουργίας μεγαλύτερου και πιο ανοιχτού εσωτερικού χώρου. Πριν ο ξύλινος στύλος αντικατασταθεί πλήρως από την καμάρα, συναντάται ένας ενδιάμεσος τύπος κατοικίας, γνωστός ως προκαμαρόσπιτο. Στην περίπτωση αυτή, ο κεντρικός στύλος δίνει την θέση του σε έναν χαμηλό ενδιάμεσο τοίχο, ο οποίος σταδιακά αντικαθίσταται από λιθόκτιστο, ημικυκλικό τόξο – τη καμάρα– οδηγώντας στην ανάπτυξη του τύπου που ονομάζεται καμαρόσπιτο.

Η εισαγωγή της καμάρας δεν εξασφαλίζει μόνο τη στήριξη της στέγης, αλλά συμβάλλει και στην αύξηση του ύψους του εσωτερικού χώρου. Έτσι, δημιουργείται η δυνατότητα για την προσθήκη υπερυψωμένου χώρου ύπνου, γνωστού ως σοφάς, ο οποίος τοποθετείται συνήθως στη μία ή και στις δύο άκρες του χώρου, ανάλογα με τις ανάγκες και το μέγεθος της οικογένειας.

3.2.3 Καμαρόσπιτα

Ο πλέον διαδεδομένος και χαρακτηριστικός τύπος κατοικίας στην Κρήτη είναι το δωματοσκέπαστο σπίτι με ενδιάμεση καμάρα, γνωστό και ως καμαρόσπιτο. Η μορφή αυτή απαντάται σε ολόκληρο το νησί, παρουσιάζοντας ποικιλία παραλλαγών. Τα κτίσματα του συγκεκριμένου τύπου είναι σχεδόν πάντοτε ισόγεια, ενώ σπανίζουν οι πρόσθετοι χώροι που τα περιβάλλουν, γεγονός που ενισχύει τον απλό και συμπαγή χαρακτήρα τους.

Στην περιοχή των Σφακιών, τα καμαρόσπιτα παρουσιάζονται σημαντικά μεγαλύτερα – σχεδόν διπλάσια σε μέγεθος – και με έντονα πλατυμέτωπο σχήμα. Αυτή η διαμόρφωση οδηγεί στη δημιουργία βαθιών εσοχών στα πλάγια του εσωτερικού χώρου, μπροστά και πίσω από τις παραστάδες της καμάρας. Οι εσοχές αυτές καταλαμβάνονται από μεγάλα ξύλινα πατάκια, τα οποία χρησιμοποιούνται ως χώροι ύπνου, ενώ ο υποκείμενος χώρος αξιοποιείται λειτουργικά για την αποθήκευση των σοδειών.

Χαρακτηριστικό στοιχείο στην ίδια περιοχή αποτελεί και η κατασκευή ενός στεγασμένου προαυλίου χώρου μπροστά από το σπίτι, ο οποίος είναι επίσης δωματοσκέπαστος. Η πρόσοψη του υποστεγού αυτού τμήματος διαμορφώνεται με διάτρητη καμάρα, παρόμοιας μορφής με εκείνη που βρίσκεται στο εσωτερικό του σπιτιού. Συνήθως, τα δύο άκρα του στεγασμένου χώρου της αυλής αξιοποιούνται λειτουργικά: είτε ως ημιυπαίθριες κουζίνες, είτε ως μικροί βοηθητικοί χώροι, όπως ο φούρνος και άλλες εγκαταστάσεις. Πέρα από αυτή τη διαμόρφωση, απαντώνται επίσης οι πιο κοινές μικρές, κλειστές αυλές στην πρόσοψη των κατοικιών, οι οποίες συχνά περιλαμβάνουν ανεξάρτητο χώρο κουζίνας τοποθετημένο πλάγια, σε διάταξη σχήματος Γ.

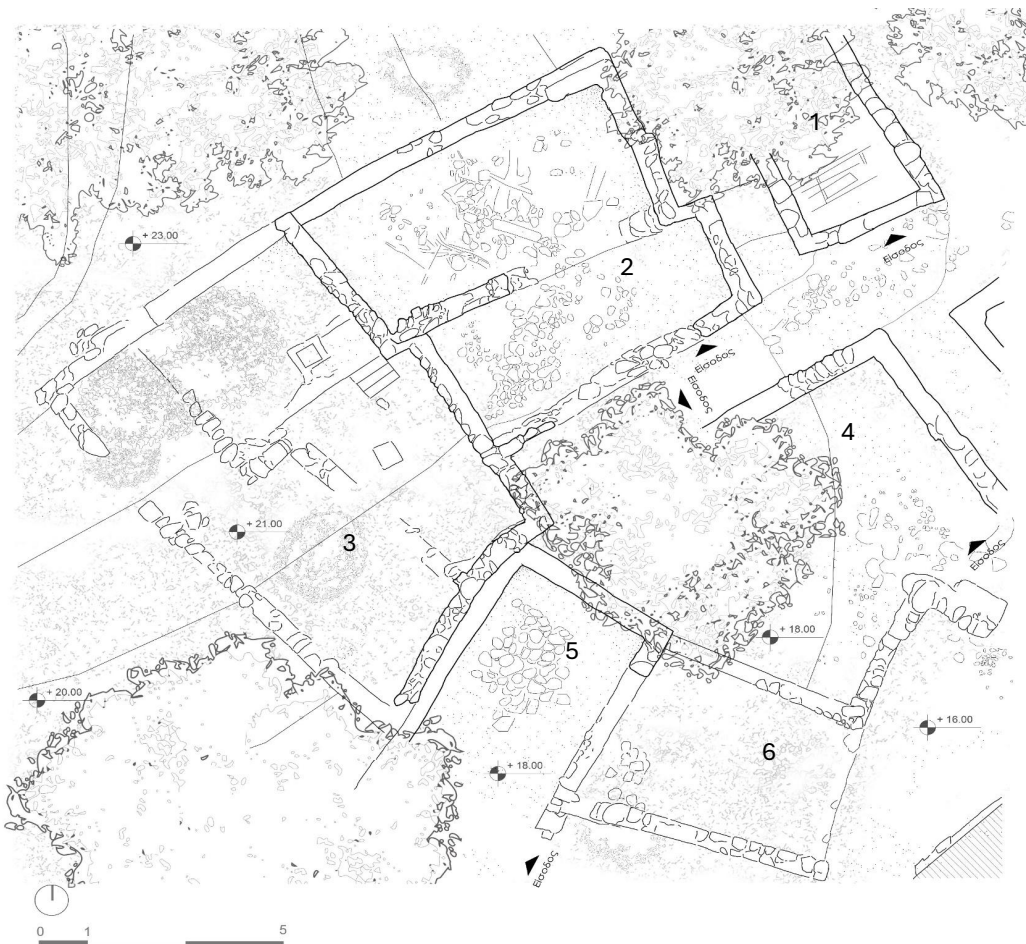
Στις παραλλαγές του ίδιου βασικού τύπου εντάσσονται και ορισμένες ειδικότερες περιπτώσεις κατοικιών. Σε αυτές, η είσοδος τοποθετείται όχι στην κύρια όψη, αλλά σε ένα από τους πλάγιους τοίχους σε σχέση με την καμάρα. Επιπλέον, παρατηρούνται και κτίσματα με περισσότερες από μία καμάρες – συνήθως δύο – οι οποίες είναι διατεταγμένες είτε εγκάρσια, δηλαδή τοποθετημένες σε παράθεση στον ίδιο ενδιάμεσο τοίχο, είτε κατά μήκος, δηλαδή διαδοχικά η μία πίσω από την άλλη, σε περισσότερους από έναν ενδιάμεσους και παράλληλους τοίχους.

Τέλος, υπάρχουν και παραδείγματα με πιο σύνθετη διάταξη, τα οποία προκύπτουν από αυτοσχέδιους συνδυασμούς των παραπάνω παραλλαγών του ίδιου αρχιτεκτονικού τύπου. Στις παραλλαγές του καμαρόσπιτου μπορούν να ενταχθούν και ορισμένα διώροφα, σύνθετα κτίσματα, στα οποία μία ή περισσότερες καμάρες απαντώνται μόνο στο ισόγειο. Στον επάνω όροφο, επαναλαμβάνεται ένας μικρότερος χώρος, ο οποίος έχει τη μορφή απλού μακριναριού. Σε ορισμένες περιπτώσεις, ο όροφος αυτός αντιστοιχεί μόνο σε ένα τμήμα του κατώτερου χώρου, είτε στο εμπρόσθιο είτε στο οπίσθιο μέρος της καμάρας του ισόγειου.

Εικόνα 72: Παράδειγμα σπίτι δωματοσκέπαστο με καμάρα – ισόγειο

Το καμαρόσπιτο συναντάται τόσο σε στενομέτωπη όσο και σε πλατυμέτωπη διάταξη, με τα πλατυμέτωπα παραδείγματα να κυριαρχούν ιδιαίτερα στην περιοχή των Σφακιών όπως και στους Κοιτιάδες. Η συγκεκριμένη μορφή κατοικίας συνιστά εξέλιξη του παλαιότερου τύπου με ενδιάμεσο τοίχο και ξύλινο δοκάρι, στοιχεία τα οποία σταδιακά αντικαθίστανται από την τεχνική κατασκευής της καμάρας. Η χρήση της καμάρας επιτρέπει τον επιμερισμό του ανοίγματος που απαιτείται για τη στήριξη του δώματος, μέσω της τοποθέτησης ξυλοδοκών ανάλογου μήκους, ενώ ταυτόχρονα συμβάλλει στην αύξηση του ύψους του εσωτερικού χώρου, προσφέροντας έτσι μεγαλύτερη λειτουργικότητα και άνεση.

Εικόνα 73: Παράδειγμα συνόλου κατοικιών – σύνθετοι τύποι

Στην εικόνα 73 παρουσιάζεται η κάτοψη ενός συνόλου κατοικιών διαφορετικών τυπολογιών. Το κτίσμα 1 είναι στενομέτωπο, με την είσοδο του να διαμορφώνεται μέσω καμάρας στη νοτιοανατολική πλευρά (εικόνα 67). Το κτίσμα 2 αποτελεί παράδειγμα πλατυμέτρου καμαρόσπιτου, ενώ και το 3 ακολουθεί τον ίδιο τυπολογικό χαρακτήρα, με τη διαφορά ότι στο βάθος του διαθέτει υπερυψωμένο πατάρι. Τέλος, το κτίσμα 5 αποτελεί στενομέτωπη κατοικία με διώροφη ανάπτυξη, στοιχείο που υποδηλώνει διαφορετική λειτουργική οργάνωση και πιθανή κοινωνική διαφοροποίηση. Στην κάτοψη υποδεικνύονται οι θέσεις των εισόδων κάθε κτίσματος, καθώς και οι ισούψειες καμπύλες με τις αντίστοιχες υψομετρικές ενδείξεις, στοιχεία που συμβάλλουν στην κατανόηση της σχέσης των κτισμάτων με την τοπογραφία και την προσαρμογή τους στο φυσικό ανάγλυφο του οικισμού.

3.2.4 Ο μοντερνισμός στην Κρήτη: Μια συνύπαρξη παράδοσης και νεωτερικότητας

Η αρχιτεκτονική εξέλιξη της Κρήτης κατά τον 20^ο αιώνα αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα συνδυασμού της παράδοσης με τις επιρροές του μοντερνισμού. Η αρχή αυτής της σύνθεσης εντοπίζεται στις αναστηλώσεις του Άρθουρ Έβανς στην Κνωσό, όπου το οπλισμένο σκυρόδεμα χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά σε αρχαιολογικό χώρο, με σκοπό όχι μόνο την προστασία των αρχαίων καταλοίπων, αλλά και την αναπαράσταση ενός φανταστικού Μινωικού κόσμου. Αυτή η πρακτική εισήγαγε νέα μορφολογικά στοιχεία στην κρητική αρχιτεκτονική, συγχωνεύοντας την προϊστορική κληρονομιά με τη μοντέρνα κατασκευαστική τεχνολογία.

Κατά την περίοδο της αυτονομίας (1900 – 1912) και στη συνέχεια μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η Κρήτη αναπτύσσει μια τοπική πολιτιστική ταυτότητα όπου οι λαϊκές μορφές και τα μοτίβα ενσωματώνονται σε μια νέα αφήγηση που γεφυρώνει την προϊστορία με το παρόν. Μετά το 1950, το σκυρόδεμα γίνεται το βασικό υλικό δόμησης τόσο στα αστικά κέντρα όσο και στην ύπαιθρο, αντικαθιστώντας τις παραδοσιακές τεχνικές και δημιουργώντας ένα νέο τοπίο από τσιμεντένιες πλάκες, που πολλές φορές αποδίδονται αυθόρμητα και χωρίς τη μεσολάβηση αρχιτεκτόνων.

Ο αρχιτέκτονας Τάκης Ζενέτος, στα σχέδια του για την τουριστική ανάπτυξη περιοχών όπως ο Πλαкиάς και η Αγία Γαλήνη, πρότεινε μια αρχιτεκτονική που σέβεται το φυσικό και ιστορικό τοπίο, προσπαθώντας να ενσωματώσει τις τοπικές μορφές σε ένα σύγχρονο περιβάλλον. Η προσέγγιση του αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα του πως ο μοντερνισμός μπορεί να συνυπάρξει με την παράδοση, όχι καταστρέφοντας την, αλλά μετασχηματίζοντας την δημιουργικά.

Το παράδειγμα της Κρήτης δείχνει ότι ο μοντερνισμός δεν επιβλήθηκε άκριτα, αλλά ενσωματώθηκε στο τοπικό ιδίωμα, διαμορφώνοντας μια αρχιτεκτονική ταυτότητα που συνεχίζει να εμπνέει. Η παράδοση δεν αντιμετωπίζεται ως εμπόδιο αλλά ως υλικό προς επεξεργασία και μετασχηματισμό, ενισχύοντας την πολιτιστική συνέχεια του τόπου.

Η εξέλιξη της αρχιτεκτονικής και του πολεοδομικού σχεδιασμού στη Κρήτη κατά τον 20^ο αιώνα φέρνει αντιμέτωπες δύο δυνάμεις: από τη μία, την τοπική παράδοση (πέτρα, χύμα, παραδοσιακά μοτίβα) από την άλλη, τις μοντερνιστικές πρακτικές (οπλισμένο σκυρόδεμα, γραμμές βιομηχανικής αισθητικής, «φουτουριστικά» στοιχεία). Αρχικά η τεχνική του οπλισμένου σκυροδέματος χρησιμοποιήθηκε αποκλειστικά για την αναστήλωση των μινωικών ανακτόρων στην Κνωσό, πριν περάσει στα σύγχρονα κτίρια των πόλεων (Χανιά) και της υπαίθρου. Στις δεκαετίες '50-'60, η ραγδαία τουριστική ανάπτυξη επέβαλε γρήγορες, οικονομικές λύσεις που κατά κανόνα θυσίαζαν παραδοσιακά στοιχεία. Παρά το γεγονός ότι η έντονη χρήση σκυροδέματος μείωσε συχνά την «αυθεντικότητα» του τοπίου, η δημιουργική ενσωμάτωση παραδοσιακών μοτίβων στα σύγχρονα υλικά κατέδειξε την ικανότητα της παράδοσης να εξελίσσεται οργανικά. Παράλληλα, οι αυθόρμητες επεμβάσεις των ντόπιων – μικρές επεκτάσεις, πέργκολες, χρωματισμοί – δημιούργησαν ένα πολύ ζωντανό, «οργανικό» τοπίο, συχνά σε ρήξη με τις κρατικές ρυθμίσεις. Η διαρκής διαπραγμάτευση ανάμεσα σε τεχνολογία, παράδοση και καθημερινή ζωή αποτελεί τον πυρήνα της «κρητικής σύνθεσης» που αναζητά μια «διαχρονική μοντέρνα» αρχιτεκτονική.

Εικόνα 74: Τοπογραφικό διάγραμμα με την κατανομή των τύπων κατοικιών

Στο παρακάτω διάγραμμα παρουσιάζεται η χωρική κατανομή των κτιρίων της περιοχής, κατηγοριοποιημένων σε τέσσερις βασικούς τύπους: στενομέτωπα, πλατυμέτωπα, καμαρόσπιτα και νεότερα κτίσματα. Επιπλέον, μεταξύ των τριών παραδοσιακών τύπων απαντώνται και σύνθετες μορφές, οι οποίες υποδεικνύονται με διαφορετική διαγράμμιση.

Ο χάρτης απεικονίζει επίσης κτίρια των οποίων ο τύπος δεν κατέστη δυνατόν να προσδιοριστεί με ακρίβεια. Η δυσκολία αυτή οφείλεται είτε σε προχωρημένη ερειπωμένη κατάσταση ή μεταβολών στον αρχικό τους τύπο μέσα στο πέρασμα του χρόνου, είτε σε περιορισμούς πρόσβασης κατά την επιτόπια καταγραφή. Η ταξινόμηση βασίζεται κυρίως στην μορφολογία της κάτοψης και όχι στον αριθμό ορόφων, καθώς δεν ήταν πάντοτε δυνατή η ασφαλής διάκριση μεταξύ ισόγειων και μονώροφων κτισμάτων. Τέλος, τα τέσσερα περιγράμματα στον χάρτη υποδεικνύουν συγκεκριμένα παραδείγματα κτιρίων που αναφέρονται στις παραπάνω κατηγορίες.

3.3 Τα μνημεία και μοναδικά κτίσματα

Στον αστικό και περιαστικό χώρο, ορισμένα κτίσματα ξεχωρίζουν για τη μοναδικότητα και τον ιδιαίτερο ρόλο τους, καθώς δεν προορίζονται για τις συνήθεις λειτουργίες της κατοικίας, του εμπορίου ή της μεταποίησης. Πρόκειται για κτίρια που φέρουν ιστορική, κοινωνική και λατρευτική αξία και λειτουργούν ως σύμβολα μνήμης και ταυτότητας. Μνημεία, ναοί, πύργοι, διοικητικά κτήρια, στρατώνες και εκπαιδευτικά συγκροτήματα αποτελούν παραδείγματα αυτών των διακεκριμένων στοιχείων. Αν και δεν σχηματίζουν συνεκτικά σύνολα, παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά ως προς την ένταξη τους στον ιστό του οικισμού και τις χωρικές σχέσεις που διαμορφώνουν με το περιβάλλον τους.^[25]

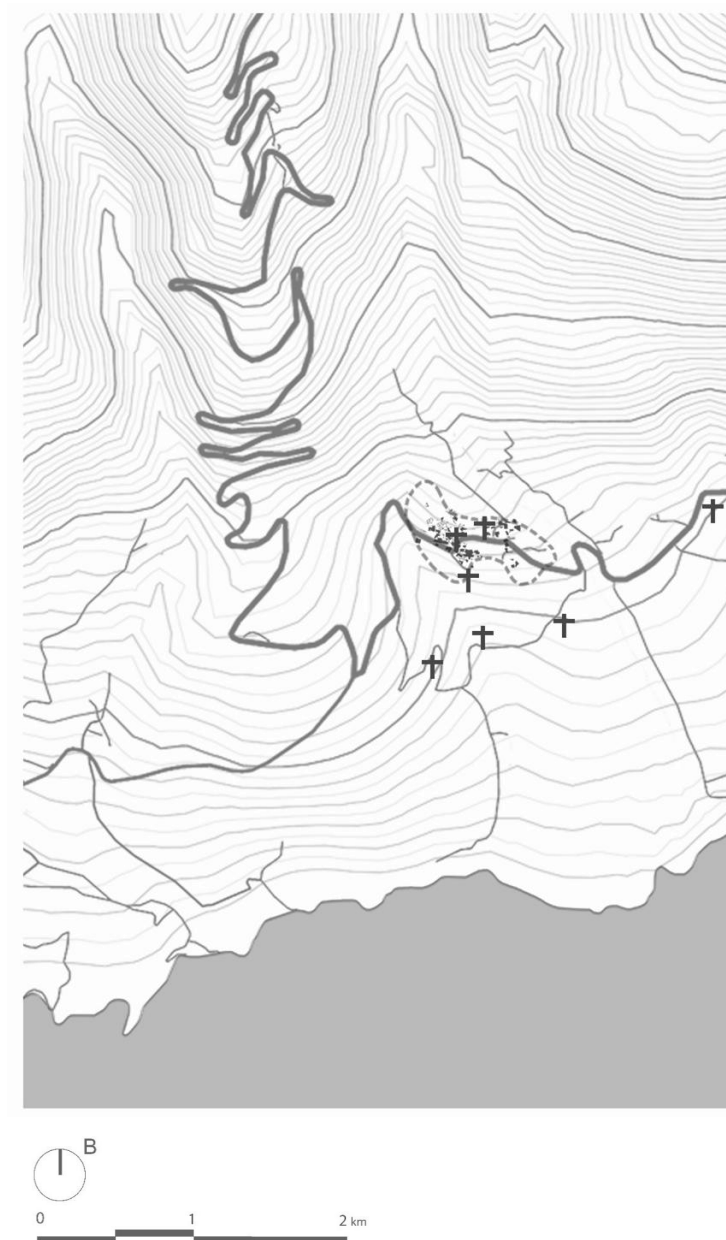
Η παρουσία τους μπορεί να είναι εσωστρεφής, ενσωματωμένη στον γύρω δομημένο χώρο ή εξωστρεφής με έντονη προβολή και σημειακή ανάδειξη. Η διάταξη, ο προσανατολισμός, η κλίμακα και η μορφολογία τους καθορίζουν τον βαθμό ενσωμάτωσης ή διαφοροποίησης μέσα στο αστικό τοπίο και επηρεάζουν την αντίληψη και τη δομή του ίδιου του οικισμού. Η επιλογή της θέσης τους συνδέεται συνήθως με ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες, αντανακλώντας τις αξίες και τις ανάγκες της κοινότητας σε διαφορετικές χρονικές περιόδους.

Τα μοναδικά αυτά στοιχεία δεν λειτουργούν μόνο ως αρχιτεκτονικά απομεινάρια του παρελθόντος, αλλά και ως ενεργά σημεία πολιτισμικής ανάγνωσης του χώρου. Η αισθητή τους παρουσία ή η «κρυμμένη» ένταξη τους ενισχύει τον χαρακτήρα του τόπου και διαμορφώνει τη συλλογική μνήμη. Καθίστανται σημείο αναφοράς για τους κατοίκους και τους επισκέπτες, συμβάλλοντας στη σύνθεση της ιστορικής ταυτότητας του οικισμού.

3.3.1 Η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική

Η περιοχή των Σφακιών και ειδικότερα η Χώρα Σφακιών, αποτελεί έναν από τους πιο ιδιαίτερους τόπους της Κρήτης, όπου η ιστορία, η παράδοση και η θρησκευτική πίστη αποτυπώνονται έντονα στην πληθώρα των ναών που διασώζονται – ή μαρτυρούνται – μέχρι σήμερα. Η τοπική παράδοση κάνει λόγο για εκατό εκκλησίες στη Χώρα, αριθμός που μαρτυρά τη σημασία της πίστης στη ζωή των Σφακιανών και ενισχύεται από λαϊκούς θρύλους, ιστορικές αναφορές και απογραφές από την εποχή της Ενετοκρατίας.^[100] Οι ναοί της περιοχής, συχνά μικρών διαστάσεων και μονόκλιτοι, με χαρακτηριστικά στοιχεία όπως οξυκόρυφους θόλους, σκύφους ως διακοσμητικά στοιχεία, αναδεικνύουν τη συνέχεια της χριστιανικής παρουσίας στον τόπο.

Η αρχιτεκτονική των εκκλησιών των Σφακιών φέρει έντονες επιρροές από την περίοδο της Βενετοκρατίας, οι οποίες επιβίωσαν και στη μετέπειτα εξέλιξη της. Μετά το Χάτι Χουμαγιούμ (1856) και τη Σύμβαση της Χαλέπας (1878), οι συνθήκες ευνόησαν την ακμή της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής στην Κρήτη, γεγονός που αποτυπώνεται και στις διαμορφώσεις των ναών στα Σφακιά. Αυτή η περίοδος σηματοδότησε την άνθιση της εκκλησιαστικής οικοδομικής δραστηριότητας, με την ενσωμάτωση νέων διακοσμητικών στοιχείων και αρχιτεκτονικών μορφών, διατηρώντας ταυτόχρονα τον τοπικό χαρακτήρα και την παράδοση. Σε αυτό το ιστορικό και πολιτιστικό πλαίσιο εντάσσεται και η παρούσα εργασία, η οποία επικεντρώνεται στην ανάλυση έξι ναών του οικισμού Κομιτάδες, συμβάλλοντας στην καταγραφή και την κατανόηση της εκκλησιαστικής κληρονομιάς των Σφακιών.

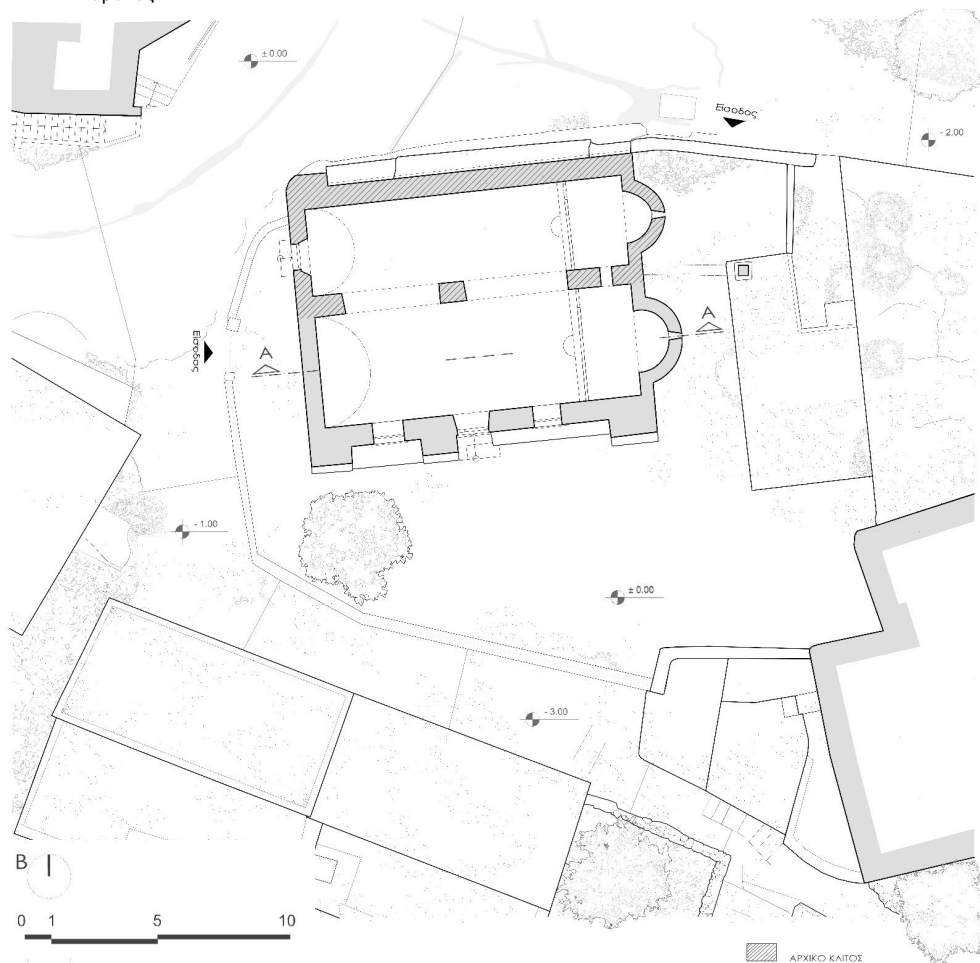
Εικόνα 75: Τοπογραφικό διάγραμμα ναών της περιοχής μελέτης

^[25] Νομικός, Ε. Μιχαήλ, Αποκατάσταση επανάχρηση ιστορικών κτιρίων και συνόλων, Εκδόσεις Τμήμα Αρχιτεκτόνων Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 2004, σελ. 34
Κ. Δαλιδάκης, Γεώργιος, Αναζητώντας τις εκατό εκκλησίες της Χώρας Σφακιών, Εκδόσεις Γιώργος Κ. Δαλιδάκης, Μεμβούρνη, 2008, σελ. 1

Ναός του Χριστού και του Αρχαγγέλου Μιχαήλ – Αρχιτεκτονική εμβάθυνση

Ο Ναός του Χριστού και του Αρχαγγέλου Μιχαήλ βρίσκεται στο κέντρο του οικισμού Κομιτάδες, τοποθετημένος επάνω στον κεντρικό οδικό άξονα που διαπερνά τον οικισμό θέτοντας το βασικό σημείο αναφοράς για την τοπική κοινότητα. Η εκκλησία ανήκει στον τύπο της δίκλιτης με θόλο, με το βόρειο κλίτος να πιθανολογείται παλαιότερο και το δεύτερο να έχει προστεθεί σε μεταγενέστερη περίοδο γεγονός που να εξηγεί τα ελαφρώς ασύμμετρα χαρακτηριστικά της κάτοψης. Ο ναός διατηρεί εξωτερικές διαστάσεις 9,20 X 13,15 μ. και εσωτερικές 8,30 X 12,00μ., χωρίς να υπολογίζεται η κόχη του ιερού.

Στη δυτική και τη βόρεια πλευρά του ναού υπάρχουν δύο εισοδοί που οδηγούν στο προαύλιο χώρο, ενώ δύο ακόμη εισοδοί, δυτικά και νότια, εξασφαλίζουν την πρόσβαση στο εσωτερικό. Η κατασκευή ενισχύεται από τέσσερις αντηρίδες, οι οποίες πιθανότατα προστέθηκαν σε μεταγενέστερη περίοδο για την βελτίωση της στατικής επάρκειας του κτίσματος.

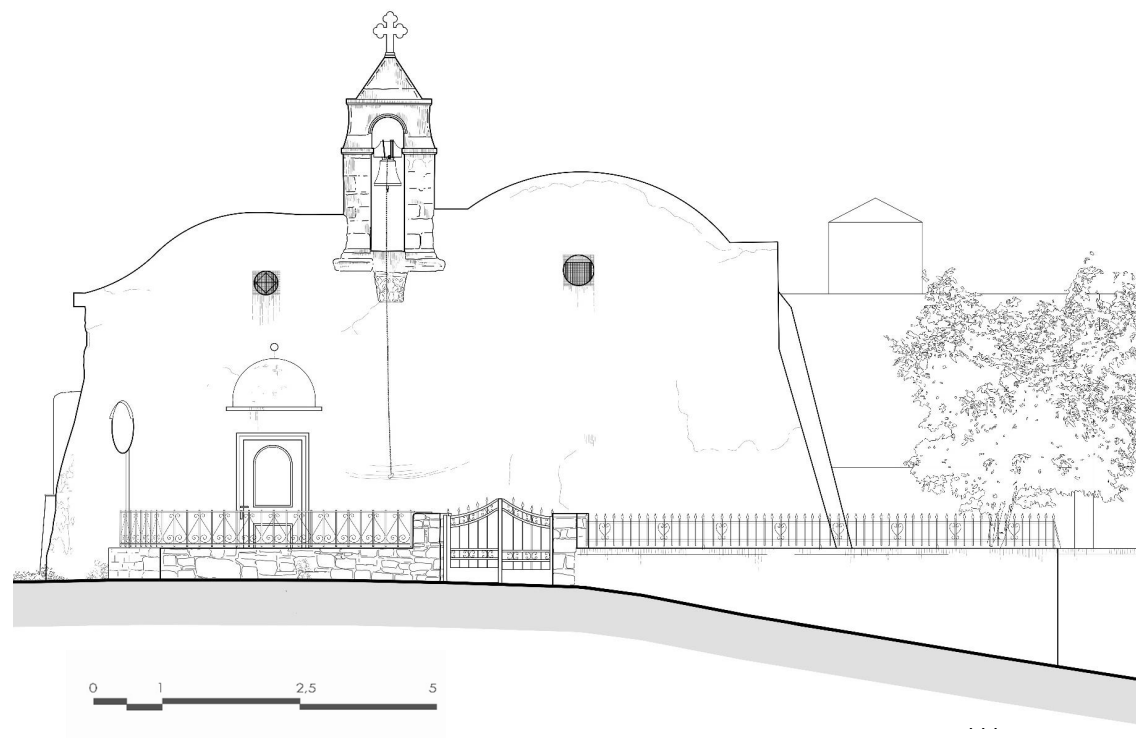

Εικόνα 76: Κάτοψη Ναού του Χριστού και του Αρχαγγέλου Μιχαήλ

Η αποτύπωση των σχεδίων πραγματοποιήθηκε με χρήση σύγχρονων μεθόδων, όπως drone και συστήματα μέτρησης με λέιζερ, εξασφαλίζοντας υψηλή ακρίβεια και λεπτομέρεια στην καταγραφή τόσο της γεωμετρίας όσο και των αρχιτεκτονικών στοιχείων καθώς και των φθορών που έχει υποστεί μέσα στα χρόνια ο ναός. Τα δεδομένα αυτά αποτελούν πολύτιμη βάση για την τεκμηρίωση, τη μελέτη και την ενδεχόμενη αποκατάσταση του μνημείου στο μέλλον.

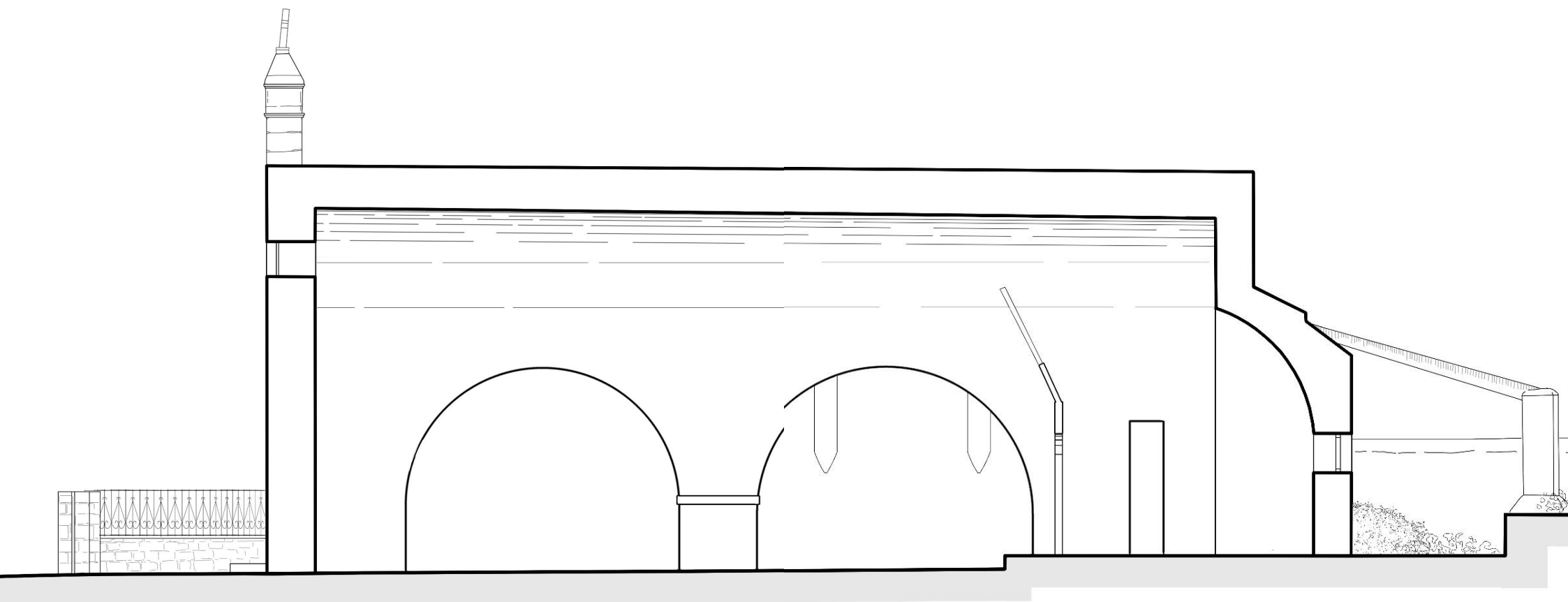
Ναός του Χριστού και του Αρχαγγέλου Μιχαήλ

Εικόνα 77: Δυτική Όψη Ναού

Εικόνα 78: Νότια όψη Ναού

Εικόνα 79: TOMH A – A

Ναός του Αγίου Γεωργίου - Σκίτσο

Ο ιερός ναός του Αγίου Γεωργίου στους Κομιτάδες Σφακίων είναι ένα χαρακτηριστικό δείγμα της βυζαντινής ναοδομίας, με ιδιαίτερη αρχιτεκτονική αξία παρά τη λιτότητα της κατασκευής του. Πρόκειται για έναν μονόχωρο καμαροσκέπαστο ναό, τυπικό παράδειγμα μικρής κλίμακας ναών του 14^{ου} αιώνα, που συναντώνται σε αγροτικές περιοχές της Κρήτης. Η είσοδος του ναού πλαισιώνεται από ένα τόξο κατασκευασμένο με ακατέργαστους λίθους, που φέρει μνημειακό χαρακτήρα, αποδίδοντας έμφαση στο σημείο εισόδου. Η πέτρα, που κυριαρχεί στην κατασκευή, φαίνεται να προέρχεται από την ευρύτερη περιοχή, υποδεικνύοντας τη χρήση τοπικών υλικών. Το ακανόνιστο λαξευτό λιθόδομο σε συνδυασμό με τη χρήση ασβεστοκονιάματος αντικατοπτρίζει τις τεχνικές δόμησης της εποχής, προσδίδοντας στο κτίριο ανθεκτικότητα και μια αίσθηση αυθεντικότητας. Η θέση του ναού, σε ελαφρώς ανυψωμένο σημείο, αξιοποιεί το φυσικό ανάγλυφο του τοπίου.

Ο ναός, σύμφωνα με την παράδοση, χτίστηκε στο σημείο όπου οι κάτοικοι των Κομιτάδων βρήκαν καταφύγιο από πειρατική επιδρομή τον 14^ο αιώνα, με τη μεσολάβηση του Αγίου Γεωργίου να θεωρείται καθοριστική για τη σωτηρία τους. Αυτό καθιστά όχι μόνο ένα σημαντικό θρησκευτικό μνημείο αλλά και έναν χώρο συνδεδεμένο με τις τοπικές παραδόσεις και την ιστορία των Κομιτάδων και γενικότερα της Κρήτης.

Ο Ιωάννης Παγωμένος

Ο Ιωάννης Παγωμένος υπήρξε σημαντικός Βυζαντινός αγιογράφος του 14^{ου} αιώνα, με κύρια δράση στη δυτική Κρήτη, ιδιαίτερα στις επαρχίες Σελίνου και Αποκορώνου. Η γέννηση του τοποθετείται γύρω στο 1280-1285 και η τελευταία μνεία της καλλιτεχνικής του δραστηριότητας χρονολογείται το 1347, γεγονός που υποδηλώνει ότι έζησε περίπου 65 έτη. Συνδέεται με την οικογένεια των Παγωμένων ή Πεπαγωμένων, πιθανώς βυζαντινής αριστοκρατικής καταγωγής που εγκαταστάθηκε στην Κρήτη μετά την απελευθέρωση της από τους Άραβες. Θεωρείται από τους πρωτοπόρους της κρητικής αγιογραφίας, διατηρώντας στοιχεία της μακεδονικής τεχνοτροπίας ενώ ταυτόχρονα αφομοίωσε καινοτόμες τάσεις της παλαιολόγειας αναγέννησης.

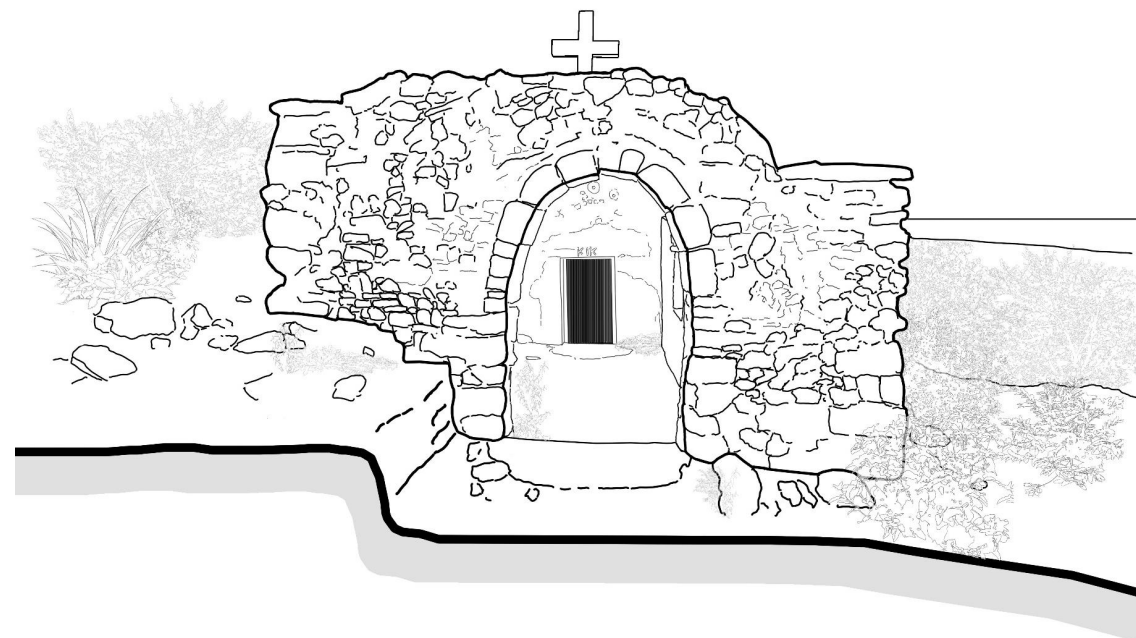
Το έργο του εκτείνεται για περίπου τρεις δεκαετίες και περιλαμβάνει τουλάχιστον οκτώ βεβαιωμένα σύνολα τοιχογραφιών σε ναούς της Κρήτης, όπως τον Άγιο Γεώργιο στους Κομιτάδες (1313 – 1314), τον Άγιο Νικόλαο στη Μονή Σελίνου (1315), την Παναγία στον Κακοδίκι (1331 – 1332) και τον ναό της Παναγίας στην περιοχή Προδρόμι Σφακίων (1347). Τα έργα του χαρακτηρίζονται από πλούσια εικονογραφικά θέματα – Ευαγγελισμό, Πλατυτέρα, Ανάληψη, Μεταμόρφωση, Σταύρωση – και δείχνουν εξέλιξη από τα παραδοσιακά βυζαντινά πρότυπα προς έναν πιο δυναμικό και εκφραστικό τρόπο απεικόνισης. Η συμβολή του θεωρείται καθοριστική για τη διαμόρφωση της Κρητικής Σχολής, που άνθισε τους επόμενους αιώνες, καθιστώντας τον έναν από τους σημαντικότερους καλλιτέχνες της υστεροβυζαντινής περιόδου.

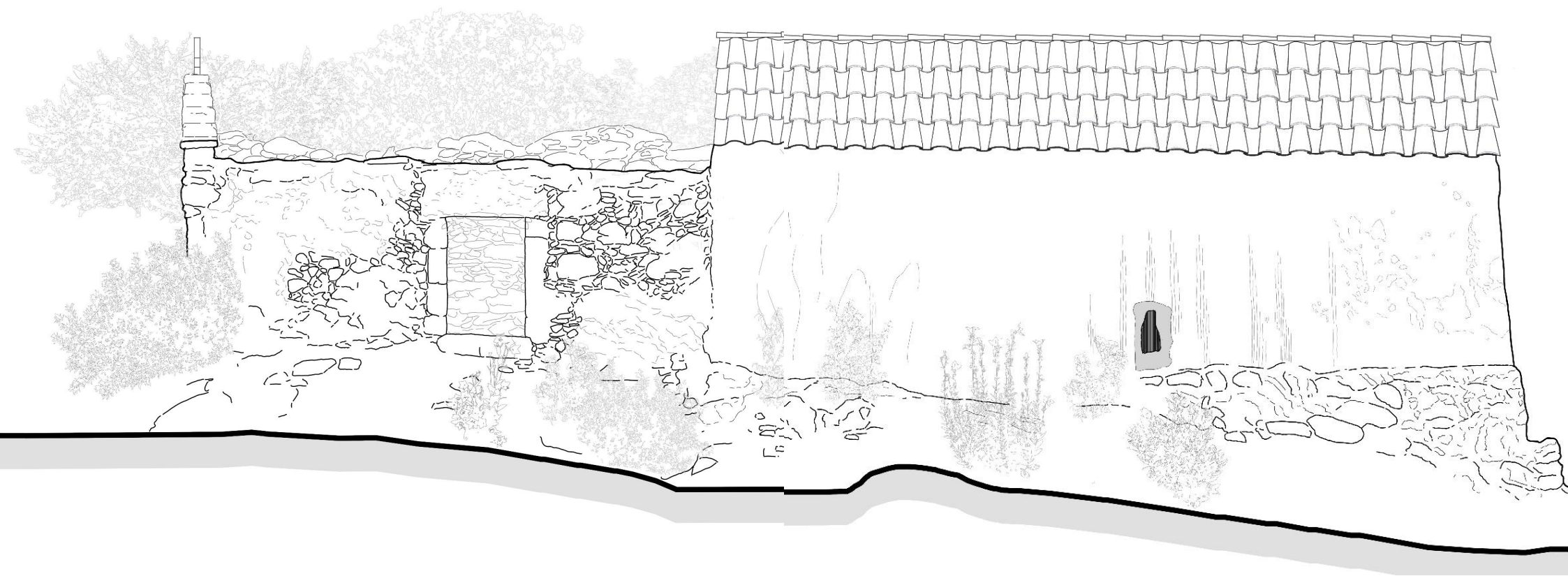
Η έρευνα για τον Ιωάννη Παγωμένο αναδεικνύει τη συμβολή του στη βυζαντινή τέχνη, καθώς το έργο του καθόρισε τη θρησκευτική ζωγραφική της Κρήτης, επηρεάζοντας μεταγενέστερους καλλιτέχνες όπως ο Ανδρέας Παβίας και ο Νικόλαος Τζαφούρης. Οι τοιχογραφίες στον Άγιο Γεώργιο, αν και φθαρμένες, αποτελούν μοναδική μαρτυρία της εποχής και του πλούτου της καλλιτεχνικής παράδοσης της Βυζαντινής Κρήτης.

Παρακάτω, παρατίθενται δύο σκίτσα τα οποία σχεδιάστηκαν επιτόπου και στη συνέχεια επεξεργάστηκαν με βάση τις φωτογραφίες που λήφθηκαν κατά την έρευνα. Δεδομένου ότι δεν πραγματοποιήθηκαν ακριβείς μετρήσεις, τα σχέδια χαρακτηρίζονται ως σκίτσα. Το πρώτο απεικονίζει τη δυτική όψη του ναού, ενώ το δεύτερο παρουσιάζει τη νότια όψη του.

Άγιος Γεώργιος

Εικόνα 80: Σκίτσο της Δυτικής Όψης του Ιερού ναού

Εικόνα 81: Σκίτσο της Νότιας Όψης του Ιερού ναού

Η παρούσα ερευνητική εργασία για τον οικισμό Κομιτάδες Σφακίων αποσκοπεί στην ανάδειξη της πολυπλοκότητας και της μοναδικότητας ενός τόπου όπου το φυσικό περιβάλλον, η ιστορία, η κοινωνική οργάνωση και η αρχιτεκτονική λειτουργούν ως αλληλένδετα στοιχεία που διαμορφώνουν μια ιδιαίτερη ταυτότητα. Η γεωγραφική θέση των Κομιτάδων, σε ένα σημείο όπου η θάλασσα συναντά τους νότιους πρόποδες των Λευκών Ορέων, καθόρισε απόλυτα την εξέλιξη του. Ο συνδυασμός ορεινού ανάγλυφου, μικροκλιματικών διαφορών και γειτνίασης με στρατηγικά περάσματα, όπως το φαράγγι της Ίμπρου, δημιούργησε τις συνθήκες για την ανάπτυξη ενός οικισμού με έντονα χαρακτηριστικά αυτάρκειας και προσαρμοστικότητας. Η εποχιακή μετακίνηση μεταξύ ορεινών και παραλιακών οικισμών δείχνει την άμεση σύνδεση του τρόπου ζωής με το φυσικό περιβάλλον και την ανάγκη προσαρμογής στις κλιματικές συνθήκες.

Η ιστορική αναδρομή κατέδειξε ότι οι Κομιτάδες υπήρξαν όχι μόνο τόπος κατοίκησης αλλά και καταφύγιο, κέντρο αντίστασης και σημείο αναφοράς για την ευρύτερη περιοχή των Σφακίων. Από την ενετική περίοδο έως την τουρκοκρατία και τους νεότερους χρόνους, ο οικισμός διατήρησε ισχυρή πολιτισμική ταυτότητα και κοινωνική συνοχή. Οι κάτοικοι αξιοποίησαν την απομόνωση που προσέφερε η γεωμορφολογία για να διαφυλάξουν τα ήθη, τις παραδόσεις και την σχετική τους κατά περιόδους αυτονομία.

Η ανάλυση του φυσικού περιβάλλοντος και της γεωμορφολογίας κατέδειξε ότι οι κάτοικοι αξιοποίησαν στο έπακρο τα διαθέσιμα τοπικά υλικά και τις φυσικές ιδιαιτερότητες, ώστε να εξασφαλίσουν προστασία, λειτουργικότητα και αντοχή των κατασκευών στο χρόνο. Η χρήση ασβεστολιθικής πέτρας, η προσαρμογή των κτισμάτων στις κλίσεις του εδάφους, η διάταξη σε συμπαγείς οικιστικούς πυρήνες και η χρήση της οχυρωματικής αρχιτεκτονικής αποτελούν βασικά χαρακτηριστικά που μαρτυρούν βαθιά γνώση του τόπου και των αναγκών της κοινότητας. Η λιτή και ουσιαστική αρχιτεκτονική των Κομιτάδων αναδεικνύει την έννοια της «δεύτερης φύσης» που περιγράφει ο Άρης Κωνσταντινίδης όπου η αρχιτεκτονική δεν έρχεται να επιβληθεί στο τοπίο αλλά να ενσωματωθεί σε αυτό.

Η οικιστική διάρθρωση του χωριού αποκαλύπτει μια σαφή και λειτουργική δομή, στην οποία ο φυσικός και ο ανθρωπογενής παράγοντας συνυπάρχουν αρμονικά. Οι γειτονιές, που χωρίζονται από μονοπάτια και ελεύθερους χώρους, δημιουργούν έναν ιστό που εξυπηρετεί τόσο τις καθημερινές ανάγκες των κατοίκων όσο και τις πολιτιστικές και θρησκευτικές τους δραστηριότητες. Τα μονοπάτια και οι δρόμοι, παράλληλα και με τις πεζούλες αποτελούν παράδειγμα ευρηματικής αξιοποίησης του φυσικού ανάγλυφου.

Η ανάλυση της οικιστικής οργάνωσης και της αρχιτεκτονικής τυπολογίας των Κομιτάδων, αναδεικνύει την ανθεκτικότητα και την ευρηματικότητα των κατοίκων, οι οποίοι αξιοποίησαν με σοφία τους διαθέσιμους φυσικούς και πολιτιστικούς πόρους. Ο οικισμός αποτελεί ζωντανό μνημείο της κρητικής παράδοσης, προσφέροντας πολύτιμες γνώσεις για τη σχέση του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον και τη διαχείριση του πολιτιστικού αποθέματος.

Οι ναοί, όπως αυτός του Ναός του Χριστού και του Αρχαγγέλου Μιχαήλ, λειτουργούν όχι μόνο ως θρησκευτικά κέντρα, αλλά και ως σημεία αναφοράς στην τοπική κοινωνική δομή. Οι λιθόκτιστες κατοικίες και οι αυλές, χτισμένες με απόλυτο σεβασμό στο φυσικό τοπίο, αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα της παραδοσιακής κρητικής αρχιτεκτονικής, ενώ οι σχέσεις μεταξύ των κτισμάτων και των ελεύθερων χώρων τη συλλογική οργάνωση και τη σημασία της κοινότητας. Η αρχιτεκτονική των κτισμάτων χαρακτηρίζεται, από την απλότητα και τη λειτουργικότητα, με έμφαση στη χρήση τοπικών υλικών, όπως η πέτρα και το ξύλο. Οι τυπολογίες των κατοικιών ποικίλλουν, περιλαμβάνοντας ισόγεια σπίτια και διώροφες κατασκευές που αντανakλούν τις διαφορετικές φάσεις εξέλιξης του οικισμού. Τα προπολεμικά

κτίσματα παρουσιάζουν έντονα μορφολογικά στοιχεία της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, ενώ τα μεταγενέστερα φανερώνουν την επίδραση των κοινωνικοοικονομικών αλλαγών.

Η καταγραφή και χαρτογράφηση των κτισμάτων του οικισμού αποκάλυψε πλούτο τυπολογικών και μορφολογικών στοιχείων, που αποτελούν ζωντανό τεκμήριο παραδοσιακής αρχιτεκτονικής. Η ύπαρξη κατοικιών που διατηρούν σχεδόν αναλλοίωτα τα αυθεντικά χαρακτηριστικά τους αποτελεί πολύτιμο υπόβαθρο για τη μελέτη και την διάσωση της τοπικής κληρονομιάς. Ωστόσο, η σταδιακή εισαγωγή νέων κατασκευών και ασύμβατων υλικών εγκυμονεί κινδύνους αλλοίωσης του παραδοσιακού ιστού, γεγονός που υπογραμμίζει την ανάγκη για σαφές πλαίσιο προστασίας και καθοδήγησης στις επεμβάσεις.

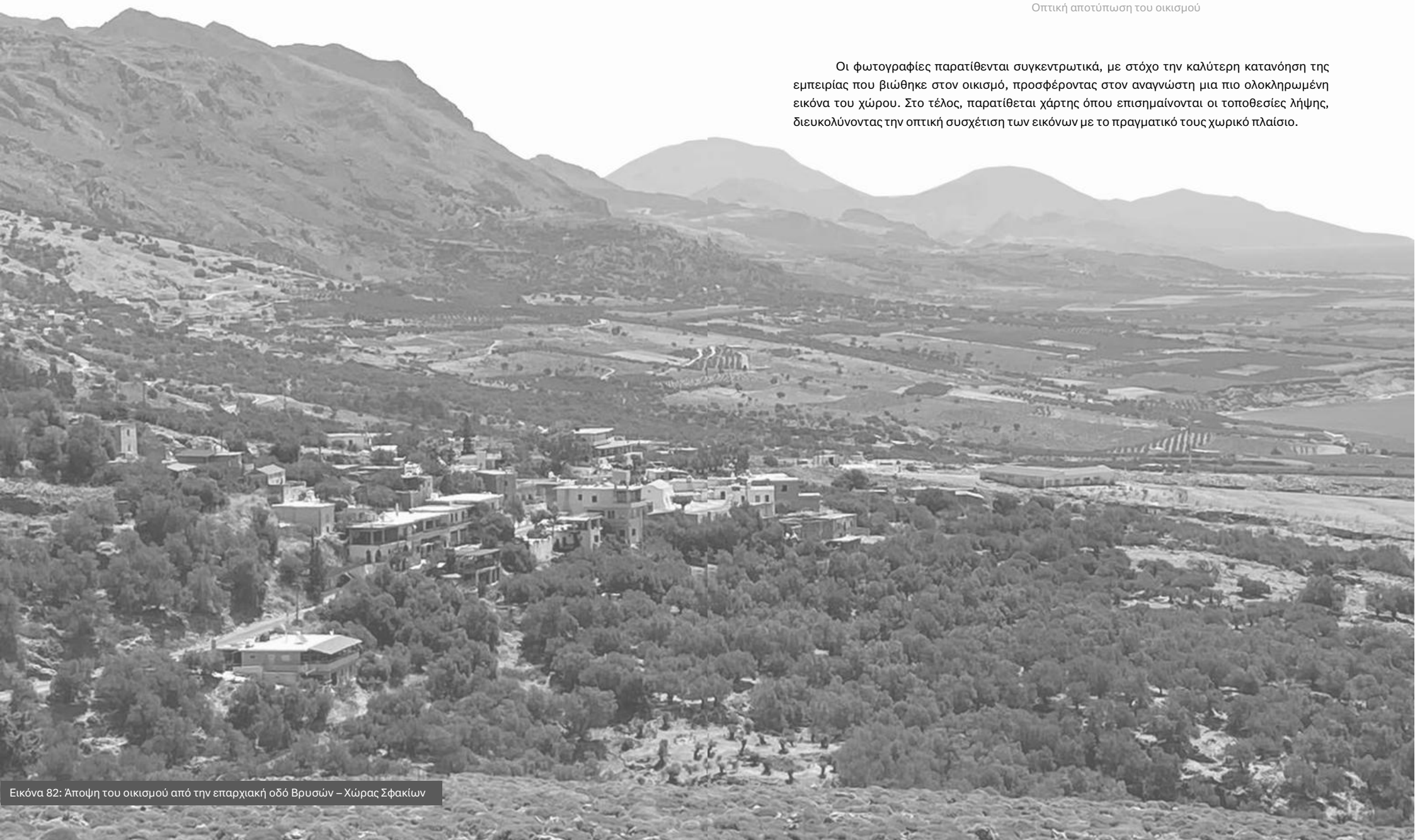
Παρά τη φθορά πολλών κατασκευών, ο οικισμός διατηρεί τον αυθεντικό του χαρακτήρα. Ωστόσο, οι σύγχρονες επεμβάσεις με τη χρήση νέων υλικών και μεθόδων συχνά αλλοιώνουν την αισθητική και την πολιτιστική ταυτότητα του τόπου, υπογραμμίζοντας την ανάγκη για περισσότερο ευαισθητοποιημένες παρεμβάσεις.

Συνολικά, οι Κομιτάδες αποτελούν ένα ολοκληρωμένο παράδειγμα αρμονικής συνύπαρξης ανθρώπου και περιβάλλοντος, όπου η ιστορία, η αρχιτεκτονική και η κοινωνική οργάνωση συνθέτουν ένα σύστημα υψηλής προσαρμοστικότητας και ανθεκτικότητας. Η κατανόηση αυτής της ισορροπίας, μπορεί να αποτελέσει οδηγό για την προστασία και την ορθολογική ανάπτυξη όχι μόνο του συγκεκριμένου οικισμού, αλλά και άλλων αντίστοιχων παραδοσιακών κοινοτήτων της Κρήτης. Η διατήρηση και ανάδειξη αυτών των χαρακτηριστικών είναι κρίσιμη για τη διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και την ενίσχυση της ταυτότητας της περιοχής. Μέσα από την μελέτη αυτή, υπογραμμίζεται η σημασία της ισορροπίας μεταξύ παραδοσιακού και σύγχρονου στοιχείου, με στόχο τη βιώσιμη ανάπτυξη του τόπου και την αναγνώριση της ιστορικής του αξίας.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ– Φωτογραφική τεκμηρίωση

Οπτική αποτύπωση του οικισμού

Οι φωτογραφίες παρατίθενται συγκεντρωτικά, με στόχο την καλύτερη κατανόηση της εμπειρίας που βιώθηκε στον οικισμό, προσφέροντας στον αναγνώστη μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα του χώρου. Στο τέλος, παρατίθεται χάρτης όπου επισημαίνονται οι τοποθεσίες λήψης, διευκολύνοντας την οπτική συσχέτιση των εικόνων με το πραγματικό τους χωρικό πλαίσιο.

Εικόνα 82: Άποψη του οικισμού από την επαρχιακή οδό Βρυσών – Χώρας Σφακίων

Εικόνα 83: Η είσοδος στους Κομιτάδες από τον επαρχιακό δρόμο Χώρας Σφακίων

Εικόνα 84: Η κεντρική εκκλησία του οικισμού

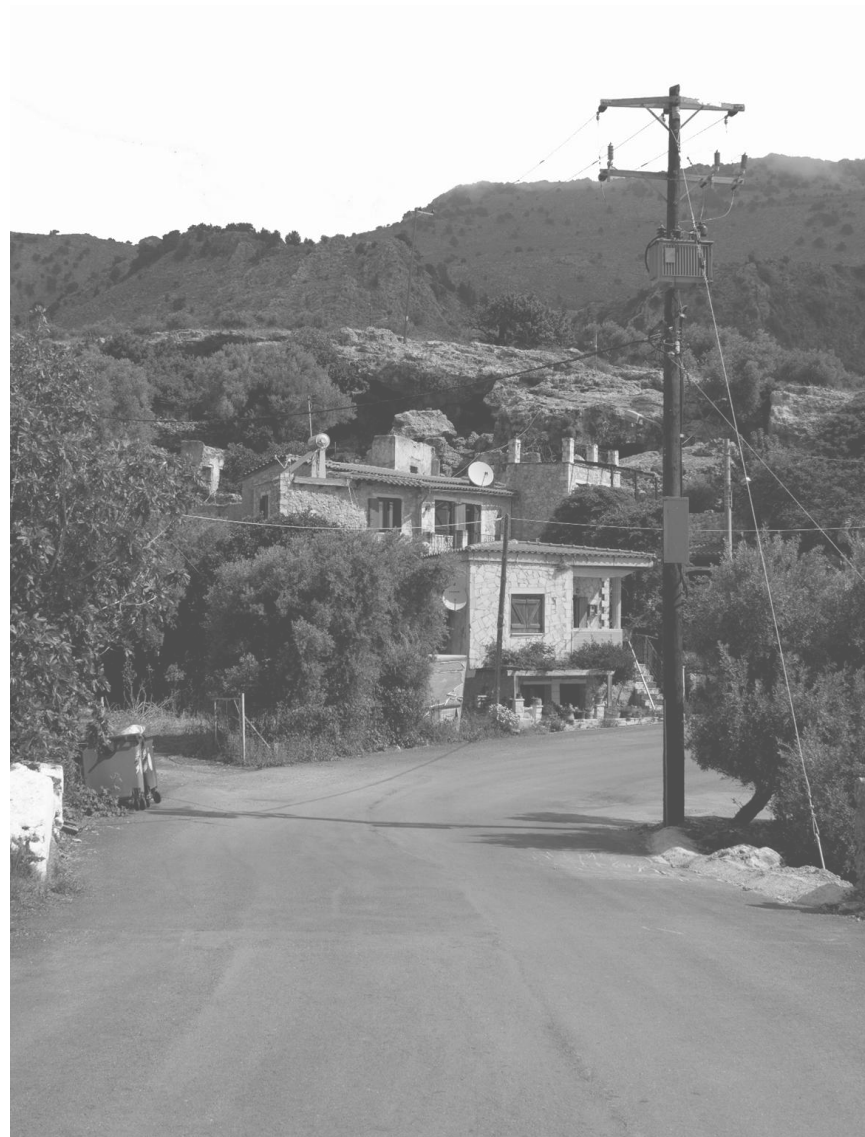
Εικόνα 85: Διασωζόμενο τμήμα καμάρας σε ερειπωμένο κτίσμα

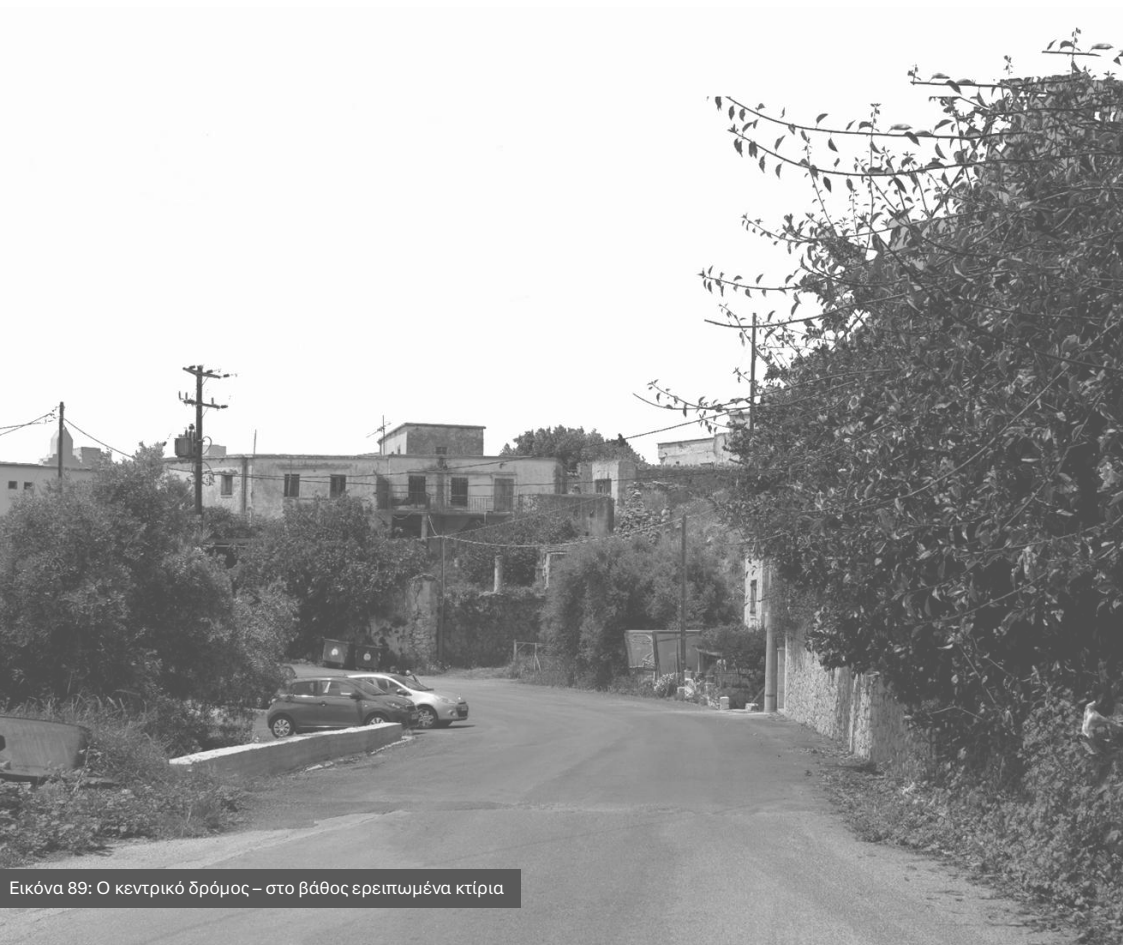
Εικόνα 86: Κτίριο 1 προπολεμικής περιόδου

Εικόνα 87: Κτίριο 2 προπολεμικής περιόδου – άμεση σχέση με τον κεντρικό δρόμο

Εικόνα 88: Κατοικία τοποθετημένη σε επαφή με τον κεντρικό οδικό άξονα

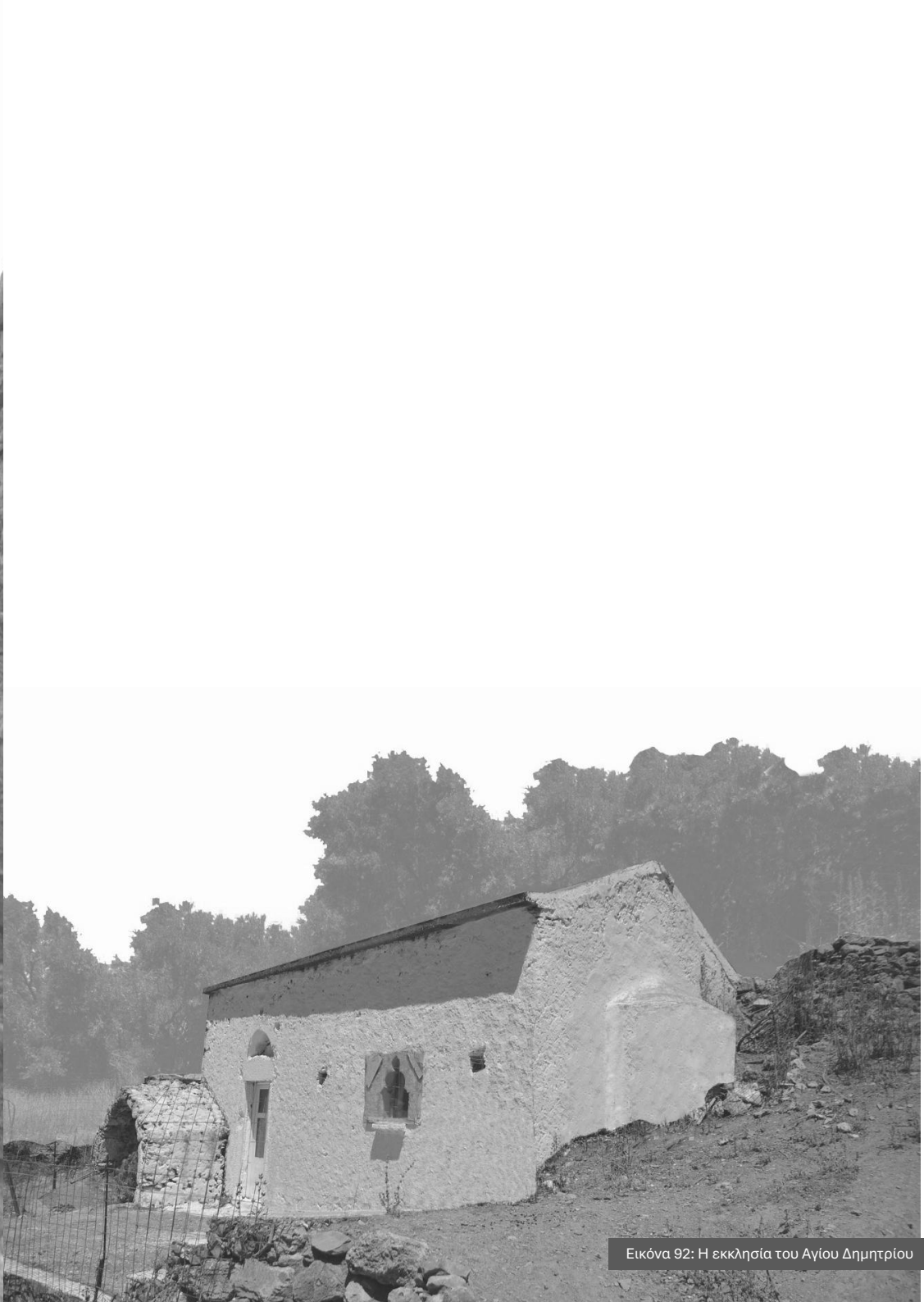
Εικόνα 89: Ο κεντρικό δρόμος – στο βάθος ερειπωμένα κτίρια

Εικόνα 90: Η εκκλησία του Αγίου Ιωάννη

Εικόνα 91: Ερείπια – πιθανότατα το παλιό ελαιοτριβείο του οικισμού

Εικόνα 92: Η εκκλησία του Αγίου Δημητρίου

Εικόνα 93: Είσοδος 1 προς το χώρο των ερειπίων – άμεση σχέση με τον κεντρικό δρόμο

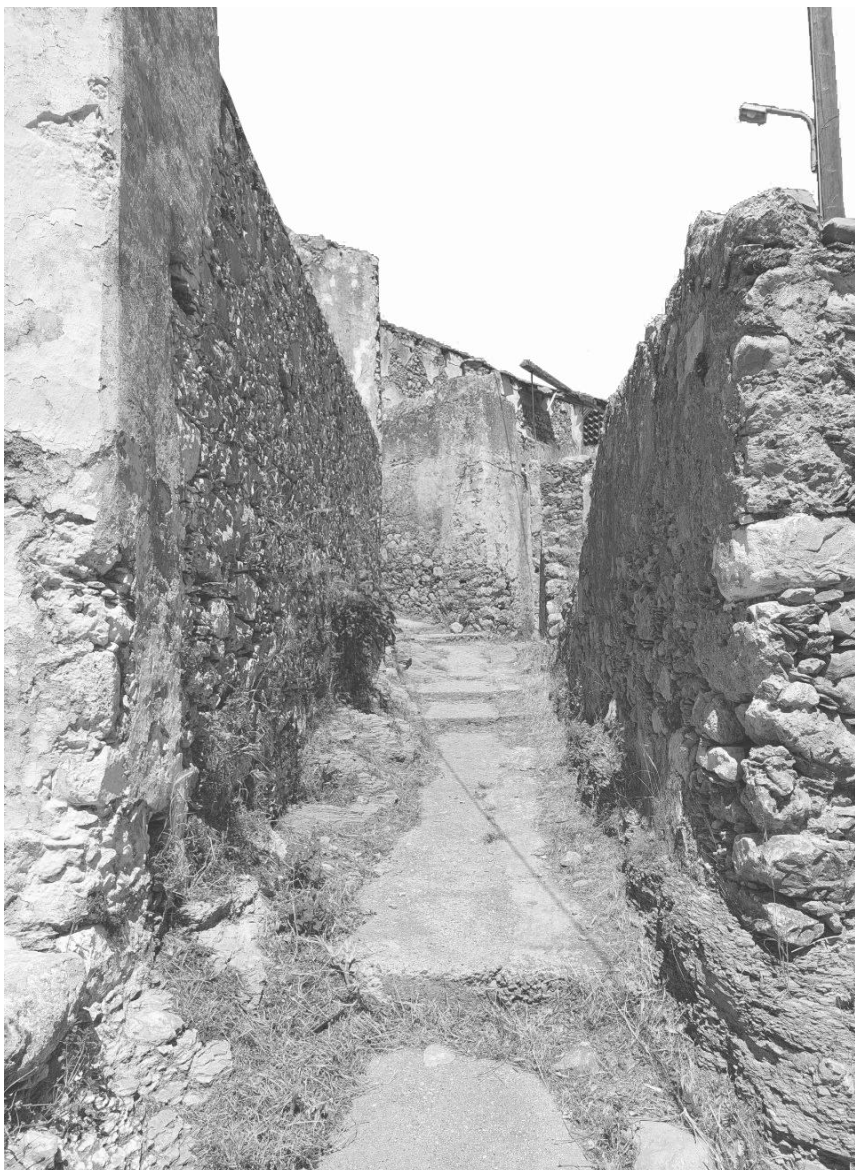
Εικόνα 94: Είσοδος 2 προς το χώρο των ερειπίων

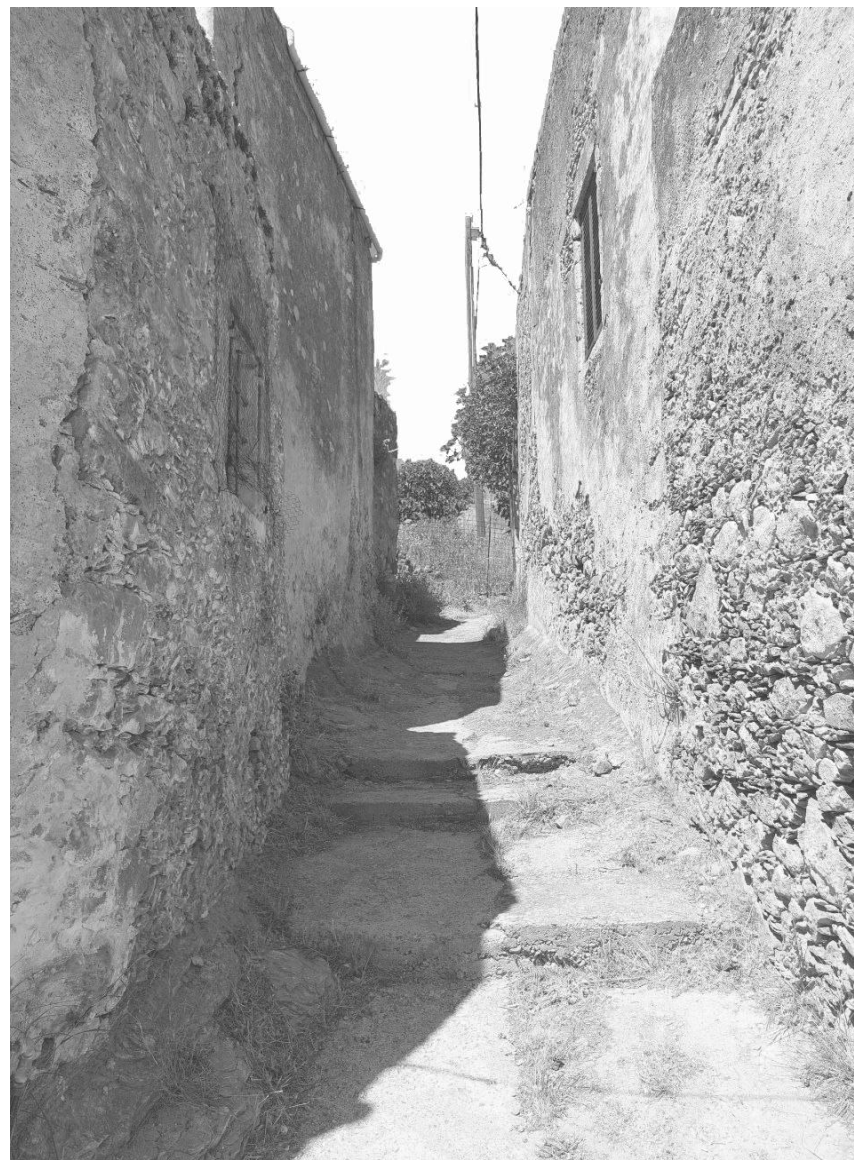
Εικόνα 95: Η οχυρωματική αρχιτεκτονική του οικισμού – έλλειψη παραθύρων

Εικόνα 96: Παράδειγμα οχυρωματικής αρχιτεκτονικής

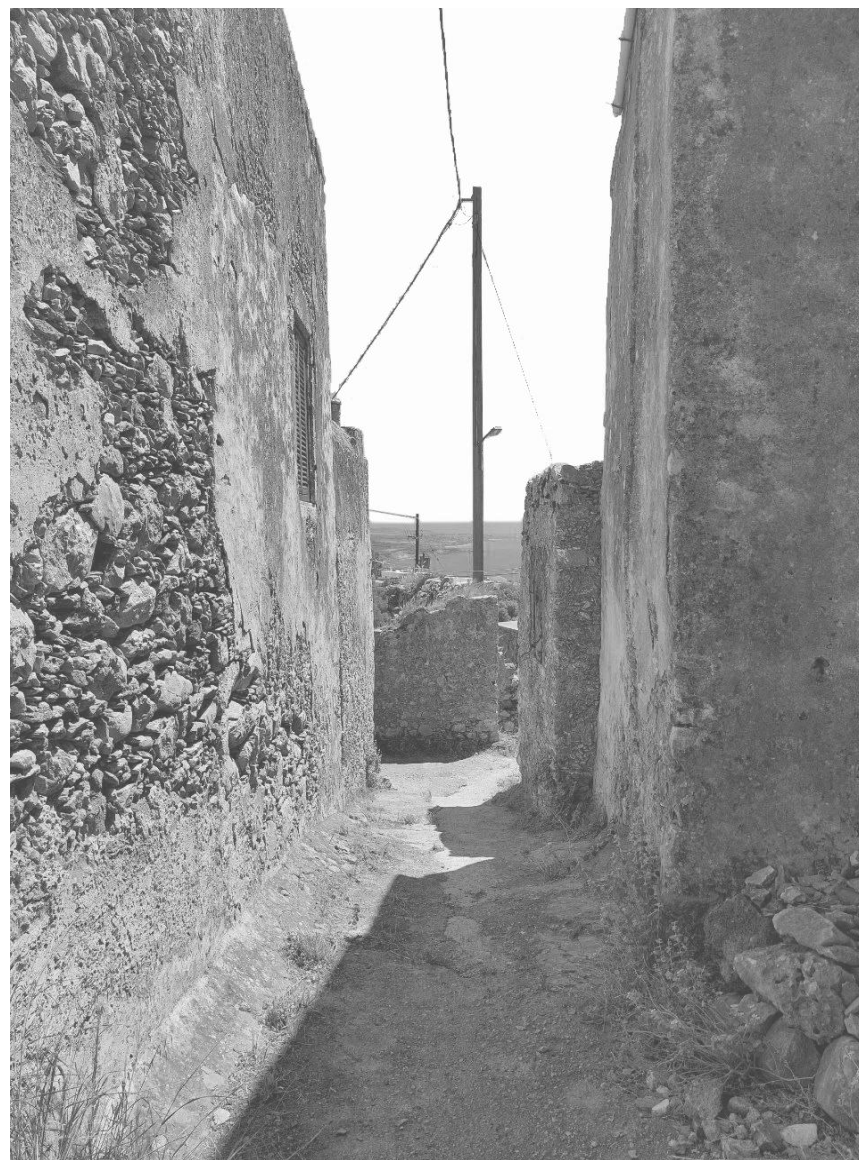
Εικόνα 97: Προς τον χώρο των ερειπίων 1

Εικόνα 98: Προς τον χώρο των ερειπίων 2

Εικόνα 99: Οπτική φυγή προς την θάλασσα

Εικόνα 100: Στα στενά των ερειπίων – οπτική φυγή προς την θάλασσα

Εικόνα 101: Ερείπιο πλατυμέτρου κτιρίου – δώροφο

Εικόνα 102: Καμάρα που ορίζει την είσοδο

Εικόνα 103: Ερείπια πλατυμέτωπων καμαρόσπιτων

Εικόνα 104: Διασωζόμενα τμήματα τοίχων πλατυμέτωπων κατοικιών

Εικόνα 105: Είσοδος προς πλατυμέτωπο καμαρόσπιτο

Εικόνα 106: Διώροφο ερειπωμένο κτίσμα

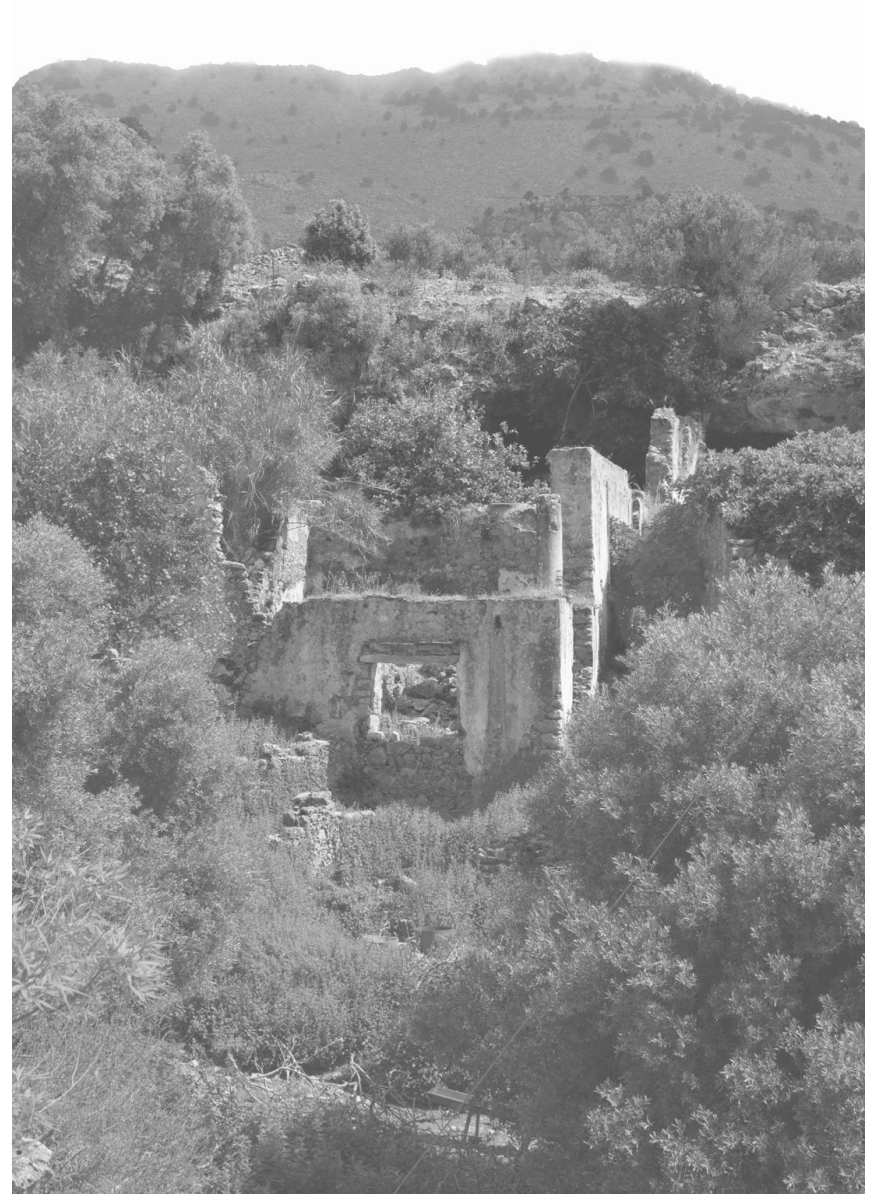
Εικόνα 107: Κατάρρευση παλαιάς κατοικίας

Εικόνα 108: Σύμπλεγμα κατοικιών 1 μέσα στους βράχους

Εικόνα 109: Σύμπλεγμα κατοικιών 2 - αρμονία με το περιβάλλον

Εικόνα 110: Κοντινή άποψη του συμπλέγματος κατοικιών

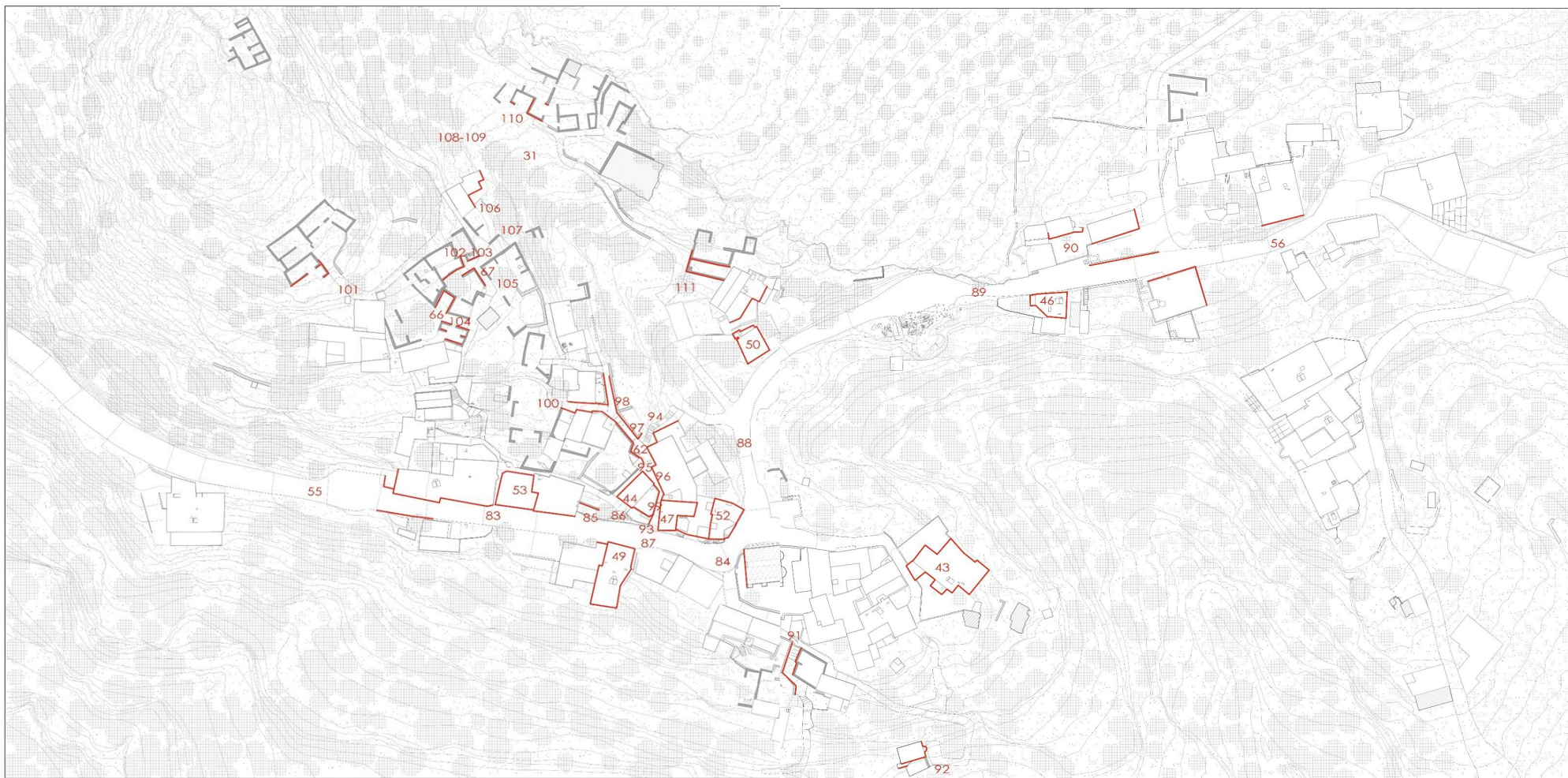
Εικόνα 111: Όψη κτίσματος με καμάρα στην είσοδο (Φωτογραφία Αντώνη Πλυμάκη)

Εικόνα 112: Πηγή λίγο έξω από τα όρια του οικισμού - περίπου 1980 (Φωτογραφία Αντώνη Πλυμάκη)

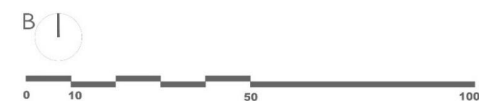

Εικόνα 113: Η ίδια πηγή φωτογραφημένη το 2024

Εικόνα 111: Τοπογραφικό διάγραμμα με ενδείξεις των σημείων φωτογράφισης

Χάρτης του οικισμού με ένδειξη των σημείων φωτογράφισης που παρουσιάζονται στο κείμενο. Με κόκκινο χρώμα επισημαίνονται οι θέσεις λήψης των φωτογραφιών που συνοδεύουν την παρούσα μελέτη. Οι αριθμοί αντιστοιχούν στις εικόνες και τις θέσεις από τις οποίες τραβήχτηκαν, ενώ τα γραμμικά σημεία υποδεικνύουν τα τμήματα του οικισμού που αποτυπώνονται στις αντίστοιχες φωτογραφίες.

-Αραδάκη, Μαρία, Νοφαλίας Μεραμπέλου Συμβολή στην αρχιτεκτονική των ορεινών οικισμών της Κρήτης, Εκδόσεις Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Νεάπολης Κρήτης, Νεάπολη, 2006

-Κανάκης Ι., Γερωνυμάκης, Κοινότης Ασφένδου Σφακίων, Εκδόσεις Τυπογραφείο Μιχ. Γεωρβασάκης Ο.Ε., Χανιά, 1996

-Καλοκύρης, Δ. Κωνσταντίνος, Κρητικά Χρονικά – Ιωάννης Παγωμένος Ο βυζαντινός ζωγράφος του ΙΔ΄ αιώνα, Ανδρέας Γ. Καλοκαιρινός, 1958

-Κλάδου-Μπλέτσα, Αιμιλία, Αρχιτεκτονική λιθοξοική διάκοσμος των εκκλησιών της τουρκοκρατίας στη δυτική Κρήτη (18^{ος}-19^{ος} αιώνας), Εκδόσεις Τεχνικό Επιμελητηρίου Ελλάδας – Τμήμα Δυτικής Κρήτης, Χανιά, 2023

-Κοτιώνης, Ζήσης, Η τρέλα του τόπου Αρχιτεκτονική στο Ελληνικό τοπίο, Εκδόσεις Εκκρεμές, Αθήνα, 2006

-Κωνσταντινίδης, Άρης, Η αρχιτεκτονική της αρχιτεκτονικής ημερολογιακά σημειώματα, Εκδόσεις Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2011

-Νομικός, Ε. Μιχαήλ, Αποκατάσταση επανάχρηση ιστορικών κτιρίων και συνόλων, Εκδόσεις Τμήμα Αρχιτεκτόνων Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 2004

-Παπαδοπετράκη Γρηγορίου, Ιστορία των Σφακίων, Εκδόσεις Αδελφών Βαρδινογιάννη, Αθήνα, 1971

-Περράκης Γ., Σκουτέλης, Ν., Αναπαραστάσεις του υπερβατικού. Λεξιλόγιο της μεταφυσικής στον σύγχρονο αρχιτεκτονικό σχεδιασμό, Εκδόσεις ΚΑΠΟΝ, Αθήνα, 2016

-Πλυμάκης, Αντώνης, Σφακιά Το φαράγγι της Ίμβρου και τα χωριά Ασκούφου Ίμβρος Κομητάδες, Εκδόσεις ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ Ο.Ε., Χανιά

- Πλυμάκης, Αντώνης, Σφακιά: Τα Σφακιά των φαραγγιών και των σπηλαίων, Εκδόσεις Δημοτική Επιχείρηση Ανάπτυξης και Τεχνικών Έργων Σφακίων, Χανιά, 2008

-Σκουτέλης, Νίκος, Κρήτη Οι οικισμοί της υπαίθρου, Εκδόσεις Πολυτεχνείου Κρήτης, Χανιά, 2020

- Σπανάκης, Στέργιος, Πόλεις και χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων, τόμος Α, Εκδόσεις Γραφικές Τέχνες Γ. Δετοράκης, Ηράκλειο

-Σταυρίδης, Σταύρος, Μνήμη και εμπειρία του χώρου, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006

-Συλλογικό έργο, Νησιά του Αιγαίου, Εκδόσεις Εκδοτικός οίκος ΜΕΛΙΣΣΑ, Αθήνα, 2003

-Συλλογικό έργο, Το παραδοσιακό σπίτι στο Αιγαίο, Εκδόσεις Ίδρυμα Παναγιώτη και Έφης Μιχελή, Αθήνα, 2008

-Θεοχάρης Ι., Φραγκιουδάκης, Ανθρωπο-τοπωνύμια του νομού Χανίων, Εκδόσεις ΡΑΔΑΜΑΝΘΥΣ, Χανιά, 2022

Χατζημιχάλης Ν., Ματάλας, Παν., Σφακιά – Σαμαριά, Υπηρεσία περιφερειακής ανάπτυξης Κρήτης, 1996

-Κ. Δαλιδάκης, Γεώργιος και Trudgill, Peter, Σφακιά Στο πλαίσιο της κρητικής ιστορίας, Εκδόσεις MYSTIS, Ηράκλειο, 2011

- Oliver Rackham & Jennifer Moody, Η δημιουργία του Κρητικού Τοπίου, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2004

-Patroudakis St., Yiorgos, APOCOSMOS THE SFAKIAN MADARES I THE WILD WEST OF CRETE, Εκδόσεις Selouda editions, Athens, 2024, σελ. 74-75

-Δαλιδάκης, Γιώργος Κ., Αναζητώντας τις εκατό εκκλησίες της Χώρας Σφακίων [PDF], Εδόσεις Γιώργος Κ. Δαλιδάκης, Μεμβούρνη, 2008

-Λαμπρινός, Κώστας Ε., Κοινωνίες της υπαίθρου στην ελληνοβενετική Ανατολή (13^{ος} – 18^{ος} αι.) [PDF], Εκδόσεις Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα, 2018

-Λασσιθιωτάκης, Κώστας Ε., Τα σφακιάνα σπίτια [PDF], Εκδόσεις Ανδρέας Γ. Καλοκαιρινός, Κρήτη, 1958

-Νίκος Σκουτέλης, Vernacular architecture in Crete Continuities in concrete [PDF], Πανεπιστήμιο του PORTO, Χανιά, 2015

-Παναγιωτάκης, Νικόλαος Μ., Κρήτη: Ιστορία και πολιτισμός, Τόμος Δεύτερος [PDF], Εκδόσεις Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Κρήτη, 1988

-Σπανάκη, Στεργίου Γ., Πόλεις και χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων [PDF], Εκδόσεις Γ. Δετοράκης ΑΕΒΕ, Ηράκλειο, 2001

-Σταυρινίδης, Νικόλαος, Συμβολή εις την Ιστοριών των Σφακίων (1645-1770) [PDF], Εκδόσεις Ανδρέας Γ. Καλοκαιρινός, Ηράκλειο, 1955

-Αρχείο Δημοτικής Βιβλιοθήκης Χανίων

Άρθρα από περιοδικά

-ΚΡΗΤΗ, Παγκρήτιο μηνιαίο περιοδικό Σφακιά Το Κάστρο της Λευτεριάς, Εκδόσεις CRETA PRESS Μιχ. Χουρδάκης & Σία Ο.Ε., Αθήνα, 1976

-Η Καθημερινή, Επτά ημέρες, Σφακιά Μύθος και ιστορία, Αθήνα, 1996

Διαδικτυακές πηγές

-Ιστοσελίδα Δήμου Σφακίων: <https://sfakia.gr/el/>

-Σφακιά η ρίζα της Κρήτης: <https://www.e-sfakia.gr/>

-Εικόνα 05: Γεωγραφική κατανομή πλακών ασβεστολίθων και φυλιτικών καλυμμάτων στην Πελοπόννησο και την Κρήτη

Σκουτέλης, Νίκος, Κρήτη Οι οικισμοί της υπαίθρου, Εκδόσεις Πολυτεχνείου Κρήτης, Χανιά, 2020, σελ. 141

-Εικόνα 09: Φωτογραφία παραλίας του Ίλιγγα – όπου οι βράχοι συναντούν την θάλασσα
Μέσα κοινωνικής δικτύωσης

-Εικόνα 10: Οι Ορφανουδάκηδες τυροκομούν έξω από τον κούμο τους στις Σφακιανές μαδάρες
-Patroudakis St., Yiorgos, APOCOSMOS THE SFAKIAN MADARES I THE WILD WEST OF CRETE, Εκδόσεις Selouda editions, Athens, 2024, σελ. 74-75

-Εικόνα 11: Το κάστρο Φραγκοκάστελου με τα Λευκά Όρη στο βάθος
<https://www.haniotika-nea.gr/o-diarkis-epanastatikos-agonas-ton-kriton/>

-Εικόνα 12: Ανεβαίνοντας προς τους Κομιτάδες των Σφακίων (σκίσο του κ. Τερζόπουλου)
Απόκομμα εφημερίδας από το αρχείο Δήμου Σφακίων

-Εικόνα 13: Πέρασμα από το φαράγγι της Ίμπρου
Μέσα κοινωνικής δικτύωσης

-Εικόνα 15: Άγιος Αντώνιος Κομιτάδων (φωτ. Αντώνη Πλυμάκης)
Απόκομμα εφημερίδας από το αρχείο της βιβλιοθήκης Χανίων

-Εικόνα 16: Κατοικίες εναρμονισμένες με το ανάγλυφο του λόφου – Κομιτάδες
Νίκος Χατζημιχάλης, Σφακιά – Σαμαριά 1ος Τόμος, Εκδόσεις Υπουργείου Συντονισμού, Αθήνα, 1966

-Εικόνα 17: Φωτογραφία του κ. Φουντούλη από τους Κομιτάδες
Φωτογραφία από το αρχείο Δήμου Σφακίων

-Εικόνα 18: Φωτογραφίες Σφακιανών (1942) – του Lidio Cipriani
Συλλογικό έργο, ΚΡΗΤΗ 1942 – οι φωτογραφίες του Lidio Cipriani, Εκδόσεις ,Ηράκλειο, 2014, σελ. 334

-Εικόνα 19: Λιθογραφία των Σφακίων 1867 - που εκτίθεται στο Μουσείο Τυπογραφίας
Μουσείο Τοπογραφίας

-Εικόνα 20: Η Χώρα Σφακίων περίπου το 1900 (φωτ. Μιχάλης Ανδριανάκης)
Μέσα κοινωνικής δικτύωσης

-Εικόνα 22: Άραβες [που κατευθύνονται προς την Κρήτη, από ένα χειρόγραφο του 12^{ου} αιώνα της «Βυζαντινής Ιστορίας» του Ιωάννη Σκυλίτζη
Κ. Δαλιδάκης, Γεώργιος και Trudgill, Peter, Σφακιά Στο πλαίσιο της κρητικής ιστορίας, Εκδόσεις ΜΥΣΤΙΣ, Ηράκλειο, 2011, σελ. 58

-Εικόνα 23: Σφακιανοί, σχέδια του 16ου αιώνα – βιβλίο του Cesare Vecellio

Κ. Δαλιδάκης, Γεώργιος και Trudgill, Peter, Σφακιά Στο πλαίσιο της κρητικής ιστορίας, Εκδόσεις ΜΥΣΤΙΣ, Ηράκλειο, 2011, σελ. 130

-Εικόνα 24: Φωτογραφία του χωριού Κομιτιάδες από το αρχείο του Δήμου Σφακίων – Comitades

Αρχείο Δήμου Σφακίων

-Εικόνα 27: Στα ίχνη της ιστορίας – Η μνήμη μέσα από τα ερείπια

Πλυμάκης, Αντώνης, Σφακιά Το φαράγγι της Ίμβρου και τα χωριά Ασκύφου Ίμβρος Κομητάδες, Εκδόσεις ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ Ο.Ε., Χανιά

-Εικόνα 31: Πίνακας απογραφής πληθυσμού Νομού Σφακίων – από αρχείο βιβλιοθήκης Χανίων
Αρχείο βιβλιοθήκης Χανίων

-Εικόνα 57: Τύπος λαϊκού σπιτιού μεσαίας τάξεως από το χωριό Κομιτάδες
Απόκομμα εφημερίδας από το αρχείο Δήμου Σφακίων

-Εικόνα 58: Κατοικίες και εργαστήριο αδελφών Μητράκη - Κομιτάδες

Νίκος Χατζημιχάλης, Σφακιά – Σαμαριά 1ος Τόμος, Εκδόσεις Υπουργείου Συντονισμού, Αθήνα, 1966, σελ. 46

-Εικόνα 59: Εσωτερικό σπιτιού στους Κομιτάδες

Η Καθημερινή, Επτά ημέρες, Σφακιά Μύθος και ιστορία, Αθήνα, 1996, σελ. 15

- Εικόνα 111: Όψη κτίσματος με καμάρα στην είσοδο

Πλυμάκης, Αντώνης, Σφακιά Το φαράγγι της Ίμβρου και τα χωριά Ασκύφου Ίμβρος Κομητάδες, Εκδόσεις ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ Ο.Ε., Χανιά

-Εικόνα 112: Εικόνα 112: Πηγή λίγο έξω από τα όρια του οικισμού - περίπου 1980

Πλυμάκης, Αντώνης, Σφακιά Το φαράγγι της Ίμβρου και τα χωριά Ασκύφου Ίμβρος Κομητάδες, Εκδόσεις ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ Ο.Ε., Χανιά

Η κύρια πηγή εικονογράφησης της ερευνητικής εργασίας προέρχεται από το προσωπικό αρχείο, δεδομένου ότι η έρευνα βασίζεται σε έρευνα πεδίου. Ως εκ τούτου, οι εικόνες που περιλαμβάνονται στην ερευνητική προέρχονται από λήψεις και συλλογές που πραγματοποιήθηκαν ειδικά για τις ανάγκες της εργασίας. Τις φωτογραφίες κατέγραψε με τον φακό του ο φωτογράφος και φίλος μου Μπάμπης Τσαπάκος, ο οποίος συνέβαλε ουσιαστικά με τη ματιά και την ευαισθησία του ως φωτογράφος πεδίου. Παραπάνω, παρατίθενται 20 φωτογραφίες που βρέθηκαν σε εξωτερικές πηγές και χρησιμοποιήθηκαν για την υποστήριξη της μελέτης.

Πολυτεχνείο Κρήτης | Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

Χαμηλάκης Ιωάννης

Επιβλέπων Καθηγητής: Σκουτέλης Νικόλαος

Χανιά | Σεπτέμβριος 2025

